David Harvey
NOUL IMPERIALISM

David Harvey
THE NEW IMPERIALISM

Traducere: Gabriel Tudor
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale HARVEY, DAVID
Noul imperialism /David Harvey; trad. Gabriel Tudor
Bucureşti, Editura BIC ALL, 2004, 224 p., 20 cm.
Bibliografie
Index
ISBN 973 – 571 – 509-O
I. Tudor, Gabriel (trad.) 32 (100)

Editura BIC ALL
www.all.ro
Coperta: Stelian Stanciu

David Harvey
NOUL IMPERIALISM

Traducere de Gabriel Tudor

David Harvey este *Distinguished Profesor* de Antropologie la Graduate Center of the City University of New York. A fost, de asemenea, profesor la Oxford University şi la The John's Hopkins University. Se ocupă de economie politică, globalizare, urbanizare şi schimbări culturale.

Cuprins

Prefaţă

Aşa-numitele „prelegeri Clarendon” au fost expuse la catedra de Geografie şi Mediu a Universităţii Oxford, pe 5, 6 şi 7 februarie 2003. Alegerea acestui moment nu a fost întâmplătoare, ci a avut semnificaţia sa. Deşi războiul împotriva Irakului părea iminent şi toţi analiştii considerau că e o chestiune de zile debutul său, exista totuşi o licărire de speranţă că acest conflict armat putea fi oprit.

Speranţa se sprijinea pe demonstraţiile masive în favoarea păcii, desfăşurate pe întregul mapamond, cu milioane de oameni ieşind pe străzi, la Londra sau Barcelona, şi alte sute de mii în alte metropole ale lumii, inclusiv în oraşe din Statele Unite, în acele zile de sfârşit de iarnă. Sentimentul ce domina, în momentul respectiv, Consiliul de Securitate al ONU, era unul de încredere că regimul despotic al lui Saddam Hussein poate fi obligat să respecte drepturile omului şi rezoluţiile Naţiunilor Unite pe cale diplomatică, fără recurgerea la forţă. În ciuda dorinţei de pace manifestată de populaţia lumii şi de reprezentanţii diplomatici adunaţi în Aula din New York a ONU, o acţiune militară de proporţii nemaivăzute de la al doilea război mondial încoace a fost iniţiată pe 20 martie de către Statele Unite, sprijinite cu fidelitate de Marea Britanie şi Spania. La vremea când aştern pe hârtie aceste rânduri, soarta războiului nu era încă hotărâtă, dar victoria coaliţiei anti-irakiene nu putea fi pusă la îndoială. Singurul element incert era ce va urma după alungarea de la putere a dictatorului Saddam: o ocupaţie de tip colonial, un regim clientelar

Statelor Unite sau o democraţie autentică, soarta ţării fiind încredinţată exclusiv poporului irakian?

Pe de o parte aceste evenimente, în desfăşurarea lor

febrilă, nu s-ar fi încadrat pe deplin în seria de prelegeri pe tema „noului imperialism”. Dar pe de alta, însăşi natura evenimentelor din Irak şi ameninţarea pe plan economic, politic şi mai ales militar, la adresa securităţii globale, fac imperativă o analiză amănunţită a situaţiei, din perspectiva subiectului abordat. De aceea, am încercat să fac tot posibilul în a pătrunde dincolo de suprafaţa lucrurilor, spre a intui acele „curente de adâncime” ce determină astăzi geografia istorică a lumii, în speranţa că o investigaţie critică şi pertinentă va face lumină şi ne va lămuri asupra modului în care s-a ajuns la această conjunctură periculoasă.

Urmărind constant acest obiectiv, am dobândit cunoştinţe valoroase prin participarea la un seminar pe tema „Imperialismul”, ţinut de Neil Smith şi Omar Dahbour, la Centrul de Cultură şi Politică din cadrul CUNY („City University of New York”). Vreau să subliniez aici în mod deosebit sprijinul primit din partea lui Neil, Omar şi a altor participanţi la seminar, pentru conturarea mai profundă a teoriilor mele legate de acest concept. Câţiva colegi de la Programul Antropologic al CUNY mi-au fost de asemenea alături, comentând prelegerile mele şi ţin să mulţumesc lui Don Robotham, Louise Lennihan, Ida Susser, Jane Schneider, Talal Assad şi în mod deosebit lui Michael Blim şi studenţilor săi, participanţi la seminarul nostru având ca temă „Statul, munca şi capitalul”, pentru contribuţia lor.

Ideea iniţială a unor asemenea intervenţii „printre rânduri” mi-a fost sugerată, în cadrul unui seminar asociat, de către Giovanni Arrighi.

Îi sunt foarte recunoscător lui Giovanni pentru această idee. Sunt în egală măsură îndatorat foştilor mei colegi de la catedra de Geografie a Universităţii Oxford pentru invitaţia de a prezenta, în cadrul unor prelegeri ţinute aici, ideile vehiculate în lucrarea de faţă. În mod particular, aş dori să le mulţumesc Mariei Kaika, lui Jack Langton şi lui Erik Swyngedouw pentru călduroasa lor

primire şi pentru viul interes manifestat faţă de acest subiect. Anne Ashby, de la Oxford University Press, s-a dovedit a fi o persoană de mare ajutor şi, ca întotdeauna, Jan Burke mi-a fost alături, sfaturile ei fiind extrem de

Prefaţă valoroase, în ceea ce priveşte cristalizarea acestei cărţi. De-a lungul anilor, am avut multe de învăţat şi din discuţiile cu alţi oameni, prea numeroşi spre a fi amintiţi aici. Sper însă ca prin scrierea acestei lucrări să fi topit, ca într-un creuzet, ideile înţelepte ale tuturor, cum de asemenea mai sper ca ele să fie înţelese şi ascultate.

D.H.

Totul despre petrol

Scopul pe care mi l-am propus, prin intermediul acestei lucrări, este să analizez condiţia actuală a capitalismului mondial şi rolul pe care „noul imperialism” l-ar putea juca în cadrul lui. Am făcut acest lucru dintr-o perspectivă amplă şi prin optica a ceea ce am numit „materialism istorico-geografic”. De asemenea, am căutat să dezvălui unele dintre transformările profunde, de adâncime, aflate dincolo de turbulenţele de suprafaţă, ale lumii contemporane şi astfel să scot la iveală un teren pentru dezbateri referitoare la modul în care am putea interpreta şi reacţiona la actuala conjunctură mondială.

Cea mai lungă durată de timp pe care fiecare dintre noi o poate experimenta direct, fără să apeleze la spusele sau amintirile altora, este, desigur, propria sa viaţă. În ceea ce mă priveşte, prima viziune asupra lumii mi-am format-o în timpul celui de-al doilea război mondial şi în perioada imediat următoare. Atunci, ideea de Imperiu Britanic avea încă o rezonanţă şi o însemnătate deosebite. Lumea îmi părea deschisă înainte, aidoma unei cărţi, căci aproape din orice colţ al mapamondului, de pretutindeni pe harta planetei îmi luceau, în faţa ochilor, culorile purpurii ale regalităţii britanice. Şi dacă mai voiam încă o dovadă a puterii imperiale, era suficient să deschid clasorul şi să admir timbrele din el – efigia monarhului

britanic apărea pe timbre din India, Sarawak, Rhodesia, Nyasaland, Nigeria, Ceylon, 12

David Harvey

Jamaica... Dar curând am fost nevoit să recunosc că leul britanic începuse să năpârlească şi că puterea lui era în declin. Imperiul se fărâmiţa într-un ritm alarmant, ca zguduit de un puternic cutremur.

Marea Britanie ceda puterea mondială Americii şi harta lumii începea să-şi schimbe culorile, pe măsură ce decolonizarea făcea pas după pas, ştirbind perlele Coroanei... Dramaticele evenimente ce au însoţit proclamarea independenţei Indiei şi ieşirea ei din Imperiu, în 1947, au marcat de fapt începutul sfârşitului. La început, ni s-a dat de înţeles că incidentele sângeroase din acea perioadă, (culminând cu despărţirea Pakistanului musulman de India), reprezintă un exemplu tipic de ce se poate întâmpla atunci când „sensibila” şi „corecta” guvernare britanică este înlocuită cu un sistem dominat de patimile indigene, iraţionale şi brutale, de prejudecăţile străvechi ale indienilor (ce au dovedit însă o mentalitate, în înţelegerea lumii, care nu s-a limitat doar la stăpânirea britanică, mentalitate de o remarcabilă durabilitate).

Dar pe măsură ce lupta împotriva colonialismului devenea mai acerbă, şi latura negativă a stăpânirii imperiale devenea mai pronunţată.

Această latură avea să-şi arate chipul hâd, pentru mine şi pentru mulţi alţi tineri din generaţia mea, în timpul încercării franco-britanice de a pune stăpânire pe Canalul Suez, în 1956. Dar atunci Statele Unite, aidoma unui dascăl de modă veche, s-au grăbit să lovească peste degete cele două mari puteri colonialiste, oferind sprijin făţiş dictatorului egiptean Nasser, un lider arab care, în ochii occidentalilor, era la fel de periculos şi la fel de „malefic” precum este astăzi Saddam Hussein.

Preşedintele Eisenhower a preferat reţinerea, soluţia paşnică, diplomatică, războiului, şi este corect să spunem că poate acesta a fost momentul în care reputaţia de mare

putere a Americii a început să crească, pe măsură ce reputaţia marilor puteri europene scădea rapid. Mi-a venit greu ca, după criza Suezului, să mai acord circumstanţe atenuante sau să neg perfidia şi egoismul imperialismului britanic.

Lucrurile păreau foarte diferite pentru un tânăr student din Bronx care venise la Oxford la începutul anilor ’60. Marshall Berman îşi aminteşte că nu putea suporta „tinerii plăpânzi şi delicaţi, decupaţi parcă de pe coperţile revistelor pentru femei, stând tolăniţi, îmbrăcaţi în smochinguri impecabile, într-un *dolcefar niente*, în timp ce părinţii

Totul despre petrol lor se luptau să guverneze Imperiul Britanic şi lumea. Aceşti tineri se purtau de parcă erau într-adevăr odraslele stăpânitorilor planetei...

Am ştiut în clipa aceea că imperiul era *kaput*; iar beizadelele clasei conducătoare trăiau din fondurile companiilor ce valorau tot mai puţin, şi din firme primite moştenire, pândite însă de faliment... cel puţin ştiam că acesta este cursul istoriei şi el nu mai poate fi oprit”. 1 Mă întreb însă ce gândeşte venerabilul Berman acum, cu toate aceste companii” falimentare murdărind climatul economic american, cu scandaluri financiare, cu contabilităţi dubioase, cu declinul catastrofal al băncilor, declin care a afectat în special fondurile de pensii. Edificator pentru această situaţie mi s-a părut titlul de pe prima pagină a revistei „New York Times”, din 5 ianuarie 2003: „Imperiul American: folosiţi-vă de el”. 2 Mi se părea ciudat să ajung la înţelegerea unei lumi aflate într-un moment critic, acela al prăbuşirii încete a unui imperiu şi la proclamarea publică a apariţiei altuia.

Michael Ignatieff, autorul articolului din *New York Times*, a reiterat atunci o idee vehiculată tot de el, în paginile aceleiaşi publicaţii, pe 28 iulie 2002, anume că „războiul Americii împotriva terorismului este de fapt un exerciţiu de imperialism. Acest lucru poate reprezenta un şoc pentru mulţi americani, cărora nu le convine să-şi

compare ţara cu un imperiu. Dar cum altfel poţi încadra, decât ca făcând parte dintr-un imperiu, legiunile de soldaţi americani, forţele speciale, observatorii militari răspândiţi pe toate meridianele globului şi strângând ca într-o menghină întreaga planetă? Pornind de la aceste premise, Ignatieff consideră că Statele Unite trebuie să îşi ia rolul de putere imperială în serios, să fie pregătite să-şi asume acest rol pe termen lung, spre a-şi îndeplini obiectivele majore de schimbare a lumii. Faptul că o publicaţie atât de influentă găsea de cuviinţă să acorde ideii de „imperiu american” o importanţă majoră are semnificaţia lui. Iar Ignatieff nu este singurul care să facă asemenea aserţiuni. Max Boot, editor la *Wall Street Journal*, opinează că „o doză de imperialism american este cel mai bun răspuns ce poate fi dat terorismului”. America trebuie să fie mai expansionistă, pentru că, spune el, „Afghanistanul şi alte ţări unde există tulburări resimt nevoia unei forţe externe care să le administreze şi să joace rolul civilizator avut odinioară de ofiţerii britanici cu coifuri aurite şi pantaloni cu vipuşti roşii”. Nostalgici după vremurile când stăpâneau un sfert din planetă, istoricii britanici nu puteau rămâne indiferenţi şi au luat, la rândul lor, atitudine. Istoricul conservator Niall Ferguson (ale cărui documentare TV şi cărţi proslăvesc, într-o bună tradiţie patriotardă, nu numai faptele eroice ale făuritorilor Imperiului Britanic, ci şi pacea, prosperitatea şi bunăstarea pe care, pretinde el, acest imperiu le-ar fi adus lumii) avertizează că Statele Unite trebuie să rezolve urgent problemele ce îi stau în faţă, să nu facă economie de fonduri, în această direcţie, şi să treacă de la un imperiu marcat de absenţa formalităţilor la unul ghidat de reguli stricte. Unii susţin că „noul imperialism” operează deja, dar că este nevoie de o mai bună cunoaştere a lucrurilor şi de un angajament mai solid în stabilirea unei „Pax Americana” care poate revărsa asupra întregului glob beneficiile garantate de către „Pax Brittanica”, în cea de-a doua jumătate a secolului XIX.3 Este un angajament pe care preşedintele Bush pare dornic

să şi-l asume, în ciuda declaraţiilor sale din discursul ţinut la West Point, potrivit cărora „America nu are niciun imperiu de extins şi nicio utopie de realizat”. Atentatele din 11 septembrie, scria el în articolul comemorativ publicat în *New York Times*, cu prilejul împlinirii unui an de la tragedie, au clarificat rolul Statelor Unite în lume şi au deschis americanilor mari oportunităţi. „Ne vom folosi de poziţia pe care o avem la ora actuală, de puterea şi influenţa ajunse la apogeu, spre a construi o atmosferă internaţională de ordine şi deschidere, în care progresul şi libertăţile să fie garantate oricărei naţiuni. O lume paşnică, bucurându-se de libertăţi sporite, serveşte intereselor americane pe termen lung, reflectă trăinicia idealurilor americane şi uneşte aliaţii Americii... Căutăm o pace justă – scria el în timp ce se pregătea de război – în care represiunea, resentimentele şi sărăcia să fie înlocuite de speranţa în valorile democraţiei, de dezvoltarea economică, pieţe libere şi comerţ neîngrădit, aceste ultime elemente dovedind de fiecare dată o forţă uriaşă în alungarea sărăciei”. „Statele Unite – sublinia Bush – vor promova moderaţia, toleranţa şi necesităţile intangibile ale demnităţii umane: spiritul legii, limitarea puterii statului, respectul faţă de femei, proprietate privată, dreptul la opinie şi justiţie egală pentru toţi”. „La momentul actual, concluziona el, umanitatea deţine şansa de a face ca libertatea să triumfe pretutindeni, chiar şi în

Totul despre petrol societăţile dominate de tiranie. Statele Unite salută responsabilitatea ce îi revine, de a juca rolul conducător în această misiune”. O abordare similară avea să apară şi în prologul discursului referitor la Iniţiativa de Apărare Strategică, ţinut la puţin timp după aceea.4 Poate că nu este vorba despre declaraţia unei puteri imperiale propriu-zise, dar cu siguranţă astfel de fraze trădează cât se poate de sugestiv intenţii imperialiste.

De-a lungul istoriei au existat diferite tipuri de imperii, precum roman, otoman, chinez, rus, sovietic,

austro-ungar, napolonian, britanic, etc. Din acest mozaic, putem trage concluzia că o discuţie privind modul în care imperiile apar, sunt administrate şi construite poate implica o plajă largă de opinii. Concepţiile privind geneza şi evoluţia imperiilor sunt deseori diferite şi chiar ireconciliabile, deşi nimeni nu poate nega faptul că, deseori, imperiile se prăbuşesc în ele însele.

De pildă, imperiul chinez a atins o puternică expansiune, pe calea explorărilor maritime, pentru a se destrăma apoi, pradă disensiunilor interne. După cel de-al doilea război mondial, imperialismul american s-a clătinat, aflându-se mereu într-un echilibru instabil, din cauza unei vagi (şi întotdeauna trecute cu vederea) concepţii asupra modelului imperial de urmat. Dacă George Bush Jr a dat dovadă mai curând de o impetuozitate napoleoniană, dorind să mărşăluiască în triumf către Bagdad şi după aceea, de ce nu, către Teheran (destinaţia finală pentru nişte „bărbaţi adevăraţi”, în concepţia „şoimilor” din cadrul Administraţiei de la Washington), modul de abordare al lui Clinton, considerat „efeminat” de către urmaşul său la Casa Albă, seamănă mai curând cu politica Imperiului otoman la apogeul acestuia. Profund centralizată în jurul Departamentului de Finanţe, unde Rubin şi apoi Summers au fost figurile proeminente, puterea „blândă” a fost preferată celei „dure” şi restul lumii a fost privit cu o considerabilă toleranţă multiculturală. Politica lui Clinton a fost mai curând multilaterală, decât unilaterală. Pe de altă parte, construcţia edificiului puterii americane, sub Roosevelt, Truman şi Eisenhower, până la Nixon, s-a oglindit în implicarea mai mult sau mai puţin directă în politica statelor clientelare, spre a contrabalansa politica similară dusă de către Uniunea Sovietică. Singura diferenţă ar fi aceea că Japoniei, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, i s-a lăsat libertatea de a-şi alege singură politica economică, singura condiţie fiind aceea ca, din punct de vedere politic şi militar să marşeze la interesele Statelor

Unite. Actuala condiţie imperială a Americii a fost atinsă, sugerează Ignatieff, nu ca rezultat al lipsei de idealuri politice din partea celorlalte ţări (cum le plăcea britanicilor să spună, vorbind despre propriul lor imperiu), ci mai curând al unei stări de negare: acţiunile tipic imperialiste ăla Statelor Unite nu trebuiau privite ca atare şi nici nu se permitea ca aceste acţiuni să aibă vreo ramificaţie cu politica internă. Acest factor a determinat făurirea unui aşa-numit „imperiu subtil”, mai curând decât a unui imperiu solid, menit să-şi asume o durabilitate mare în timp, precum celelalte imperii pe care le-a cunoscut istoria.5

Există o mulţime de persoane, cărora le-am putea atribui calitatea de „oameni de stânga”, ce susţin că Statele Unite au reprezentat o putere imperialistă pentru mai bine de un secol, şi poate chiar mai mult. În anii ’60 ai secolului trecut au fost realizate o sumedenie de analize asupra imperialismului american, studiindu-se în mod special rolul avut de Statele Unite în America Latină şi Asia de Sud-Est.

Au existat totodată dispute îndârjite între adepţii unor teorii de stânga, precum cele ale lui Hobson, Hilferding, Lenin, Roza Luxemburg şi alţi teoreticieni socialişti de la începutul secolului XX, şi cei de dreapta, precum Frank, asupra acestui rol. Ulterior, însuşi liderul chinez Mao Zedong considera imperialismul american pericolul fundamental pe care îl avea de înfruntat. Dar publicarea, în anul 2000, a cărţii lui Hardt şi Negri, „Imperiul”, şi controversele ce au înconjurat această lucrare, au dus la o modificare profundă a dezbaterilor tradiţionale, vizavi de imperialismul american. Cartea respectivă sugera, pentru prima oară, necesitatea unei revizuiri a opiniilor „stângiste”, inoculând ideea unui imperiu de o factură nouă, descentralizată, cu multe calităţi moderne. Deşi critici faţă de o astfel de abordare, adepţii stângii au început să recunoască faptul că forţele globalizării (sau cele ce ar fi trebuit să fie construite sub

acest stindard) au creat o situaţie cu totul nouă, la nivel planetar, care necesita un nou cadru analitic.6 Recunoaşterea publică a imperiului şi imperialismului de către adepţii dreptei, ca şi de către suporterii liberalismului, a fost prin urmare un act logic, de validare a unui fapt împlinit. Dar

Totul despre petrol această recunoaştere indica de asemenea că imperialismul trebuia de acum privit dintr-o cu totul altă perspectivă. Efectul a fost transformarea întrebărilor referitoare la imperiu şi la imperialism în dezbateri deschise, ce au cuprins tot spectrul politic (demn de remarcat că lucrarea lui Hardt şi Negri a captat foarte mult atenţia presei americane şi internaţionale). Dar această „furtună” declanşată înjurai cărţii lor s-a rezumat, în final la o singură nelămurire: ce se spune nou – dacă se poate vorbi despre ceva nou – referitor la problematica imperialismului?

Am abordat această problematică, iniţial, printr-o atentă analiză a evenimentelor contemporane. Statele Unite, sprijinite de Marea Britanie, Spania şi Australia şi cu aprobarea altor state, au declanşat războiul împotriva Irakului. Dar această acţiune de forţă s-a făcut în ciuda opoziţiei îndârjite a unor aliaţi occidentali tradiţionali ai Ame-ricii, în primul rând Franţa şi Germania, dar şi a unor state ce s-au opus constant, de-a lungul ultimului secol, iniţiativelor americane, precum Rusia şi China. Uriaşe manifestări de protest la adresa războiului au adus în stradă milioane de oameni, pretutindeni în lume, şi a existat un acut sentiment de nedumerire, în rândul opiniei publice, vizavi de „obsesia” lui Bush de a rezolva pe cale militară criza ira-kiană. Existau bănuieli că o altă motivaţie, mult mai adâncă decât înlăturarea lui Saddam Hussein, de altfel un dictator detestat, care-şi asuprea barbar proprii supuşi, se află în spatele dorinţei americane de război. Dar era greu de precizat ce anume motivaţie. Tocmai de aceea, adevăratele scopuri ale războiului din Irak se cereau scoase la iveală, din grămada de declaraţii

retorice şi dezinformări crase.

Povestea a doi producători de petrol

Lovitura de stat care l-a înlăturat de la putere pe preşedintele venezuelean Hugo Chavez, în aprilie 2002, a fost salutată cu entuziasm la Washington. Noul preşedinte – un om de afaceri – a fost recunoscut imediat şi Administraţia americană şi-a exprimat speranţa că ordinea şi stabilitatea vor fi instaurate în această mică ţară latino-americană, creând astfel bazele unei puternice dezvoltări economice.

Editorialiştii de la *New York Times* se exprimau în termeni similari.

Dar mulţi oameni din America Latină au intuit că în spatele „entuziasmului popular” ce-l răsturnase pe dictatorul Chavez, se afla de fapt mâna lungă a CIA. Similitudinile cu puciul militar ce a avut loc – coincidenţă stranie şi interesantă – pe 11 septembrie 1973, în Chile, când guvernul legal constituit al socialistului Salvador Allende a fost răsturnat de către militarii conduşi de generalul Augusto Pinochet, erau evidente. Iar implicarea CIA în acea sângeroasă lovitura de stat era clară ca lumina zilei – şi în arhivele Departamentului de Stat s-au găsit documente care conduceau clar la o atare concluzie: „Interesele noastre impun o imediată răsturnare a lui Allende, printr-o lovitură de stat... Trebuie să continuăm a genera o presiune constantă, până la îndeplinirea acestui obiectiv, utilizând toate resursele pe care le avem la îndemână. Dar este imperios necesar ca aceste acţiuni să rămână absolut secrete şi să se desfăşoare cu maximă discreţie, în aşa fel încât implicarea Administraţiei americane în această chestiune să nu fie cunoscută”.7 Nu este greu să ne imaginăm că asemenea fire, astăzi nevăzute, între CIA şi acţiunea ce a dus la înlăturarea lui Chavez vor putea fi depistate, în viitor, în arhivele temutei instituţii...

Însă lovitura de stat din Venezuela a eşuat şi, câteva zile mai târziu, Chavez revenea la putere. Departamentul

american de Stat a negat orice implicare în tentativa de puci, subliniind că totul nu fusese decât o problemă internă a ţării latino-americane. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, în declaraţia dată publicităţii cu acest prilej, se sublinia speranţa Statelor Unite că pentru dificultăţile viitoare se va găsi o soluţie paşnică, democratică şi mai ales *constituţională*.

Editorialul din „New York Times" a ţinut, ca de obicei, isonul, adăugând că poate nu a fost o idee bună să saluţi răsturnarea unui regim ales pe cale democratică, şi asta cu atât mai mult cu cât una dintre valorile fundamentale ale Americii, încă de la înfiinţarea ei ca stat, a fost sprijinul acordat democraţiei!

Paralela cu Irakul, un alt membru cheie al Organizaţiei Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC), este instructivă. Căci şi în această ţară arabă, Statele Unite pretindeau a fi interesate exclusiv de instaurarea unui regim democratic. Cum de altfel pretinseseră şi în urmă cu jumătate de secol, mai precis în anul 1953, când îl alungaseră de la putere pe Mohammad Mosaddeq (omul politic iranian, ales în mod democratic prim-ministru, care naţionalizase resursele de petrol ale ţării, smulgându-le din mâna britanicilor), spre a oferi puterea deplină şahului Mohammad Reza Pahlavi, un om mult mai dispus să ofere aurul negru noilor stăpâni de la Washington... Cu alte cuvinte, oricine avea o cât de mică doză de discernământ îşi putea da seama că pentru americani, numai „anumite" guverne alese democratic trebuiau tolerate. Cum ar fi spus Orwell, „toate animalele sunt egale, dar porcii sunt mai egali decât celelalte animale"...

Din acest punct de vedere, proclamarea, sus şi tare, a faptului că unicul scop al unei intervenţii în forţă era democratizarea Irakului, nu era decât o afirmaţie din talmeş-balmeşul de promisiuni şi declaraţii oferite lumii, spre a dovedi cât de just este acest război.

Mulţi oameni, chiar suporteri ai lui Bush, au fost ameţiţi şi confuzionaţi de asemenea raţionamente. Să

pătrunzi dincolo de acest amestec pestriţ de declaraţii sforăitoare şi de argumente dubioase, era un lucru extrem de dificil. O tentativă de a lega Irakul de atacurile cu antrax împotriva Statelor Unite a eşuat lamentabil. Dar în acel moment, cei de la Casa Albă şi-au amintit că Irakul avea o înspăimântătoare „colecţie” de arme chimice şi biologice, unele folosite deja împotriva rebelilor kurzi sau în timpul războiului cu Iranul. Le-a fost probabil uşor să-şi amintească, de vreme ce înşişi americanii fuseseră cei ce vânduseră lui Saddam aceste arme de distrugere în masă, deşi ştiau prea bine că ele sunt interzise de rezoluţiile ONU. Şi aceiaşi politicieni americani, spre a-şi justifica acţiunea, pretextaseră că şi Iranul folosea mijloace de ucidere la fel de mârşave, în ciuda faptului că nimeni nu avea vreun dubiu că Irakul fusese singurul stat ce le folosise.8 Este perfect adevărat că rapoartele privind încălcările drepturilor omului de către regimul lui Saddam Hussein erau extrem de numeroase, dar acest fapt nu justifică, ci dimpotrivă, condamnă atitudinea Statelor Unite în situaţii asemănătoare. Cum a fost, de pildă, cea din Algeria, ţară care poate rivaliza cu Irakul în ceea ce priveşte încălcarea drepturilor omului (numai în ultimii opt ani se estimează că ar fi fost ucişi aici peste 120.000 de militanţi islamişti!) dar căreia America i-a acordat asistenţă militară! mai mult, William Burns, asistentul Secretarului de Stat american pentru problemele

Orientului Mijlociu, mergea până într-acolo încât declara: „avem multe de învăţat din modul în care Algeria a înţeles să controleze problema terorismului islamic”. 9 Această atitudine poate explica de ce problema privind „folosirea justificată a torturii” a devenit un subiect de dezbatere publică în Statele Unite (din nou fiindu-i acordată o importanţă deosebită în *New York Times*).

Apoi, apare problema armelor de distrugere în masă. Ce fel de astfel de arme deţinea într-adevăr Irakul ar fi greu de spus, dar cert este că, după primul război din Golf, capacitatea militară a acestui stat se degradase în aşa

măsură, încât nici măcar CIA nu o mai considera ca reprezentând vreun real pericol în regiune. Acest lucru făcea ca aserţiunile potrivit cărora Irakul ar constitui de fapt o ameninţare pentru Statele Unite (cu preşedintele Bush susţinând chiar, de-a dreptul bizar, că un atac irakian la adresa SUA ar provoca pagube grave economiei americane!) să pară de-a dreptul puerile. CIA a concluzionat că Saddam va folosi armele chimice şi biologice – dacă într-adevăr deţinea aşa ceva – doar dacă va fi provocat. Iar acest lucru făcea şi mai greu de explicat de ce anume chiar Statele Unite căutau cu tot dinadinsul să-l provoace... Mai mult ca sigur, Irakul pregătea bomba nucleară, dar există în lume ţări, precum Coreea de Nord, care declară cu aroganţă că ar poseda această armă, fără însă ca Statele Unite să ia măsuri împotriva lor. Inspectorii ONU, atunci când li s-a permis accesul în Irak, nu au găsit prea multe urme de arme chimice, biologice, şi nicidecum nucleare.

În orice caz, obiectivul originar rămânea schimbarea de regim, dar acest obiectiv a fost considerat a fi de fapt dezarmarea Irakului doar pentru a invoca autorizarea unei intervenţii militare de către Naţiunile Unite (deoarece Carta ONU nu permitea atacuri neautorizate de întreaga comunitate internaţională). Şi atunci când toate aceste gogoriţe scornite de Administraţia americană nu au dat roade, s-a invocat alungarea lui Saddam pe motiv că ar fi fost un mincinos (un apelativ ce li se potriveşte atât de multor politicieni, încât alăturarea termenilor a devenit aproape un pleonasm), un om extrem de violent (dar asta se putea spune şi despre premierul israelian Sharon), un nebun (afirmaţie nesprijinită pe dovezi medicale) şi chiar o... încarnare a Răului care trebuia distrusă, în măsura în care războiul din Golf ar fi fost doar un episod dintr-o lungă piesă medievală, plină de învăţăminte moralizatoare (Saddam fiind maleficul Mordor, iar George Bush bravul Frodo, întovărăşit de Blair, pe post de credinciosul Sam!). Trăgând linie, finalitatea tuturor acestor născociri, planuri

şi presupuneri era să demonstreze lumii întregi că Statele Unite şi Marea Britanie erau hărăzite cu înalta misiune de a elibera poporul irakian, fără însă ca acest popor să fie întrebat dacă chiar are nevoie de „lumina” care în cazul acesta nu mai venea de la Răsărit, ca în privinţa fostelor state-satelit ale Uniunii Sovietice, ci de la Apus…

Era totuşi greu de creat impresia că totul era atât de minunat, cavaleresc şi dezinteresat în această acţiune. Iar lumea bănuia, pe bună dreptate, că „ceva” foarte important fusese tăinuit dincolo de perdeaua dezinformării. La început, a părut plauzibil că este vorba despre informaţii secrete, care nu trebuiau dezvăluite, dar de fiecare dată când se încerca relevarea unor astfel de informaţii, se vădea fie că acestea erau banale, uşor de demontat, fie chiar – ca în cazul „dezvăluirilor britanice” – că fuseseră plagiate fără ruşine după o dizertaţie pe tema armelor de distrugere în masă ale lui Saddam, care data de vreo cinci ani şi care fusese „actualizată” prin ştersături cu guma şi adăugiri din condei… Surse din cadrul agenţiilor americane de spionaj sugerau chiar că unii membri de vază ale acestora nu erau deloc mulţumiţi de modul în care informaţiile obţinute de ei cu atâta trudă erau utilizate de către Washington. Nu-i de mirare astfel de ce opinia publică mondială, cu excepţia unei „anumite părţi a presei” deosebit de belicoasă (toate cele 175 de publicaţii ale concernului Murdoch, guvernate de editori ce-şi proclamau sus şi tare independenţa de opinie, au susţinut declanşarea războiului, ca pe un act de justiţie), ca şi mulţi politicieni de renume, au păstrat o doză de scepticism, dacă nu cumva au condamnat vehement o posibilă intervenţie militară în Irak.

Cu alte cuvinte, ce se întâmpla cu adevărat? Raţiunile de stat nu reuşiseră să convingă pe nimeni; ele pur şi simplu nu se potriveau situaţiei „din teren”. Şi atunci care ar fi putut fi motivaţiile neoficiale?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să conştientizăm faptul că aceste motivaţii nu au fost înţelese

pe deplin nici măcar de principalii actori ai dramei, sau, dacă s-au înţeles, au fost în mod constant ţinute sub tăcere sau negate.

Dialectica internă a societăţii civile americane

La puţin timp după alegerile legislative din Germania, din 2002, ministrul german al Justiţiei făcea furori sugerând într-o declaraţie că aventurismul de care administraţia Bush dădea dovadă pe plan extern era destinat să distragă atenţia opiniei publice de la dificultăţile interne. Greşeala ministrului a fost însă să adauge că o asemenea tactică fusese folosită cândva şi de Hitler, iar comparaţia a deranjat chiar cercurile politice de la Berlin. De aceea, ministrul a trebuit să demisioneze. Din păcate, efectul a fost că şi prima parte a aserţiunii sale a fost astfel îngropată în uitare.

Într-adevăr, există o lungă listă a guvernelor care, confruntate cu probleme interne, au căutat să le rezolve fie prin aventuri externe, fie fabricând închipuite pericole venite din partea altor ţări, pentru a determina o solidaritate naţională, care să lucreze în favoarea lor.

Ideea trebuie luată serios în considerare în cazul Statelor Unite, deoarece condiţiile interne ale acestei superputeri, de-a lungul anului 2002 au fost în multe privinţe mai periculoase decât în toţi anii anteriori. Recesiunea care începuse în primele luni ale lui 2001 (şi care a luat proporţii îngrijorătoare după şocul „11 septembrie”), nu dădea semne să dispară. Rata şomajului era în creştere şi sentimentul de insecuritate economică era palpabil pentru tot mai mulţi muncitori americani. Scandalurile corporaţiilor, falimentate în cascadă, umpleau paginile ziarelor şi imperii financiare uriaşe se prăbuşeau peste noapte. Creşterea explozivă a corupţiei şi nerespectarea legislaţiei financiare au adus bursei de pe Wall Street o proastă reputaţie, iar stocurile şi indicii economici s-au prăbuşit. Fondurile de pensii au scăzut cu până la o treime din valoarea lor (în cazul în care nu au dispărut total, cum a fost cazul angajaţilor de la Enron), şi

perspectivele unei vieţi lipsite de griji, după pensionare, pentru cei din clasa medie, păreau a fi ameninţate. Asigurările sociale, asistenţa medicală, fondurile federale sau ale administraţiei locale fuseseră de asemenea diminuate serios şi deficitele se acumulau, tot mai mult. Datoriile externe au crescut atât de mult, în această perioadă, încât Statele Unite, prima superputere a lumii, a devenit în acelaşi timp, paradoxal, şi statul cu cele mai multe datorii externe din toată istoria omenirii.

Pe de altă parte, inegalităţile sociale crescuseră în ultimii ani, iar obsesia guvernelor americane de a elimina taxele punea acum Administraţia de la Washington în situaţia de a impune noi taxe, pentru a salva situaţia, ameninţând ca aceste inegalităţi să se adâncească. A existat o vehementă opoziţie în ceea ce priveşte impunerea de noi reguli de stabilizare a pieţei, în ciuda evidentelor semnale că aceasta nu mai putea fi salvată. Şi, colac peste pupăză, preşedintele a fost ales nu de către cetăţeni, ci de patru din cei cinci membri ai Curţii Supreme de Justiţie. Legitimitatea lui era, prin urmare, pusă la îndoială de cel puţin jumătate din populaţia Americii, în ajunul atentatelor din septembrie 2001. În acest context, singurul lucru care a împiedicat anihilarea totală a republicanilor a fost deplina solidaritate – la limita extremismului naţionalist – creată în jurul evenimentelor din 11 septembrie şi a ameninţării cu antrax (problemă care, în ciuda gravităţii sale, nu a fost niciodată rezolvată de investigatorii FBI şi CIA, şi în cele din urmă a fost chiar trecută sub tăcere, spre a fi reluată atunci când a fost vorba să fie pusă în seama lui Saddam Hussein!). În vreme ce Afghanistanul a cedat în faţa puterii americane rapid şi (pentru americani) fără victime umane, Ossama Bin Laden nu a fost găsit „viu sau mort”, iar războiul împotriva terorismului nu a adus rezultatele spectaculoase aşteptate. Ce prilej mai bun se putea găsi, în aceste circumstanţe, decât de a focaliza răbufnirea de mânie împotriva terorismului către Irak, privit ca un suport fundamental al „axei Răului”? Că o

astfel de tactică diversionistă a funcţionat, cel puţin pe termen scurt, istoria a demonstrat-o. Publicul american a acceptat ideea că existau strânse conexiuni între al Qaeda şi regimul tiranic de la Bagdad şi că Saddam era un inamic îndeajuns de periculos pentru ca Statele Unite să fie îndreptăţite să-l înlăture de la putere prin forţa armelor. Pe această cale, republicanii sperau să-şi consolideze puterea, în urma apropiatelor legislative, iar preşedintele ar fi putut îndepărta umbra de ilegitimate care plana asupra alegerii sale.

Dar aici trebuie să remarcăm implicaţii mai profunde, transformând ceea ce ar putea părea un oportunism politic superficial într-o problemă serioasă, de prim rang, a istoriei americane. Teama de ameninţarea irakiană şi de o potenţială ieşire din matcă a fundamentalismului panarabic frământase şi precedentele guverne de la Washington. Colin Powell a pregătit contingente militare pentru un eventual conflict cu Irakul chiar înainte de primul război din Golf.

Paul Wolfowitz, care a devenit adjunctul Secretarului de Stat pentru Apărare în timpul mandatului lui Bush Jr, a cerut încă din 1992 schimbarea regimului de la Bagdad şi a declarat public acest lucru, în mai multe rânduri, la sfârşitul anilor ’90. Schimbarea de regim, la Bagdad, a devenit o politică acceptată şi în timpul administraţiei Clinton. Un grup influent de neoconservatori, reuniţi sub egida „Proiectului pentru Noul Secol American”, în 1997, a insistat asupra acestei schimbări ca un obiectiv cheie, subliniind că ea nu putea fi făcută decât pe cale militară. Grupul îi includea pe Rumsfeld, Wolfowitz, Armitage, Perle şi mulţi alţi adepţi ai liniei dure, ce se vor regăsi, peste ani, ca nucleu al administraţiei Bush. Din punct de vedere geostrategic, Irakul se afla de mult în vederile acestui grup.

Dar ei recunoşteau, într-un raport publicat în 1999, că „ar fi necesar un eveniment catastrofal, un nou Pearl Harbour, pentru a cataliza atât de mult opinia publică

americană şi internaţională încât ele să accepte intervenţia militară”. Atentatele din septembrie 2001 au oferit această oportunitate, pentru că nu le-a fost greu „durilor” să vehicu-leze existenţa unei legături între al Qaeda şi Saddam.10 Cum majoritatea americanilor nu prea aveau habar şi nici nu le păsa de geografie, Administraţiei nu i-a fost greu să-i convingă pe plătitorii de taxe că vânătoarea de terorişti trebuie neapărat să treacă prin Irak şi că înlăturarea lui Saddam va da o grea lovitură terorismului islamic. Mai familiarizată cu atlasele geografice, opinia publică mondială nu a fost deloc convinsă de argumentele lui Bush...

Şi apoi, mai există o altă dimensiune a acestei dinamici interne, ce trebuie înţeleasă. Statele Unite reprezintă o societate multiculturală aproape extraordinară, dominată de un individualism şi de o concurenţă acerbe, care revoluţionează în mod permanent viaţa socială, economică şi politică. Aceste forţe fac ca democraţia americană să

Totul despre petrol fie de o instabilitate cronică, dificil, dacă nu imposibil de controlat, decât prin coruperea puterii financiare. Au existat momente în istoria Americii când întreaga ţară a fost atât de răvăşită încât părea negu-vernabilă. Hannah Arendt oferă în termeni exacţi o definiţie a unei asemenea societăţi civile:

Atunci când puterea este în mod esenţial doar un scop în sine, o comunitate bazată exclusiv pe putere va ajunge, în cele din urmă, la calmul oferit de ordine şi stabilitate; siguranţa acestei comunităţi este însă incertă, ea este clădită pe nisipuri mişcătoare. Doar că-pătând în mod continuu mai multă şi mai multă putere, se poate garanta o condiţie de status quo; doar extinzându-şi în mod constant autoritatea şi doar prin intermediul unui proces complex de acumulare a puterii, comunitatea respectivă poate rămâne stabilă.

De aceea, Commonwealth-ul lui Hobbes este o structură şovăielnică şi trebuie să i se asigure permanent

sprijin din exterior pentru a putea dura; altminteri, ea se va prăbuşi peste noapte într-un haos de interese personale, interese care cândva au generat-o… Numai o stare de război mereu prezentă garantează Commonwealth-ului posibilitatea trăiniciei în timp, deoarece permite statului respectiv să-şi sporească puterea pe seama altor state.11

Dar „Războiul Rece" se terminase şi ameninţarea hoardelor de ruşi, mărşăluind cu bocancii înzăpeziţi de-a lungul Canadei, spre a invada America, nu mai era deloc credibilă. În al nouălea deceniu al secolului XX, nu mai exista niciun inamic clar şi „boom"-ul economic al Statelor Unite ar fi trebuit să garanteze un nivel de satisfacţie populară fără precedent, chiar şi în ceea ce priveşte clasele marginalizate ale societăţii. Şi totuşi, aşa cum Arendt prezisese, acest deceniu a fost una dintre cele mai neplăcute perioade din istoria SUA.

Concurenţa era neloială, profitorii „noii economii" au devenit mi-lionari peste noapte, etalându-şi cu îngâmfare bogăţia, escrocheriile şi ingineriile financiare au proliferat, scandalurile (reale sau înscenate) ţineau primele pagini ale ziarelor, zvonuri răutăcioase circulau despre tentative de asasinat la Casa Albă, s-a încercat chiar debarcarea preşedintelui Clinton, în urma ruşinosului proces Lewinsky, talk-26

show-urile unor indivizi precum Howard Stern sau Rush Limbaugh erau reprezentative pentru o mass media total scăpată de sub control, revolta populaţiei de culoare însângera California, iar incidentele de la Waco şi atentatul de la Oklahoma City au reprezentat simboluri ale opoziţiei interne faţă de Putere. Violenţele au atins un prag critic în aceşti ani, liceeni scoşi din minţi împuşcându-şi fără discernământ colegii şi profesorii pentru că aşa văzuseră prin filme, cu o exuberanţă iraţională. Societatea civilă americană era departe, aşadar, de a fi una „civilă"… Ea părea a fi fragmentată în milioane de entităţi distincte, cu interese divergente, şi fragmentarea continua să se dezvolte, la o rată alarmantă. Din nou spusele lui Arendt se

dovedeau profetice, societatea americană fiind surprinsă într-un proces de dezintegrare vecin cu haosul şi determinat de egocentrism şi de urmărirea, de către cetăţeni, exclusiv a intereselor personale.

Meritul discursului electoral al lui George Bush din 2000 a fost, bănuiesc eu, promisiunea sa de a schimba această stare de fapt, de a construi o societate puternică şi ghidată de înalte comandamente morale, care să o înlocuiască pe cea anterioară, scăpată de sub control. Toate angajamentele sale cruciale proveneau din ideile neo-conservatorilor care îl înconjurau, precum procurorul general John Ashcroft, şi care pledau pentru un stat autoritar. Şi astfel, neo-conservatorismul a luat locul neoliberalismului, doctrina al cărui campion fusese jovialul Bill Clinton. Dar momentul ce a marcat clar disoluţia de căile adoptate în deceniul nouă a fost, desigur, 11 septembrie. El i-a oferit lui Bush nu numai prilejul de a asuma un nou rol pentru SUA, acela de luptător împotriva terorismului şi de a proclama solidaritatea naţională, dar şi de a impune, cu măsuri dure, la nevoie, ordinea şi stabilitatea în societatea civilă, atât de tulburată până atunci. Războiul împotriva terorismului, urmat apoi de cel împotriva Irakului, au fost stâlpii de rezistenţă ai politicii americane şi au permis administraţiei de la Washington să acumuleze mai multă putere. Asumarea conflictului cu Irakul a reprezentat mai mult decât o simplă distragere a atenţiei de la problemele casnice ale Americii; evenimentul a marcat o uriaşă oportunitate de a impune un nou sens ordinii sociale şi de a aduce la ascultare toţi membrii comunităţii, chiar şi pe cei mai recalcitranţi. Criticile aduse Casei Albe au fost

Totul despre petrol etichetate ca „lipsă de patriotism”. Forţa diabolică a lui Saddam a devenit astfel, paradoxal, prima care a contribuit la exorcizarea „demonilor” din interiorul sistemului american. Această relaţie dintre condiţiile interne şi cele externe ale puterii politice a jucat un rol important, dacă nu cumva unul

crucial în dinamicile ce au alimentat războiul cu Irakul. Un rol care bineînţeles că a rămas în umbră... Şi deseori, în paginile ce urmează, vom avea prilejul să ne întoarcem la această afirmaţie.

Totul despre petrol

Oponenţii războiului din Golf au vehiculat constant ideea că acest duel se rezumă de fapt la stăpânirea uriaşelor rezerve de petrol ale Irakului. Guvernul american fie a respins o asemenea afirmaţie, ca ireală şi nebazată pe dovezi concrete, fie a ignorat total acuzaţiile.

Judecând la rece lucrurile, nu există nicio îndoială că petrolul a jucat un rol esenţial în conflict. Dar cum anume şi în ce măsură s-a întâmplat aceasta, nu este uşor de stabilit.

Unii adepţi ai teoriei conspiraţiei susţin că guvernul de la Washington nu ar fi decât o „mafie a petrolului" care a uzurpat domeniul public. Ideea se sprijină pe strânsele legături dintre guvernul lui George Bush şi marile concerne petroliere, ca şi pe zvonurile tot mai insistente potrivit cărora Haliburton, compania vicepreşedintelui Dick Cheney, este pe cale să câştige din petrolul irakian aproape un miliard de dolari, pe baza contractelor pe care le va încheia imediat după război.12 Chiar dacă par veridice, asemenea idei nu constituie ipoteze serioase, demne de luat în seamă, deoarece personal nu-mi imaginez că un întreg eşafodaj politico-militar poate acţiona strict ca o corporaţie de interese, capabilă să pornească un război de pe astfel de poziţii. Desigur, nu putem trece cu vederea că marile companii americane şi britanice erau de multă vreme excluse din Irak, fiind în schimb favorizate companiile din Franţa, Germania, Rusia sau China. Să ne mai mire, în aceste circumstanţe, faptul că opoziţia cea mai vehementă faţă de un eventual război, a fost susţinută tocmai de aceste ţări, cărora Saddam Hussein le făcuse atâtea concesii? Dacă dezarmarea Irakului se făcea paşnic, sancţiunile ONU ar fi fost ridicate, iar concesionării deja existenţi nu aveau decât de câştigat, ei derulându-şi

afacerile în continuare, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Dimpotrivă, o schimbare brutală a regimului, pe cale armată, implica obligatoriu şi renegocieri privind concesiunile câmpurilor şi exploatărilor petrolifere. Dar, orice s-ar fi întâmplat, şi în această situaţie, petrolul rămânea în stăpânirea noului regim irakian, iar companiile anglo-americane ar fi rămas pe dinafară chiar şi în eventualitatea că soldaţii acestor ţări şi-ar fi vărsat sângele pe câmpul de luptă. Perspectivele, pentru marile concerne petroliere din Statele Unite şi Marea Britanie, nu erau, aşadar, deloc trandafirii.

Singurul scenariu funcţional, din perspectiva acestor concerne, ar fi fost acela ca, după alungarea lui Saddam Hussein, puterea să fie preluată de o administraţie americană care să aibă „pâinea şi cuţitul" în vederea unei noi împărţiri a concesiunilor, sau să se formeze un consorţiu internaţional în cadrul căruia SUA, la fel ca şi în cazul FMI, să aibă drept de veto. Miza era uriaşă: gestionarea, exploatarea şi folosirea tuturor rezervelor de petrol irakiene. Dar toate aceste variante omiteau să ia în calcul un element esenţial: cum oare vor reacţiona irakienii atunci când bogăţia naturală a ţării lor va fi negociată de samsarii veniţi de peste mări şi ţări? Pentru că exista pericolul ca antagonismul cronic dintre arabi şi puterile occidentale să izbucnească, în atari condiţii, în crize violente.

În altă ordine de idei, există şi o altă perspectivă, mult mai grandioasă, de a înţelege problema petrolului. Ea poate fi rezumată la următoarea axiomă: cine stăpâneşte Orientul Mijlociu, are acces la „cepul" butoiului cu petrol, iar cine are în proprietate acest butoi poate controla întreaga economie mondială, cel puţin în viitorul apropiat.13

De aceea, nu trebuie să rezumăm această analiză doar la Irak, căci este necesar să luăm în considerare condiţiile geopolitice şi semnificaţia Orientului Mijlociu, văzut în ansamblul său, în relaţia cu capitalismul mondial.

Şi această problemă a fost subliniată în retorica oficială. Planurile de a schimba guvernul de la Bagdad se voiau un avertisment adresat statelor arabe că instaurarea unor regimuri democratice, proamericane, ar fi benefică pentru întreaga

Totul despre petrol regiune şi chiar ar putea influenţa schimbări politice în guvernările de mână forte din zonă (Iranul şi Siria fiind cele mai evidente „ţinte", din această perspectivă, urmate fiind îndeaproape de Arabia Saudită).

Se aflau, în Administraţia americană, şi persoane mai puţin înzestrate cu simţul realităţii, care visau deja la o conflagraţie generală în regiune, conflagraţie ce va oferi şansa redesenării hărţii întregului Orient Mijlociu (într-o manieră asemănătoare cu situaţia fostei Iugoslavii sau a defunctei Uniuni Sovietice). La urma urmei, judecau aceşti corifei ai revizionismului, formarea statelor din regiune nu era decât o consecinţă a aplicării prevederilor Tratatului de la Versailles, de după primul război mondial. Era însă fapt recunoscut că aceste prevederi trădaseră flagrant interesele arabe, servind mai curând marilor puteri învingătoare, Franţa şi Marea Britanie. De aceea, o astfel de configuraţie statală, reflectând interesele imperia-liste, britanice şi franceze, era privită ca anacronică şi nefuncţională.

O nouă delimitare, mai cuprinzătoare şi mai potrivită situaţiei actuale, ar fi putut da apă la moară intereselor separatiste (asigurând statutul federal pentru kurzii din Irak, de pildă, sau chiar formarea unui stat şiit, în sudul Irakului, cu capitala la Basra). Dar, cel mai important, această delimitare ar fi repus problema relaţiilor israelo-palestiniene pe un nou făgaş, prin formarea unui stat palestinian mai întins, încorporând Iordania şi chiar regiuni din Arabia Saudită. împotriva unor asemenea opinii există însă o opoziţie fermă în cadrul Naţiunilor Unite, organizaţie ce susţine că păstrarea integrităţii teritoriale a Irakului aşa cum există el ca stat la momentul actual, trebuie să fie un obiectiv primordial în orice configuraţie

postbelică, lucru cu care Statele Unite s-au declarat de acord.

America are un interes geopolitic de anvergură în această regiune fierbinte a globului. Crucial pentru conceptul de „control global”, aşa cum a fost el înţeles de-a lungul celui de-al doilea război mondial a fost controlul Orientului Mijlociu, care era privit ca o parte a vechiului Imperiu britanic, şi absolut esenţial pentru controlul militar şi economic al planetei – nu în ultimul rând din cauza faptului că această regiune este depozitara celor mai mari rezerve petroliere. Statele

Unite au început, aşadar, în anii ’50, o serie întreagă de operaţiuni, pe cale oficială sau sub acoperire, cea mai importantă fiind răsturnarea de la putere a guvernului, legal constituit, al lui Mossadegh, premierul Iranului, care naţionalizase companiile de petrol cu capital occidental. Succesul acţiunii americane a fost deplin şi ca urmare, între 1940 şi 1967, companiile americane şi-au sporit controlul asupra rezervelor petroliere din zona Golfului Persic de la 10% la 60%, în vreme ce rezervele aflate sub control britanic au scăzut de la 72% în 1940, la 30% în 1967.14

La sfârşitul anilor ’60, britanicii au abandonat orice prezenţă militară la est de Suez, lăsând comanda exclusiv americanilor. Din cauza problemelor întâmpinate în Vietnam, Statele Unite au ales însă să folosească state surogat, precum Iranul sau Arabia Saudită, spre a le servi interesele în zonă. De asemenea, nu trebuie neglijat constantul sprijin acordat întăririi statului evreu, pentru a crea astfel un puternic avanpost al puterii americane în Orientul Mijlociu. Dar boicotul petrolier şi creşterea preţului petrolului, în 1973, acţiune organizată de OPEC, ca şi prăbuşirea regimului şahului iranian Mohammad Reza Pahlavi, în 1979, au demonstrat Americii că soluţia „guvernării indirecte”, prin state surogat, nu este una convenabilă. Preşedintele Carter a emis atunci doctrina potrivit căreia Statele Unite nu trebuie să permită, în

niciun fel de circumstanţe, o întrerupere în fluxul petrolier din Golf.

Aceasta a însemnat asumarea unui angajament pentru a ţine strâmtoarea Ormuz deschisă (pentru că sistemele de aprovizionare şi transport le păreau americanilor la fel de importante ca şi câmpurile petrolifere) şi totodată pentru a asigura o permanentă prezenţă militară în regiune, ca şi formarea unei Forţe de Reacţie Rapidă, gata să intervină în caz de urgenţă. Sprijinul pe care îl avea, din partea Statelor Unite, a încurajat Irakul să înceapă brutalul război cu Iranul, dar puterea crescândă a lui Saddam i-a făcut pe americani, în cele din urmă, să plănuiască o intervenţie (iniţiată de Colin Powell) împotriva sa, chiar înainte de invazia în Kuweit. De ce ambasadorul Statelor Unite în Irak a sugerat că ţara sa nu va răspunde militar nici unei acţiuni irakiene în Kuweit reprezintă încă o controversă, mai curând o capcană, am putea spune, decât o neînţelegere catastrofică a evenimentelor ce se derulau în Golf.

Totul despre petrol

Primul război din Golf, deşi indecis în privinţa Irakului, Saddam rămânând la putere, a adus totuşi o masivă prezenţă americană în regiune. Aceasta a continuat să se manifeste şi pe timpul mandatului lui Bill Clinton. Zborurile de patrulare desfăşurate în comun cu aliaţii britanici, deasupra aşa-numitei „zone de excludere aeriană” au implicat continuu dueluri aeriene sau atacuri de mică anvergură, cu rachete, împotriva facilităţilor militare irakiene. Joseph Nye, un oficial al Administraţiei Clinton şi în general un avocat al „puterii slabe”, nu punea însă la îndoială necesitatea ca Statele Unite să folosească forţa în regiunea Golfului, chiar şi mod unilateral, fără sprijinul altor ţări, dacă interesele Americii ar fi avut, cumva, de suferit.15 A fost necesară o sporire masivă a forţelor militare americane aici, între anii 1997 şi 1998, pentru a-i determina pe inspectorii ONU în Irak să se implice în misiunea lor. Atacurile cu rachete şi conflictele

aeriene au sporit în intensitate. Pentru a le fi sprijinite eforturile, Statele Unite au pus bazele „Consiliului de Cooperare în zona Golfului”, împreună cu Arabia Saudită, Kuweit şi alte state, vânzându-le echipament militar, spre a oferi, în caz de nevoie, suport logistic pentru forţele americane aflate în regiune (o cantitate de armament în valoare de 42 miliarde de dolari – 23 numai pentru Arabia Saudită – a fost oferită de-a lungul deceniului nouă). Forţele americane au fost desfăşurate în zonă de-a lungul anilor ’90 şi mari cantităţi de armament şi muniţii au fost aduse în Kuweit, Qatar şi Arabia Saudită, acordând Statelor Unite posibilitatea unei mişcări militare rapide, în caz de nevoie. Acum, că Războiul Rece se sfârşise, planurile militare susţineau că America va fi capabilă să lupte simultan pe două fronturi, iar Irakul şi Coreea de Nord au fost alese ca teren de manevră. Până prin 1999, mai bine de 20.000 de soldaţi au fost aduşi în Golf, întreţinerea lor costând bugetul Statelor Unite nu mai puţin de 4 – 5 miliarde de dolari anual.

Am rezumat aceste fapte aici pentru a stabili două chestiuni esenţiale. În primul rând, să observăm că începând din 1945, Orientul Mijlociu a cunoscut o continuă sporire a intereselor americane în zonă, marcată de o semnificativă „ruptură” după 1980, când implicarea Statelor Unite a devenit predominant militară şi mult mai directă, renunţându-se la „statele surogat” care să reprezinte interesele Washingtonului. În al doilea rând, conflictul cu Irakul a fost unul de durată, planuri pentru o desfăşurare militară de amploare datând cu mult înainte de declanşarea propriu-zisă a războiului, în primăvara lui 2003. Singura diferenţă între atitudinea lui Clinton şi cea a lui Bush este aceea că ultimul a ridicat „masca”, dezvăluind adevăratele intenţii americane; atitudinea belicoasă a luat locul reticenţei, în mare parte datorită faptului că atentatele din 11 septembrie 2001 asiguraseră un climat propice, în interior şi pe plan extern, pentru ca asumarea unei acţiuni militare unilaterale să fie acceptată

fără probleme. Văzută din punct de vedere geopolitic şi pe termen lung, o confruntare cu Irakul apărea inevitabilă, în afara situaţiei în care această ţară ar fi acceptat să devină un client politic al Statelor Unite, precum Arabia Saudită. Dar de ce acest atac geopolitic? Răspunsul se rezumă, din nou, la un singur cuvânt: petrolul.

În orice moment al istoriei moderne, statutul rezervelor globale de petrol este o chestiune de conjunctură. Companiile petroliere sunt reticente în a dezvălui date precise privind aceste rezerve şi deseori fac tot posibilul să inducă în eroare opinia publică. De aceea, estimările asupra stocurilor de petrol sunt extrem de diferite. Oricum ar fi însă, majoritatea rapoartelor par să demonstreze că, începând cu anii ’80, rata exploatării a depăşit-o cu mult pe cea a descoperirii de noi rezerve. Cu alte cuvinte, stocurile de petrol din subsolul planetei sunt tot mai puţine. Ştim astăzi că multe câmpuri petrolifere au fost sărăcite şi că într-un deceniu sau chiar mai puţin, în ritmul actual de exploatare, multe dintre terenurile încă productive la ora actuală vor fi complet secătuite. Este cazul celor din Statele Unite, Marea Neagră, Canada, Rusia şi chiar şi China. Deşi există şi alte zone cu rezerve, singurele câmpuri care par să aibă resurse abundente, capabile să asigure foamea de combustibil a omenirii pentru următorii cincizeci de ani sau chiar mai mult, sunt cele din Iran, Irak, Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite şi Kuweit. Chiar dacă noi descoperiri de resurse petroliere ar putea schimba această hartă, cei mai mulţi analişti politici avertizează totuşi asupra semnificaţiei crescânde a Orientului Mijlociu ca furnizor cheie de petrol, pentru viitorul apropiat. Pe planul cerinţelor, observăm că Statele Unite sunt tot mai dependente de importuri, că cele mai dinamice centre economice, ce se dezvoltă astăzi în Asia de Est şi de Sud-Est, nu au acces la rezerve

Totul despre petrol semnificative de petrol (fapt cu atât mai grav cu cât China devine, an după an, un consumator tot mai nesăţios), iar că ţările europene (cu

excepţia Marii Britanii şi Norvegiei) depind total de importul de petrol. Alternativele pentru petrol fac parte din cercetările oamenilor de ştiinţă, dar există şanse slabe ca ele să reprezinte o soluţie viabilă (având în vedere barierele pe care marile concerne petrolifere le ridică) în următoarele decenii. Aşadar, accesul la rezervele de petrol ale Orientului Mijlociu reprezintă astăzi o problemă crucială atât pentru Statele Unite, cât şi pentru întreaga economie mondială.

Această stringentă nevoie de petrol conferă Americii motivaţii suficient de puternice pentru a căuta un control strategic şi militar mai strâns asupra zonei, chiar şi în mod unilateral, dacă este necesar.

Thomas Friedman afirmă, de pildă, că „nu este cu nimic ilegitim sau imoral ca Statele Unite să fie îngrijorate că un dictator malefic şi megaloman poate acumula puteri şi influenţe considerabile graţie faptului că stăpâneşte resurse naturale ce formează baza industriei mondiale. Dar trebuie să fim atenţi în a convinge opinia publică şi a asigura lumea întreagă că intenţia Americii este de fapt de a proteja drepturile omenirii la supravieţuire economică, mai curând decât de a asigura doar cetăţenilor săi un trai îmbelşugat, că Statele Unite acţionează în beneficiul întregii planete şi nu numai pentru a alimenta excesele americane... Dacă ocupăm Irakul şi instaurăm un autocrat cu vederi proamericane pentru a gestiona rezervele de petrol ale acestei ţări (aşa cum stau lucrurile în alte ţări arabe), atunci acest război, dus pentru petrol, ar fi imoral”. 16 Să facă însă uz America de puterea ei militară doar pentru a se asigura că petrolul din Golf va fi folosit, pe bază de consens, în folosul întregii omeniri? Sau ea caută mai curând să domine regiunea pentru a-şi proteja propriile interese strategice? Friedman doreşte să creadă în prima ipoteză. Dar dacă ultima este cea adevărată?

Dacă reuşesc alungarea de la putere atât a lui Hugo Chavez, cât şi a lui Saddam Hussein, dacă pot stabiliza sau reforma un regim saudit care se bazează pe o stăpânire

autoritară (dar care este în pericol iminent de a cădea în mâinile radicalilor islamişti), dacă sunt capabile să continue în Iran ceea ce au început în Irak (şi se pare că actuala Administraţie caută acest lucru), să îşi consolideze prezenţa militară în republicile din Asia Centrală şi să domine astfel rezervele de petrol din bazinul Caspicei, americanii vor controla pe deplin „cepul" butoiului mondial cu petrol şi vor domina astfel economia mondială pentru următoarele decenii. Europa şi Japonia, ca şi Asia de Sud şi de Sud-Est (şi în primul rând China) sunt foarte dependente de petrolul din Golf şi există configuraţii regionale şi puteri politico-economice care reprezintă un concurent serios faţă de hegemonia Statelor Unite, în lumea producţiei şi a finanţelor. Ce cale mai bună pentru America de a înfrânge concurenţa şi a-şi asigura poziţia hegemonică decât să controleze preţul, calitatea şi distribuirea resursei economice principale, care este la ora actuală petrolul? Şi ce mijloc mai bun de a realiza acest scop decât recurgerea la singurul domeniu în care America nu are contracandidat – puterea militară? Şi apoi, mai există încă un aspect militar pentru acest argument. O „maşină de război" precum cea americană funcţionează pe bază de petrol. Coreea de Nord are o aviaţie mai mult decât performantă, dar ea poate deveni inutilizabilă, din lipsă de combustibil. Aşa că Statele Unite nu trebuie doar să-şi asigure propriile rezerve de petrol, ci şi să fie sigură că, în eventualitatea unui conflict armat, adversarii, fie că se numesc Coreea de Nord sau, să spunem, China, nu vor avea acces la rezervele de petrol, aflate în mâinile magnaţilor de la Washington, care, la o simplă comandă, ar închide robinetul... Dar argumente de acest gen au sens doar în eventualitatea că Statele Unite ar avea motive să se teamă că poziţia lor dominantă, în cadrul capitalismului mondial, ar fi ameninţată. Iar această ameninţare vine cu siguranţă mai mult din sfera economică, decât din cea militară, după cum voi demonstra în capitolul următor.

Cum creşte puterea Americii

„Imperialism” este un cuvânt uşor de rostit. Dar el poate avea o sumedenie de înţelesuri diferite, încât este dificil să-l folosim fără necesare clarificări, mai curând în termeni analitici decât în termeni polemici. Şi mă refer aici în mod special la sintagma „imperialism capitalist”, privit ca o fuziune contradictorie între „politicile statului şi ale imperiului” (imperialismul ca proiect politic distinctiv, „jucat” de actori a căror putere este bazată pe dominaţia asupra unui teritoriu şi pe capacitatea de a-şi mobiliza resursele umane şi naturale către un ţel politic, economic şi militar bine definit) şi „procesele moleculare de acumulare de capital în spaţiu şi timp” (imperialismul ca un proces politico-social difuz, desfăşurat în spaţiu şi timp şi în cadrul căruia deţinerea şi folosirea unui capital primează). Cu prima definiţie am vrut să accentuez strategiile politice, diplomatice şi militare invocate şi folosite de state (sau de o comunitate de ţări acţionând ca un bloc politic unitar) în încercarea de a-şi urmări interesele şi de a-şi atinge scopurile pe plan mondial. Cu cea de-a doua, mi-am focalizat atenţia pe modurile în care puterea economică se desfăşoară de-a lungul unui anumit spaţiu, către sau dinspre anumite entităţi teritoriale (fie ele state sau blocuri regionale), prin intermediul practicilor curente de producţie, comerţ, desfacere de capital, transferuri de bani, migraţie a forţei de muncă, transfer de tehnologie, speculaţii valutare, schimburi de informaţii, schimburi culturale, etc.

Deşi Arrighi pune semnul egal între logicile de putere „teritorială” şi „capitalistă”, cei doi termeni sunt totuşi diferiţi unul de celălalt.1 De la bun început, observăm că motivaţiile şi interesele agenţilor diferă.

Capitalistul ce a acumulat un capital în bani va dori să-l investească într-o afacere care să-i aducă profit şi desigur că va căuta să acumuleze mai mult capital. Politicienii caută de obicei profituri care să le susţină puterea, în raport cu alte state. Capitalistul urmăreşte avantaje individuale şi, nefiind constrâns de lege, nu este

responsabil decât faţă de cercul social căruia îi aparţine, în vreme ce omul politic caută să obţină un avantaj colectiv şi se supune, în acest sens, situaţiei politice şi militare a statului şi, în unele privinţe, cetăţenilor statului respectiv sau, adeseori, unei elite politico-economice, unei clase, structuri sau grup de interese. Capitaliştii operează într-un spaţiu şi timp continue, pe când politicianul o face într-un spaţiu limitat şi, cel puţin în cazul democraţiilor, puterea lui este limitată de o temporalitate impusă de ciclul electoral. Pe de altă parte, firmele capitaliste apar şi dispar, îşi schimbă locaţia, dau faliment sau dimpotrivă, încorporează alte firme, dar statele sunt entităţi durabile în timp, nu pot migra şi se menţin, cu excepţia unor circumstanţe trecătoare, date de cuceriri sau pierderi teritoriale, în graniţe unanim recunoscute.

Cele două feluri de a examina problema diferă şi în alte privinţe.

Deşi gradul şi modalităţile de implicare publică variază foarte mult, politicile statului şi ale imperiului la care ne referim sunt pasibile de discuţii şi dezbateri. În cazul Americii, trebuie luate anumite decizii, precum ar fi: a porni sau nu un război cu Irakul, dacă un astfel de conflict poate fi declanşat în mod unilateral, fără sprijinul comunităţii internaţionale, cum trebuie tratate inerentele dificultăţi postbelice şi alte probleme de acest gen. Instituţiile de politică externă şi analiştii politici şi militari studiază aceste chestiuni şi ar fi imposibil de crezut că dezbaterile nu vor stârni controverse. Dar, dincolo de divergenţe, trebuie luate decizii clare, cu toate ramificaţiile ce decurg de aici.

Deciziile strategice de importanţă covârşitoare apar şi sunt implementate în iureşul proceselor politice unde variatele interese şi opinii se ciocnesc (uneori chiar depinzând de convingerile şi carisma celor aflaţi în competiţie sau de excesul de personalitate de care dau dovadă unii sau alţii dintre actorii de pe scena politică).

Cum creşte puterea Americii

Procesele geografice de acumulare a capitalului, pe de altă parte, sunt mult mai difuze şi au o importanţă mai redusă în luarea unor decizii politice explicite. Agenţiile private (de obicei activând în domeniul afacerilor, financiar şi al corporaţiilor) funcţionează pretutindeni şi această formă „moleculară" permite unor forţe multiple să se dezvolte şi să reacţioneze unele cu altele, uneori în contradicţie, alteori însumându-se. Aceste procese pot fi controlate doar în mod indirect şi de cele mai multe ori numai după stabilirea unei anumite tendinţe, a unui anumit curent. Acordurile instituţionale stabilite între state joacă, aşa cum vom vedea, un rol esenţial în punerea bazelor acumulării de capital. Dar există pârghii economice (precum cele mânuite de Alan Greenspan, în calitate de preşedinte al Rezervelor Federale), precum şi o mare varietate de moduri de intervenţie fiscală şi monetară (incluzând stabilirea de taxe, politici de redistribuire, asigurarea de utilităţi publice de către stat şi nu în ultimul rând planificarea dirijată de stat) care pot asigura statului rolul unui puternic agent economic. Dar chiar în statele unde domneşte autoritarismul sau în cele în curs de dezvoltare, în virtutea puternicelor conexiuni stabilitate între politicile statale, finanţe şi dezvoltarea industrială, descoperim că aceste legături moleculare pot scăpa de sub control.

Dacă, de pildă, decid să îmi cumpăr un autoturism Toyota în locul unui Ford sau prefer un film american unuia indian, ce însemnătate are gestul meu asupra balanţei de plăţi a Statelor Unite? Dacă transfer bani din Ney York rudelor sărace din Liban sau Mexic, va influenţa această tranzacţie balanţa financiară între ţări? Pare imposibil de anticipat şi dificil de urmărit circulaţia capitalului şi a banilor printre meandrele sistemului de credit. Toate elementele de factură psihologică, intangibile, precum încrederea creditorului sau a consumatorului, intră în acest cadru ca forţe determinante. Astfel, Keynes, parafrazându-l pe Marx, consideră „spiritul

animalic” al antreprenorului şi aşteptările bancherilor drept factori cruciali pentru vigoarea şi viabilitatea sistemului capitalist. Singura modalitate de a stăpâni situaţia este monitorizarea atentă a datelor ulterioare unui eveniment, pentru ca, în eventualitatea producerii unui eveniment similar, se vor putea intui tendinţele pieţei şi aplica unele corecturi pentru a menţine sistemul în condiţii de stabilitate rezonabilă.

Problema fundamentală este de a discerne între componenta teritorială şi cea capitalistă a logicii puterii capitaliste, care sunt două chestiuni distincte. Deja este indubitabil că aceste chestiuni intervin în moduri diferite, uneori contradictorii. Literatura dedicată subiectului „imperialism şi imperiu” păcătuieşte prin a marca un acord facil între aceşti termeni, susţinând că procesele politico-economice sunt ghidate de strategiile statale şi imperialiste şi că ţările şi imperiile operează întotdeauna în afara intereselor capitaliste. În practică, cele două aserţiuni se ridică una împotriva celeilalte, uneori până la punctul unui antagonism major. Ar fi greu de a găsi raţiuni pentru declanşarea războiului din Vietnam sau a celui din Irak, de pildă, exprimându-ne doar în termenii unei cereri imediate a acumulării de capital. Mai plauzibilă pare afirmaţia că asemenea acţiuni aventuriste inhibă mai curând decât ajută dezvoltarea acumulării de capital. Dar, dintr-o optică similară, este la fel de dificil de explicat politica de expansiune teritorială brutală a Uniunii Sovietice, realizată spre a preveni o eventuală agresiune americană, imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial – strategie care a pregătit scena pentru intervenţia americană în Vietnam – fără a lua în calcul foamea acerbă a unor cercuri capitaliste şi a unor grupuri de interese din Statele Unite pentru menţinerea unei cât mai mari părţi a lumii deschisă acumulării de capital prin dezvoltarea comerţului, a schimburilor şi a facilităţilor acordate investitorilor străini. Relaţia dintre aceste două sintagme ar trebui văzută, prin urmare, ca problematică şi

contradictorie (din punct de vedere dialectic), mai curând decât ca una funcţională sau monovalentă. Relaţia dialectică pune bazele unei analize a capitalismului imperialist în termenii abordării ambelor logici ale puterii, distincte, dar totuşi împletite. Dificultatea realizării unor analize concrete ale situaţiei actuale este de a ţine cont simultatn de cele două aspecte dialectice şi nu de a apela doar la modul politic, sau dimpotrivă, la cel economic, al argumentaţiei.

Nu este întotdeauna uşor să determini importanţa relativă a acestor două logici în a genera schimbări sociale şi politice. A fost Uniunea Sovietică înfrântă de decizia strategică a administraţiei Reagan de a se lansa într-o cursă a înarmărilor fără precedent în istorie şi a strivi astfel coloana vertebrală a economiei sovietice?

Cum creşte puterea Americii

Sau destrămarea colosului de la Răsărit s-a datorat poate schimbărilor la nivel molecular în interiorul unui sistem politic falimentar (incluzând, de pildă, influenţa „corozivă" a puterii financiare a capitalismului sau a formelor de cultură capitaliste pătrunse subversiv dincolo de Cortina de Fier)? Suntem oare astăzi martorii unor revendicări imperiale făcute „în văzul lumii", revendicări venite din interiorul Statelor Unite la nivel politic şi teritorial, într-un moment în care puterea economică şi influenţele culturale şi chiar morale – aşa-numitul „stil de viaţă american" – se îndepărtează de ţărmurile Americii spre a se răspândi în blocuri de putere mult mai difuze, centrate în Europa şi Asia? Asistăm la dezintegrarea hegemoniei americane în cadrul sistemului global şi la apariţia unui „nou regionalism" în ceea ce priveşte puterea politică şi economică, cu toate că Statele Unite continuă să acţioneze ca singura superputere în faţa căreia omenirea tremură?

Ce pericole ascunde această regionalizare, ţinând seama de faptul că ultima epocă în care un sistem similar a dominat lumea a fost perioada interbelică şi că acest

sistem s-a prăbuşit, minat din interior, generând cel mai devastator conflict militar din istorie? Are America puterea de a controla sau măcar de a ţine piept acestei „fragmentări" regionale?

Iată întrebările cruciale pe care am ţinut să le ridic.

Mă voi concentra îndeosebi asupra modului în care funcţionează procesele „moleculare" ale acumulării de capital în capitolul 3. Dar trebuie să spun şi aici ceva despre ele, spre a specifica mai clar limitele între care funcţionează logica teritorială a puterii. Practicile imperialiste, din perspectiva logicii capitaliste, se referă la exploatarea condiţiilor geografice inegale sub egida căruia se derulează acumulările de capital şi deţin avantajul a ceea ce aş numi „asimetriile" care inevitabil apar din relaţiile de schimb într-un anumit spaţiu.

Aceste „asimetrii" sunt exprimate adesea printr-un schimb inegal şi incorect, prin monopoluri economice funcţionând într-un spaţiu dat, prin practici cămătăreşti aflate în strânsă legătură cu restricţionarea circulaţiei de capital şi cu obţinerea de monopoluri rentiere. Condiţiile de egalitate care ar trebui să existe pe o piaţă economică liberă şi perfect funcţionabilă sunt încălcate flagrant, iar inechităţile ce rezultă capătă o expresie particulară, spaţială şi geografică. Bogăţia şi bunăstarea unor anumite teritorii cresc, pe seama sărăcirii altora.

Condiţiile geografice inegale nu izvorăsc, aşadar, doar din cauza resurselor solice şi subsolice diferite şi a avantajelor date de relief dar, chiar mult mai important, sunt produse de modalităţile inegale în care bogăţia şi puterea devin concentrate în anumite locuri în virtutea relaţiilor comerciale „asimetrice". Iar aici, dimensiunea politică reintră în cadrul descrierii noastre. Una dintre sarcinile cheie ale statului este de a încerca să păstreze acel model al asimetriilor comerciale asupra spaţiului, lucrând de fiecare dată în propriul avantaj. Dacă, de exemplu, SUA deschid pieţe de capital pe mapa-mond prin intermediul operaţiunilor Fondului Monetar Internaţional

şi ale Organizaţiei Mondiale a Comerţului, este pentru că astfel speră să sporească avantajele specifice ale instituţiilor financiare americane.

Statul, pe scurt, este entitatea politică cea mai capabilă să orchestreze aceste procese. Eşecul unei asemenea întreprinderi va atrage după sine diminuarea bogăţiei şi puterii acelui stat.

Există, desigur, o mulţime de dezvoltări geografice inegale, bazate în mare măsură pe relaţii de schimburi asimetrice în interiorul statelor. Entităţile politice din cadrul unui stat, precum ar fi guvernele regionale sau metropolitane, devin acerb angajate în asemenea procese. Dar aceasta nu defineşte în mod special imperialismul. Deşi unora le face plăcere să vorbească, justificat, pe de o parte, despre un „neocolonialism" intern, sau chiar despre unul „metropolitan" (ca în cazul oraşelor New York şi San Francisco), prefer să mă limitez cu acest studiu la rolul pe care entităţile regionale în ansamblul lor îl pot avea în relaţie cu imperialismul spre a crea o teorie mai cuprinzătoare în ceea ce priveşte dezvoltarea geografică inegală. Scopul este de a rezerva termenul de imperialism ca referindu-se exclusiv la relaţiile interstatale şi la un flux de putere în interiorul sistemului mondial de acumulare de capital. Din punctul de vedere al acumulării de capital, politica imperialistă atrage după sine susţinerea şi exploatarea oricăror resurse, fie ele chiar şi asimetrice, ce pot fi furnizate prin intermediul puterii statale.

Cum creşte puterea Americii

Logica teritoriului şi cea a capitalului

De-a lungul istoriei poate domina, în funcţie de situaţiile apărute, o logică sau alta. Acumularea controlului asupra unor teritorii, ca un scop în sine, are în principal consecinţe economice, care pot fi pozitive sau negative, din punctul de vedere al fixării unor tributuri, al fluxurilor de capital, al forţei de muncă, al bunurilor etc. Dar este ceva diferit de situaţia în care controlul teritorial (care poate sau nu determina preluarea şi administrarea unui

teritoriu) este privit ca o motivaţie necesară a acumulării de capital. Ceea ce diferenţiază imperialismul de factură „capitalistă" de conceptul de imperiu este faptul că el este dominat de o logică a capitalului, deşi, aşa cum vom vedea, există momente în care logica teritoriului devine primordială.

Dar aceasta ne conduce la o întrebare crucială: cum poate logica teritoriala a puterii, care tinde să fie în mod definitoriu fixată într-un spaţiu determinat, răspunde cerinţelor de spaţii deschise, dinamice, formulate de continua acumulare de capital? Şi ce anume implică acumularea de capital pentru logica teritorială a puterii? Invers, dacă hegemonia în cadrul sistemului mondial este proprietatea unui stat sau a unui grup de state, cum poate logica capitalistă să fie ghidată în aşa fel încât să susţină această hegemonie?

O rază de lumină în această dilemă aduce observaţia făcută de Hannah Arendt: „O continuă acumulare de proprietate, scrie ea, trebuie însoţită de o continuă acumulare de putere... Procesul nelimitat de acumulare de capital necesită o structură politică de «putere absolută» care poate proteja dobândirea de noi proprietăţi devenind, constant, mai puternică". Din această argumentaţie derivă, în opinia lui Arendt, ideologia „progresistă" a sfârşitului de secol XIX, care a prevestit zorii imperialismului.2 Şi oricum, dacă acumularea de putere trebuie în mod obligatoriu să acompanieze acumularea de capital, atunci istoria burgheziei trebuie să fie una a hegemoniei, manifestându-se pentru o putere mereu în expansiune. Este exact concluzia la care ajunge Arrighi, în studiul său de istorie comparată, unde analizează pe rând cazul oraşelor-state italiene, apoi al negustorilor olandezi, al imperiului colonial britanic până în faza de hegemonie mondială americană:

Aşa precum la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, rolul hegemonic devenise prea mare pentru un stat de dimensiunea Provinciilor

Unite (Olanda şi Belgia), la fel, la începutul secolului XX, el nu se mai potrivea nici cu dimensiunea şi resursele Regatului Unit (Marea Britanie). În ambele situaţii, hege-monia a fost preluată de ţări – Regatul Unit în secolul al XVIII-lea, respectiv Statele Unite ale Americii în secolul XX – care ajunseseră a se bucura de o substanţială „protecţie rentieră”, exploatând la maximum avantajele oferite de o izolare – am putea spune o insularitate – geostrategică relativă sau absolută... Dar noul hegemon a fost, în ambele exemple, deţinătorul a suficientă forţă, în cadrul economiei capitaliste mondiale, pentru a înclina balanţa puterii între concurenţii săi, de fiecare dată în direcţia care i se părea potrivită pentru păstrarea echilibrului global. Şi cum economia capitalistă a cunoscut o dezvoltare considerabilă în secolul al XIX-lea, teritoriul şi resursele necesare unei ţări spre a putea purta coroana de hege-mon, la începutul secolului următor, trebuiau, în mod logic, să fie mult mai mari decât în trecut, drept pentru care America s-a simţit îndrituită să pretindă această coroană.3

Dar dacă Arendt are dreptate, atunci orice hegemonie, pusă în faţa situaţiei de a-şi menţine poziţia vizavi de acumularea de capital nelimitată trebuie în mod necesar să caute a se extinde, dezvolta şi intensifica puterea. Dar aici apare un pericol iminent, pentru că, avertizează Paul Kennedy, în lucrarea sa „The rise and Fall of the Great Powers”, expansiunea şi dezvoltarea prea puternice se vădesc a fi un veritabil „călcâi al lui Achile” pentru toate statele şi imperiile cu tendinţe hegemonice, de la antica Romă şi Veneţia medievală până la Provinciile Unite sau Marea Britanie, în epoca modernă.4 Avertismentul său, făcut încă din 1990, că Statele Unite sunt ele însele ameninţate de acest pericol, chiar dacă a fost auzit, nu a fost ascultat, iar America şi-a extins considerabil puterea economică şi militară, în deceniul ce a urmat publicării cărţii lui Kennedy, până în momentul de faţă, când riscurile acestei „măriri” sunt vizibile. Ţinând cont de acest aspect, se pune următoarea întrebare: sunt

Statele Unite o putere suficient de mare şi dispun de suficiente resurse pentru a gestiona în continuare o

Cum creşte puterea Americii economie mondială în plin avânt, la începutul secolului XXI? Şi, ca într-un joc de domino, o altă întrebare se ridică: ce mod de acumulare a puterii politice şi ce fel de guvernare vor fi capabile să ia locul deţinut astăzi de americani, dat fiind faptul că lumea este încă în mod preponderent angajată către o acumulare de capital nelimitată? Voi reveni însă la această întrebare mai târziu. Dar chiar şi în acest punct al discuţiei, putem observa câteva posibile descrieri ale felului cum va arăta omenirea mâine. Unii argumentează că un guvern mondial este singura soluţie, dacă nu dezirabilă, atunci inevitabilă! Alţii susţin însă că mai curând unele asociaţii de state acţionând în colaborare, (într-un mod similar celui descris de Kautsky în a sa teorie a „ultraimperialismului”, unde face aluzie la întrunirile unor organizaţii precum „grupul celor şapte” – devenit între timp „grupul celor opt”), vor putea gestiona mai lesne economia mondială. La acestea putem adăuga mai puţin optimista teorie potrivit căreia, dacă se dovedeşte imposibil, din anumite motive, să se făurească o mai vastă acumulare de putere politică decât în prezent, atunci acumularea de capital nelimitată va sfârşi într-un haos, încheind era capitalistă nu printr-o lovitură revoluţionară, ci printr-o anarhie chinuită…

Hegemonia

Dar ce anume constituie hegemonia, în primul şi în primul rând?

Definiţia dată de Gramsci acestui concept a fost suficient de ambiguă spre a permite numeroase interpretări. Uneori, se face referire doar la puterea politică exercitată prin intermediul liderilor şi prin consensul celor guvernaţi şi opusă puterii politice exercitate ca o dominare prin forţă, prin coerciţie. În alte lucrări, hegemonia este privită ca un amestec particular de coerciţie şi consens înrădăcinat în exercitarea puterii politice. Voi avea ocazia să mă refer la ultima perspectivă,

dar voi interpreta hegemonia cu precădere în termenii celei dintâi abordări. De asemenea, voi urmări adaptarea făcută de Arrighi conceptului, în cazul relaţiilor interstatale. „Supremaţia unui grup sau, în cazul de faţă, a unei naţiuni poate... să se manifeste în două moduri: ca o «dominare» sau ca o «conducere intelectuală şi morală».

Un grup social domină grupările antagoniste, pe care tinde să le «elimine» sau să le subjuge, chiar şi pe calea forţei; el conduce grupurile înrudite sau aliate”. Dar o poate face în două moduri distincte. Prin virtutea angajamentului luat, „un stat dominant devine un «model» pentru alte state, pe care le aduce astfel pe făgaşul său de dezvoltare... Faptul poate spori considerabil prestigiul şi poate stabiliza puterea statului dominant, dar la un moment dat emulaţia tinde să contrabalanseze tocmai această putere, căci apar astfel competitori ce vor ştirbi, puţin câte puţin, din puterea hegemonului”. Conducerea, pe de altă parte, desemnează „situaţia în care un stat dominant conduce un sistem de state în direcţia dorită de el şi, făcând acest lucru, este perceput ca urmărind un interes general. O astfel de manieră de a conduce sporeşte puterea statului dominant”. 5

Un important corolar al acestei dezbateri îl reprezintă distincţia dintre puterea „distributivă” şi cea „colectivă”. Prima are caracteristicile unui joc de sumă zero, în care competiţia poate îmbunătăţi poziţia hegemonului prin preluarea puterii altor state sau prin conducerea unei coaliţii regionale spre a-şi aduce sieşi beneficii majore.

Recenta renaştere a interesului în privinţa hegemoniei regionale (precum modelul japonez al „gâştelor zburătoare”, în care Japonia domină restul Asiei, sau cel european, în care locul dominant îl deţin Franţa şi Germania) sugerează că acest proces al redistribuirii puterii joacă probabil un rol chiar mai important în reorganizarea capitalismului mondial decât tinde să sugereze termenul paravan de „globalizare”.6 Dar a fi un

adevărat hegemon, în sens global, implică folosirea conducerii în crearea unui joc de sumă non-zero, în cadrul căruia toate părţile au de câştigat, fie prin câştiguri reciproce din propriile lor interacţiuni (cum ar fi comerţul) fie printr-o sporire a puterii lor colective, prin crearea sau transferul a noi tehnologii, prin diverse forme organizaţionale sau acorduri de infrastructură (precum ar fi reţelele de comunicaţii şi structurile dreptului internaţional). Arrighi accentuează faptul că acumularea de putere colectivă este singura bază solidă pentru hegemonie, în cadrul unui sistem mondial. Oricum ar fi însă, trebuie înţeles faptul că a privi puterea hegemonului doar ca o veşnic schimbătoare balanţă între coerciţie şi consens reprezintă o definiţie ieşită din uz.

Cum creşte puterea Americii

Să reflectăm, pentru moment, cum se pot aplica toate aceste definiţii la cazul particular al Statelor Unite, în ultimii cincizeci de ani. America s-a bazat frecvent pe dominaţie şi coerciţie şi nu s-a dat în lături de la lichidarea opoziţioniştilor. Chiar şi pe plan intern, istoria ei este plină de episoade brutale şi violente, care pun serios sub semnul întrebării ataşamentul SUA faţă de Constituţie şi domnia legii.

McCarthysm-ul, uciderea sau încarcerarea liderilor „Panterelor Negre", internarea în lagăre a japonezilor, de-a lungul celui de-al doilea război mondial, supravegherea şi infiltrarea de „cârtiţe" în grupurile opoziţioniste, indiferent de natura lor şi acum preparativele efectuate pentru desfiinţarea „Cartei Drepturilor" prin adoptarea de către Congres a aşa-numitului „Act de securitate şi apărare patriotică".

Iar sprijinirea directă a sângeroaselor lovituri de stat din Iran, Irak, Guatemala, Chile, Indonezia şi Vietnam (să numim aici doar câteva), puciuri soldate cu mii de victime, reprezintă o altă faţetă a politicii dure dusă de Statele Unite. Mai mult, America a susţinut terorismul de stat pretutindeni în lume, atunci când interesele sale au cerut-

o.

CIA şi unităţile speciale de luptă operează şi la ora actuală în nenumărate ţări. Un studiu atent asupra acestor aspecte, mai puţin ştiute de opinia publică, dezvăluie un portret sinistru al Americii, acela al „celui mai ticălos stat" de pe Glob! Există, în acest sens, o imensă „industrie a răului", începând cu Chomsky, Blum, Pilger, Johnson şi mulţi alţii.7 Iar noi nu-i ştim nici măcar pe jumătate dintre veritabilele genii malefice din spatele Administraţiei de la Washington, de-a lungul vremii. Un lucru paradoxal şi în egală măsură şocant, referitor la Statele Unite, este diferenţa uriaşă dintre justeţea documentelor oficiale şi ascunzişurile lor murdare. Lichidarea poate veni sub variate forme. Puterea de dominare economică (prin impunerea unor embargouri comerciale, cum ar fi cele împotriva Irakului, Cubei, sau programele de austeritate economică implementate de FMI la sugestia Trezoreriei SUA) poate fi folosită cu o forţă distructivă egală, dacă nu chiar mai profundă decât o intervenţie militară. Se observă rolul distinct al instituţiilor financiare americane şi al Trezoreriei, sprijinită de Fondul Monetar Internaţional, în scandalul legat de devalorizarea acţiunilor americane pe pieţele bursiere ale Asiei. Această „pedeapsă" aplicată asiaticilor a dus la o creştere considerabilă a şomajului şi a erodat ani întregi de progres social şi economic, ducând la ruină milioane de oameni, în acea parte a lumii cu cea mai mare densitate de populaţie. Şi este doar un exemplu ce poate fi dat, legat de puterea unor sancţiuni de natură economică. În tot acest timp, populaţia Americii, ca odinioară vechii romani, neagă evidenţele, refuzând să audă de asemenea „nelegiuiri" sau, atunci când le dă atenţie, acceptă pasivă lichidarea şi coerciţia ca fapte de viaţă, costul normal al încheierii unor afaceri corecte într-o lume murdară.

Dar criticii care insistă doar asupra acestui aspect al comportamentului Americii vizavi de restul lumii scapă din vedere faptul că lichidarea unui inamic este doar o parţială

şi uneori chiar contra-productivă bază a puterii SUA. Consensul şi cooperarea sunt la fel de importante. Dar dacă aceste acţiuni nu ar fi dus şi la o mobilizare pe plan internaţional, ori dacă şi conducerea Statelor Unite nu ar fi fost ghidată în aşa fel încât să genereze beneficii colective, atunci hegemonia acestei ţări ar fi încetat de mult. De aceea, America trebuie să acţioneze în aşa fel încât să pretindă măcar că o face în interesul general şi să-şi convingă partenerii de altruismul gesturilor sale, chiar dacă mulţi oameni o suspectează de interese meschine. Acesta este un mod ideal de exercitare a conducerii prin consens.

În această privinţă, desigur, Războiul Rece le-a furnizat americanilor o glorioasă oportunitate. Statele Unite, ele însele dedicate unei acumulări de capital nelimitate, s-au pregătit pentru a acumula puterea militară şi politică, necesare apărării şi promovării intereselor capitaliste, împotriva ameninţării tot mai accentuate a „ciumei roşii" – comunismul. Proprietarii de capital de pe tot cuprinsul planetei puteau sta liniştiţi la adăpost, în spatele acestei puteri, fără a se teme de ameninţarea socialismului internaţionalist. Drepturile asupra proprietăţii private au fost considerate ca având valoare universală şi proclamate ca atare de către ONU, în „Declaraţia privind drepturile omului". Statele Unite au garantat securitatea democraţiilor europene, şi au ajutat de bunăvoie reconstruirea economiile distruse de război ale Japoniei şi Germaniei Federale. Prin politica sa de „reţinere", America a stabilit însă în mod tacit bazele imperiului său (în special în Asia), întrecându-se pe sine în minarea prin orice mijloace a puterii marelui competitor, Uniunea Sovietică. Deşi astăzi ştim prea bine

Cum creşte puterea Americii modul cum s-au luat deciziile privind politica externă de-a lungul mandatelor lui Roosevelt şi Truman, şi am concluzionat că Statele Unite au acţionat de fiecare dată mai întâi în propriul interes, acţiunile Americii au generat, pentru clasa mijlocie din

ţările capitaliste, suficiente avantaje pentru ca opinia publică din statele respective să fie convinsă că Administraţia de la Washington acţionează în interesul bunăstării generale. Această „bunăvoinţă” este prezentată într-un mod destul de plauzibil de către apărătorii politicilor americane, ca răspuns la criticile aduse „celui mai ticălos stat de pe planetă”, bazat de fapt pe brutalitate şi egoism. Discuţia poate fi purtată la nesfârşit, şi este greu de ajuns la o concluzie. În Statele Unite există o veritabilă industrie de propagandă, americanii prezentându-se lumii drept nişte eliberatori, într-o bizară mixură de mituri şi legende fabricate la comandă, pe de o parte, şi de adevăruri indubitabile, pe de alta.

Americanilor le place să creadă, de pildă, că ei singuri au eliberat Europa de sub călcâiul nazist şi neagă vehement rolul primordial jucat de Armata Roşie şi în mod special de episodul Stalingrad în schimbarea sorţilor celui de-al doilea război mondial. Adevărul general valabil este că Statele Unite s-au angajat simultan atât în practici hegemonice, cât şi în acţiuni coercitive, deşi balanţa dintre aceste două abordări în exercitarea puterii a înclinat când într-o parte, când în alta, variind de la o administraţie la alta. Statele Unite au exercitat pentru mulţi ani conducerea acelei părţi a lumii bazată pe acumularea de capital şi şi-au impus modalităţile de a face afaceri de-a lungul şi de-a latul Pământului. Ele nu au exercitat însă, de bună seamă, o adevărată hegemonie globală, în timpul Războiului Rece. Astăzi, când ameninţarea comunistă a dispărut, rolul Americii în conducerea lumii este mai greu de definit şi de susţinut. Aceasta reprezintă o chestiune dificil de dezbătut de către aceia care visează să proiecteze viitorul Statelor Unite şi al imperialismului american asupra întregii lumi, la începutul mileniului III. Şi de asemenea, o problemă pusă de către cei ce văd o împărţire regională a puterii ca o configuraţie alternativă la aranjamentele politice ce guvernează regulile globalizării.

Nu încape îndoială că şi concurenţa, întrecerea, joacă un rol important în afacerile globale. Cea mai mare parte a omenirii a fost antrenată din punct de vedere politic, economic şi cultural în globalizarea prin „americanizare". Dar aici, opiniile mele se diferenţiază de cele ale lui Arrighi, de vreme ce eu nu consider că întotdeauna concurenţa generează competiţie şi că este mereu un joc de sumă-zero. Dezvoltarea „consumerismului", a societăţii de consum tipic americane, modul de viaţă, formele de cultură, instituţiile politice şi financiare au contribuit la procesul de acumulare globală de capital.

Dar problemele, în ceea ce priveşte interesele americane, pot să apară şi aici, unde întrecerea economică a dus la o competiţie acerbă (de pildă în Taiwan, unde producătorii autohtoni au preluat total unele sectoare de producţie de la la americani). Şi acest lucru poate avea un impact major asupra situaţiei interne a Statelor Unite (precum o ilustrează lunga istorie a dezindu-strializării în arii de activitate precum prelucrarea oţelului, construcţiile navale, industria textilă). Dar eu cred că este important să facem o distincţie între aceasta şi alte aspecte ale concurenţei, care contribuie la formarea unei mai mari puteri colective.

Puterea politică este întotdeauna constituită dintr-o serie instabilă de coerciţie, concurenţă şi exercitarea conducerii prin dezvoltarea consensului. Acestea sunt mijloacele. Dar ce putem spune despre formele puterii care trebuie înmănuncheate de către un stat pentru a-i asigura acestuia abilitatea de a-şi realiza scopurile? Noţiuni abstracte, precum prestigiul, statutul, respectul, autoritatea şi diplomaţia trebuie să fie transplantate în ceva material. Banii, capacitatea de producţie şi puterea militară sunt cei trei stâlpi de rezistenţă pe care se bazează hegemonia în lumea capitalistă. Dar chiar şi aici găsim configuraţii nestatornice, în permanentă mişcare. Să luăm, de pildă, baza materială instabilă a hegemoniei americane, pornind chiar de la sfârşitul secolului al XIX-

lea.

Ascensiunea imperialismului burghez, 1870 – 1945

Arendt lansează ideea că imperialismul care s-a dezvoltat către sfârşitul secolului al XIX-lea a fost „mai curând primul stadiu al preluării conducerii de către burghezie decât ultimul stadiu al capitalismului”.8 Argumentele pentru această aserţiune sunt substanţiale.

Prima criză majoră de supraacumulare capitalistă (definită ca o lipsă

Cum creşte puterea Americii acerbă de slujbe pe fondul unor masive surplusuri de capital – vezi capitolul 3 pentru o mai aprofundată dezbatere a problemei) a fost colapsul economic ce a zguduit întreaga Europă între 1846 şi 1850 şi care a declanşat marile mişcări revoluţionare burgheze (contrar teoriilor încă vehiculate, clasa muncitoare a participat la aceste mişcări într-o proporţie infimă) din 1848 – 1849. Încorporarea parţială a burgheziei în aparatul de stat imediat după aceste revolte nu s-a făcut în mod unitar, în toată Europa. Rezultatul acestei prime crize a lumii capitaliste a fost o mişcare dublă de investiţii de infrastructură pe termen lung (precum cele vehiculate în teoria „cheltuielilor statelor productive” care a susţinut transformarea de către Haussmann a Parisului şi i-a făcut pe guvernanţi să acorde o atenţie mărită transporturilor şi programelor de irigaţii şi însămânţări, ca şi investiţiilor în construirea de locuinţe şi facilităţi sociale în multe alte ţări europene) şi de expansiune geografică, în mod particular focalizată pe comerţul în Atlantic (cu Statele Unite ca beneficiar principal al relaţiilor comerciale). Dar spre mijlocul deceniului şapte al secolului al XIX-lea, abilitatea de a absorbi capitalul şi surplusul de forţă de muncă prin aceste mijloace a încetat să se mai manifeste. Întreruperea traficului de mărfuri peste Atlantic din cauza Războiului american de Secesiune a avut un impact serios şi mişcările revoluţionare (de genul celei care a generat sângeroasa „Comună din Paris”, din 1871) au provocat zguduiri profunde ale sistemului politic european. Ca un ecou la

aceste mişcări, după Războiul Civil din America, mişcările proletariatului de aici au cunoscut o puternică intensificare.

Surplusurile de capital din Europa, tot mai des blocate de către clasa burgheziei capitaliste în ascensiune în a-şi găsi utilizări interne, au fost cu precădere dirijate către restul lumii, într-un masiv val de investiţii speculative şi comerţ, în mod particular după 1870. Logica tipic capitalistă a căutării de ceea ce, în capitolul 3, am numit „fixări spaţio-temporale” a devenit preocuparea de căpătâi a cercurilor conducătoare ale planetei. Nevoia de a proteja aceste investiţii de peste mări şi ţări şi chiar de a regulariza surplusurile lor au determinat ţările mici să caute reacţii la aceste acţiuni expansioniste. Pentru aceasta era necesar ca burghezia, care deja deţinea puterea în Statele Unite, să-şi consolideze puterea politică în raport cu vechile clase şi fie să dizolve formele de guvernare imperialiste (precum Imperiul Austro-ungar sau cel Otoman), fie să le convertească (este cazul Marii Britanii) într-o societate capitalistă distinctă. Consolidarea puterii burgheziei în statele Europei a fost, de aceea, o necesară condiţie pentru reorientarea politicilor teritoriale, prin prisma logicii capitaliste.

Astfel, burghezia a apelat la ideea de „naţiune” în ascensiunea ei către putere. Avântul luat de mişcările naţionale şi apariţia altor state pe harta Europei, cu precădere în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea (în Germania şi Italia, în mod special) a condus spre o politică de consolidare internă şi nu spre una de expasiune.

Mai mult. solidaritatea politică impusă de ideea de „naţiune” nu lua în considerare cetăţenii de altă apartenenţă etnică, deoarece o asemenea abordare afecta însuşi termenul de „naţional”. De aceea, statele naţionale nu au reuşit să ofere baze coerente pentru dezvoltarea imperialismului. Şi atunci, ne întrebăm, cum ar fi putut problema supraacumulării şi necesitatea găsirii unor

„fixări spaţio-temporale” să găsească un răspuns politic adecvat în formarea acestor state naţionale? Răspunsul a fost mobilizarea naţionalismului, jingoismului, patriotismului, şi, mai presus de toate, a rasismului, în spatele unui proiect imperialist în care capitalurile naţionale – şi era o perioadă când exista o coerenţă plauzibilă între scala spiritului întreprinzător tipic capitalist şi cea pe baza căreia funcţionau statele naţionale – ar fi putut juca rolul dominant. Aceasta înseamnă, opinează Arendt, suspendarea luptelor interne de clasă şi construirea unei alianţe între ceea ce autoarea numeşte „gloata” şi deţinătorii de capital din statului respectiv. „În termeni marxişti, o astfel de aserţiune pare deloc naturală, încât marile pericole reprezentate de imperialism – divizarea omenirii într-o rasă de stăpâni şi una de sclavi, în rase inferioare şi rase superioare, între albi şi negri – au fost complet neglijate”. Poate exista, spune ea, „o prăpastie între naţionalism şi imperialism în teorie, dar în practică, imperialismul poate crea punţi între naţionalismul tribal şi rasismul total”. 9 Că acesta ar fi putut fi rezultatul final nu era, desigur, inevitabil. Dar bătălia împotriva expasiunii imperialiste a eşuat, după cum demonstrează dramatica experienţă a celei de-a doua Internaţionale Socialiste, care s-a

Cum creşte puterea Americii destrămat, pe măsură ce fiecare delegaţie componentă a ales să-şi sprijine propria ţară, în marele război dintre 1914 – 1918. Consecinţele au fost de-a dreptul oribile: o serie întreagă de state naţionale au sfârşit prin a deveni regimuri burgheze cu tendinţe imperialiste şi rasiste (Marea Britanie, Franţa, Olanda, Germania, Italia) De asemenea, în ţări precum Japonia şi Rusia puterea a fost preluată de regimuri care s-au bazat pe o industrializare masivă, dar care nu erau de factură imperialistă (în cazul Rusiei, nici măcar capitalistă!) Toate aceste regimuri şi-au expus doctrinele, arogându-şi superioritatea convingerilor, ori superioritatea rasială, pe care au încercat să o justifice, în

mod pseudoştiinţific, prin darwinismul social şi deseori chiar pretextând că sunt entităţi organice „condamnate” să lupte pentru supravieţuire cu alte state, cum a fost, ulterior, cazul Germaniei naziste. Rasismul, care stătuse multă vreme ascuns după perdelele declaraţiilor diplomatice, a fost scos acum la lumină, în linia întâi a angajamentelor politice. Această abordare agresivă a legitimat trecerea la ceea ce în capitolul 4 am numit „acumulare prin deposedare” (victimele fiind popoarele „sălbatice, barbare, inferioare”, care au eşuat în a-şi întreţine cum trebuie teritoriul) şi la totala pauperizare, prin impuneri de tribut şi alte forme de contribuţii a coloniilor, în unele dintre cele mai opresive şi violente forme de imperialism inventate vreodată (belgienii şi japonezii fiind, de departe, „specialişti” în domeniu). Este de asemenea important, spune Arendt, să privim nazismul şi Holocaustul ca fenomene inteligibile, deşi ele nu pot fi înţelese prin mijloace determinate de o logică istorico-geografică.

Contradicţia fundamentală dintre naţionalismul burghez şi imperialism nu poate fi rezolvată, dar trebuie observat totuşi că dezvoltarea capitalistă necesită găsirea unor debuşeuri pentru surplusul de capital şi astfel se exercită tot felul de presiuni asupra puterii politice din interiorul fiecărui stat imperialist pentru a-şi extinde controlul teritorial. Rezultatul final, după cum a prezis cu atâta acurateţe Lenin, a însemnat cincizeci de ani de rivalitate între puterile imperialiste şi războaie în care un rol însemnat l-au avut tendinţele naţionaliste.

Aceste dueluri au dus la împărţirea globului în posesiuni coloniale şi în zone de influenţă (cea mai dramatică încleştare s-a dat pentru împărţirea Africii, în 1885, iar cea mai categorică delimitare a fost hotărâtă prin Tratatul de la Versailles, de după primul război mondial, incluzând împărţirea Orientului Mijlociu în protectorate britanice şi franceze); confruntările au produs jefuirea resurselor planetare de către puterile imperialiste şi în

acelaşi timp au facilitat dezvoltarea doctrinelor referitoare la superioritatea rasei albe; toate aceste probleme au dus la un total şi previzibil eşec în privinţa rezolvării problemei surplusului de capital în interiorul domeniilor imperiale, rezultatele fiind vizibile în timpul Marelui Crah din 1929 – 1933. Iar „bomboana pe colivă" a fost pusă de declanşarea, peste numai câţiva ani, a celui mai pustiitor război din istorie.

Deşi primele faze ale imperialismului au fost marcate de hegemonia britanică, dar şi de o libertate a comerţului cel puţin moderată, sunt de acord cu Arendt asupra teoriei că perioada 1870 – 1945 pare a fi croită din aceleaşi veşminte ale imperialismului dezvoltat de statele naţionale, imperialism care putea funcţiona doar prin mobilizarea instinctelor rasiste şi făurirea unei solidarităţi naţionale favorabile chiar dezvoltării fascismului şi generatoare a unor violente confruntări.

În mijlocul acestor lupte, Statele Unite au evoluat într-o formă aparte de imperialism. Impulsionate de un puternic avânt al economiei capitaliste, după Războiul Civil dintre 1860 şi 1865, ele au început să devină principala forţă mondială, din punct de vedere tehnologic şi economic, dominând restul lumii. Forma de guvernământ americană, neîmpovărată de lestul reprezentat de rămăşiţele feudale şi aristocratice, aşa cum se întâmpla în ţările Europei, reflecta în cea mai mare măsură interesele marilor industriaşi şi, chiar de la proclamarea independenţei, în 1776, burghezia a deţinut rolul dominant în societatea americană – fapt reflectat chiar şi în Constituţie. Pe plan intern, puterea politică a fost dedicată individualismului şi s-a opus categoric oricărei posibile forme de îngrădire a dreptului inalienabil la proprietate şi profit. A fost o societate multietnică, formată în mare parte din imigranţi, astfel încât naţionalismul etnic îngust, de tipul celui întâlnit în Europa sau Japonia, nu a găsit un teren propice de manifestare. De asemenea, uriaşul teritoriu deţinut, întins între două oceane, a reprezentat un

punct forte pentru dezvoltarea rapidă şi expansiunea forţelor capitaliste, atât din pncte de vedere economic, Cum creşte puterea Americii cât şi politic, căci aceste forţe au putut găsi suficient spaţiu de manevră. Totuşi, forma specifică de rasism a americanilor, faţă de indieni şi negri, a fost dublată de un antagonism faţă de „non-caucazieni”, care a şi determinat de altfel o politică agresivă în Mexic şi Caraibe, unde populaţiile „non-caucaziene” erau dominante. Teoria privind destinul evident, măreţ, al Statelor Unite şi-a găsit astfel fundament nu numai în idealismul internaţionalist, ci mai ales în rasismul expansionist. Începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, America a învăţat, puţin câte puţin, să-şi ascundă nevoia de a ocupa teritorii străine sub masca „universalizării” valorilor sale, drapate în retorici elaborate care au culminat, după cum bine observă Neil Smith, în ceea ce a devenit astăzi cunoscut drept fenomenul de „globalizare”.10 Statele Unite au trecut printr-o fază de „epigonism” european, când au copiat sistemul de valori din Lumea Veche, au cunoscut apoi momente episodice când şi-au justificat expansiunea geografică prin necesităţi de ordin economic şi au sfârşit prin a trâmbiţa, prin intermediul diverselor interpretări date faimoasei „doctrine Monroe”, că Americile trebuie să fie total libere de controlul european, dar să intre, de facto, în propria lor sferă de influenţă. A fost de altfel visul preşedintelui Woodrow Wilson de a acorda doctrinei Monroe caracter de universalitate. Dar în America de Sud, SUA au avut de înfruntat republici care, la fel ca şi Washingtonul, se eliberaseră de sub tutela colonială în urmă unor grele lupte. Şi, în mod firesc, americanii au fost nevoiţi să-şi mascheze tendinţele imperialiste, proclamând, oficial, că respectă dreptul statelor respective la independenţă şi autodeterminare, dar de fapt dominându-le printr-un bizar melanj de relaţii comerciale privilegiate, patronaj, clientelism şi coerciţie ascunsă. Deşi declarau că sunt pentru o politică a „uşilor deschise”, bazată pe libertatea

comerţului internaţional, Statele Unite nu au respectat decât rareori această politică, preferând-o pe cea a „pumnului de fier într-o mănuşă de catifea”, cel puţin până la declanşarea celui de-al doilea război mondial. Implicată în primul război mondial, când a înclinat balanţa victoriei de partea Antantei, America a jucat un rol important în trasarea noilor graniţe ale lumii, prin tratatele de la Versailles, tratate prin care principiul autodeterminării naţionale era respectat, dar nu şi garantat (în mod particular mă refer la zona

Orientului Mijlociu). Apoi, SUA au trecut prin trauma Marii Crize (ce a fost aici mai mult rezultatul eşecului economic al claselor dominante decât o reflectare a lipsei de oportunităţi pentru capitalul american de a se extinde geografic) şi au fost târâte în conflictele globale declanşate de rivalităţile imperialiste. Dar cum în America existau, prin tradiţie, curente izolaţioniste extrem de puternice, venind atât din stânga, cât şi din dreapta spectrului politic, şi se manifesta, totodată, o temere profundă vizavi de „intruşii” străini, pe care opinia publică îi vedea ca inamici ai formei americane de guvernământ, elanurile imperialiste din această ţară au fost ocazionale şi limitate, au acţionat mai mult din umbră decât la lumină. Un alt element specific e acela că în America, motivaţiile imperialiste au fost mai mult de natură politică decât economică, cu excepţia situaţiilor când corporaţiile cu interese economice în exteriorul Statelor Unite au mobilizat clasa politică să le slujească interesele oriunde şi oricând era necesar. America a fost în egală măsură atât un „absorbant”, cât şi un „consumator” al surplusului de capital, deşi în anii ’30 ea a eşuat total în a-şi asigura o situaţie economică stabilă, în principal din cauza configuraţiei clasei politice, configuraţie care a rezistat chiar şi eforturilor întreprinse de preşedintele Roosevelt, prin acel „New Deal”, în vederea redistribuirii bogăţiilor interne şi a eliminării contradicţiilor economice. Dificultatea obţinerii unei coeziuni interne într-o societate

foarte pestriţă, din punct de vedere etnic şi caracterizată de un intens individualism şi de o divizare de clasă, a generat ceea ce Hofstadter avea să numească „stilul paranoic” al politicii americane: teama de „alţii” (indiferent că aceştia erau bolşevici, socialişti, anarhişti sau pur şi simplu „agitatori străini”) a devenit crucială în formarea unei solidarităţi politice perfecte pe plan intern.11 Uniunea Sovietică şi bolşevismul au căpătat, imediat după Revoluţia din 1917, rolul de „eroi negativi” în această „superpro-ducţie”, un rol malefic, dar de mai mică anvergură jucându-l teama de China şi de imigraţia chinezilor.

Cum creşte puterea Americii

Istoria postbelică a hegemoniei americane, 1945 – 1970

După cel de-al doilea război mondial, Statele Unite au fost considerate principala putere militară şi economică a lumii, dominând categoric celelalte ţări atât din punct de vedere tehnologic, cât şi din cel al producţiei. Dolarul (sprijinit pe cea mai consistentă rezervă de aur a planetei) a devenit valuta supremă în majoritatea ţărilor lumii, iar aparatul militar american era net superior oricărui alt stat. Singura oponentă serioasă era Uniunea Sovietică, dar această ţară pierduse în război zeci de milioane de oameni şi suferise teribile pierderi, militare şi economice, comparativ cu Statele Unite, al căror teritoriu continental nici nu fusese atins de război. Dar trebuie să ţinem seamă că sovieticii au dus greul luptei cu maşina de război a lui Hitler şi că asediul Leningradului şi decimarea arsenalului militar german au fost factori cruciali pentru victoria Aliaţilor. Amânarea deschiderii unui al doilea front în Europa l-a înfuriat pe Stalin, şi este probabil că atât SUA cât şi Marea Britanie au plănuit să lase cât mai mult pe umerii ruşilor povara conflictului cu germanii. Dar această amânare a fost o sabie cu două tăişuri pentru puterile occidentale, de vreme ce a permis Uniunii Sovietice să câştige imense teritorii până în inima Europei, de pe care a

refuzat apoi cu obstinaţie să se mai retragă, instalând regimuri clientelare de-a lungul Europei Centrale şi de Est, chiar şi în Germania Democrată. Pentru Uniunea Sovietică, apărarea propriilor interese a însemnat de fapt apărarea controlului ei teritorial.

De-a lungul războiului, elementele elitiste din guvernul american şi liderii marilor corporaţii au pus la punct un plan pentru perioada post-belică care ar fi trebuit să garanteze pacea, creşterea economică şi stabilitatea. Creşterea teritorială nu a fost inclusă în acest plan. O măsură logică, dacă ne gândim că în politica americană a existat un principiu influent, emis de James Madison, potrivit căruia expansiunile externe trebuie evitate, fiindcă ele pot submina fundamentul democraţiei, în interior. Dificultatea, în anii de după 1945, era îmbinarea acestui principiu cu realitatea indubitabilă a dominaţiei americane asupra lumii. Şi aşa după cum puterile europene s-au bazat pe rasism pentru a nivela tensiunile dintre naţionalism şi imperialism, America a căutat să dilueze ambiţiile imperialiste într-un uni-David Harvey versalism abstract. Efectul, aşa cum observă Neil Smith, a fost acela de a nega semnificaţia teritoriului şi a geografiei în articularea unei puteri imperiale. Aceasta a fost mişcarea pe care Henry Luce a făcut-o publicând, în influenta revistă „Life”, un editorial intitulat „Secolul american”. Luce, un izolaţionist convins, considera că istoria a conferit Statelor Unite poziţia de lider mondial şi că, deşi America a fost cumva forţată să joace acest rol, ea trebuie totuşi să-şi ducă misiunea la îndeplinire. Puterea acordată a fost globală şi universală, nu restrânsă la un anumit teritoriu, aşa că Luce a preferat să vorbească nu despre un imperiu, ci despre un secol american. Smith remarcă:

Pe când limbajul geografic al imperiilor implică automat o politică maleabilă – imperiile se dezvoltă, se prăbuşesc şi sunt deschise schimbărilor – „secolul american” pare să sugereze un destin implacabil. În opinia lui Luce, orice eschivare politică privind dominaţia

americană este exclusă. Dar cum poate o naţiune să determine schimbarea cursului unui întreg secol? Hegemonia americană a apărut ca un rezultat natural al progresului istoric, reprezentând, am putea spune, o culme a civilizaţiei europene, mai curând decât un rezultat al unei puteri politico-economice competitive. Ea şi-a urmat cursul la fel de implacabil precum un secol urmează altui secol. Şi, dacă „secolul american" poate fi înţeles ca aflându-se dincolo de limite geografice stricte, el trebuie acceptat şi dincolo de accepţiunea de „imperiu" şi de aceea, este mai presus de orice posibil reproş.12

Cuceririle teritoriale ale sovieticilor şi expasiunea rapidă a comunismului au condus la apariţia acelui „stil paranoic" în politica americană, generând Războiul Rece. Pe plan intern, aceasta a determinat un val de represiuni fără precedent în „ţara tuturor libertăţilor", curentul intrat în istorie sub denumirea de „McCarthysm" violând flagrant libertatea de exprimare şi opunându-se categoric oricărei acţiuni ce sugera o cât de mică influenţă socialistă sau comunistă. Sindicatele au fost curăţate de influenţe radicale, iar comuniştii şi alţi oameni cu vederi de stânga au fost realmente proscrişi. Biroul Federal de Investigaţii şi-a infiltrat agenţii în orice

Cum creşte puterea Americii organizaţie cu tendinţe opoziţioniste. Toate aceste măsuri, contrastând flagrant cu însăşi Constituţia Statelor Unite, au fost legitimate ca fiind vitale pentru siguranţa internă a ţării, în faţa ameninţării bol-şevice. Rezultatul a fost, paradoxal, o deplină supunere şi solidaritate a cetăţenilor americani. Statul totalitar, aşa cum sugera Arendt, şi-a impus ordinea asupra potenţialului haos creat de interesele individuale. Forţa de muncă a fost contopită, contrar tuturor uzanţelor economice, cu capitalul, asociind salariile cu sporurile de productivitate (un model „fordist" considerat generator de competiţie).

Sprijinul clasei muncitoare a fost câştigat de politicienii americani în numele anticomunismului şi al

propriilor interese economice.

În domeniul afacerilor externe, americanii şi-au asumat rolul de apărători ai libertăţii (înţeleasă în termenii capitalişti, ai concurenţei, pieţei libere şi profitului) şi ai dreptului la proprietate privată. Statele Unite au oferit sprijin militar şi economic pentru clasele dominante şi elitele politice şi militare, de oriunde ar fi fost ele. În compensaţie, aceste elite au dus o politică proamericană, fapt ce implica evitarea intrării, din punct de vedere militar, economic sau politic, în sfera de influenţă sovietică.13 Dominaţia imperială a Statelor Unite s-a extins astfel, prin contrast, asupra oricărui stat ce nu se afla în orbita Uniunii Sovietice (care, în ochii Administraţiei de la Washington a inclus şi China, mult timp după ce această ţară şi-a croit propriul tip de comunism, opunându-se radical ruşilor). În vreme ce acceptau faptul că o confruntare directă cu imperiul sovietic era imposibilă, politicienii americani au folosit orice oportunitate ivită spre a submina puterea acestuia – politică dovedită, în unele cazuri, dezastruoasă, americanii oferind sprijin mujahedinilor şi fundamentaliştilor islamici, când Afghanistanul a fost invadat de sovietici, doar pentru a lupta, câţiva ani mai târziu, împotriva acestor fundamentalişti înzes-traţi cu arme americane, în mult trâmbiţatul război contra terorismului… Orice expansiune a comunismului era privită ca o pierdere serioasă pentru lumea liberă. De aici intensele acuzaţii împotriva celor care „au oferit pe tavă China lui Mao” şi folosirea acestor acuzaţii ca veritabile vârfuri de lance, de către adepţii lui McCarhty.

Două principii cardinale ale strategiilor politicii interne au fost definite în timpul celui de-al doilea război mondial, şi ele au rămas o piatră de temelie pentru politicienii americani şi după aceea: ordinea socială în Statele Unite trebuie să rămână stabilă (redistribuirile radicale ale bogăţiilor sau puterii şi schimbarea celor care deţineau controlul marilor capitaluri erau acţiuni ce nu

puteau fi tolerate) şi totodată trebuie să existe o continuă expasiune a acumulării interne de capital şi bunuri de consum, spre a asigura pacea socială, prosperitatea şi liniştea în societate.14 Angajamentele externe nu aveau nimic de-a face cu politica internă de stimulare a creşterii consumului de bunuri: de aici preferinţa pentru ceea ce Ignatieff numea „imperiul delicat”. Statele Unite aveau să-şi folosească puterea militară superioară spre a ocroti regimurile clientelare de pe întreg cuprinsul planetei, regimuri care sprijineau, la rândul lor, interesele americane. Răsturnarea de la putere a lui Mossadegh, omul politic care naţionalizase rezervele petroliere ale Iranului, înlocuirea lui cu şahul Reza, în 1953 (operaţiunea realizată cu ajutorul neprecupeţit al CIA) şi supravegherea permanentă a suveranului iranian, pentru a asigura interesele SUA în regiunea Golfului au fost acţiuni tipice în acest sens. Pe de altă parte, în arena geopolitică europeană, sau cea din Asia de Sud-Est, în principal în ţările ce se învecinau direct fie cu Uniunea Sovietică, fie cu sateliţi ai săi, americanii şi-au folosit uriaşa forţă economică spre a făuri economii puternice, bazate pe principii capitaliste (de aici apariţia planului Marshall pentru Europa şi puternicul sprijin financiar acordat Japoniei, Taiwanului, Coreei de Sud şi altor state din regiune). Accesul la Orientul Mijlociu, cu rezervele sale petroliere, a fost de asemenea crucial (Roosevelt, deşi grav bolnav, nu a ezitat să se oprească, la întoarcerea sa de la conferinţa de la Ialta, în Arabia Saudită, spre a discuta cu prinţii saudiţi despre importanţa menţinerii fluxului de exporturi petroliere spre Statele Unite).

Statele Unite s-au plasat constant în fruntea acordurilor de securitate colectivă, folosind umbrela Naţiunilor Unite şi, chiar mai important, au condus alianţe militare de tipul NATO spre a stăvili posibilitatea unor războaie între statele capitaliste şi spre a combate influenţele sovietice şi, ulterior, şi pe cele chineze. America şi-a folosit propria putere militară, sub forma operaţiunilor

sub acoperire, şi toate modalităţile de presiuni economice pentru a asigura crearea sau menţinerea unor guverne loiale. Ca să-şi atingă acest scop, admi Cum creşte puterea Americii nistraţiile de la Washington nu s-au dat în lături de la a sprijini răsturnarea unor regimuri alese în mod democratic şi chiar de la a pune la cale tactici directe sau indirecte de lichidare a personalităţilor considerate „incomode” pentru interesele americane. Aşa au stat lucrurile în Iran, Guatemala, Brazilia, Congo, Republica Dominicană, Indonezia, Chile şi alte ţări. Americanii au intervenit în plan electoral, sub acoperire, în zeci de alte state, pe întregul mapamond. Dar în ciuda eforturilor depus, ei au pierdut partida în China sau Cuba, ca şi în multe alte ţări unde insurgenţii comunişti, inspiraţi de modelul sovietic, au încercat să realizeze o modernizare rapidă, fără a permite dezvoltarea unor societăţi capitaliste.

În interiorul „lumii libere”, Statele Unite au căutat să construiască o ordine internaţională deschisă comerţului şi dezvoltării economice, precum şi unei rapide acumulări de capital, respectând regulile capitalismului. Aceasta a necesitat însă dezmembrarea fostelor imperii fondate pe temelia unor state naţionale. Decolonizarea avea nevoie de formarea de entităţi statale noi, care să se autoguverneze, pe întreg mapamondul. Administraţia de la Washington şi-a modelat relaţiile cu aceste noi ţări după experienţa avută cu republicile independente din America Latină, în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX: relaţii comerciale privilegiate, clientelism, patronaj, coerciţie disimulată – iată principalele arme cu care proaspetele democraţii au fost ţinute sub control de către americani.

Şi Statele Unite au desfăşurat aceste relaţii bilaterale de fiecare dată la fel, ţară cu ţară, acţionând ca o priză la care sunt conectate mai multe cabluri electrice. Orice posibilă ameninţare a unei acţiuni colective îndreptate împotriva atotputernicei dominaţii americane era contracarată de o strategie clasică, de tip „divide et

impera", americanii folosind conexiunile directe dintre ei şi ţările respective pentru a dezamorsa, pe rând, tensiunile şi a limita autonomia colectivă, chiar şi atunci când, aşa cum a fost cazul Europei Occidentale, mişcările de unificare a sistemelor democratice de aici erau în plină desfăşurare.

Un cadru internaţional pentru dezvoltarea comercială şi economică în interiorul şi între aceste state a fost pus la punct prin aşa-numitele „acorduri de la Bretton Woods", care aveau ca scop stabilizarea sistemului financiar mondial şi se bazau pe sprijinul unor instituţii precum Banca Mondială, Fondul Monetar Internaţional, Banca Internaţională pentru Dezvoltare, cu sediul la Basel, precum şi pe fondarea unor organizaţii ca GATT (Acordul General pentru Tarife şi Comerţ) sau OECD (Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică), desemnate să coordoneze creşterea economică între puterile capitaliste dezvoltate şi să genereze un tip de dezvoltare specific capitalistă pentru restul ţărilor necomuniste. În această sferă, Statele Unite nu au fost doar dominante, ci hegemonice în sensul că poziţia lor, ca stat superimperialist, s-a bazat pe exercitarea conducerii de către clasele dominante şi elitele bogate, acolo unde ele existau, într-adevăr, americanii au încurajat formarea şi îmbogăţirea acestor elite de-a lungul şi de-a latul planetei, devenind astfel principalii protagonişti ai instaurării puterii burgheziei asupra întregii lumi capitaliste. Înarmate cu teoria „nivelelor de creştere economică" a lui Rostow, Statele Unite s-au străduit să promoveze în statele satelit un curs politico-economic care, pornind de la pura imitaţie a exemplului american, să se transforme într-o dezvoltare economică menită a promova societatea de consum şi a îndepărta, astfel, ameninţarea comunistă.15

Dar descompunerea imperialismului european a dus, de asemenea, la dezavuarea rasismului, fapt ce a permis reconcilierea naţionalismului cu imperialismul. Declaraţia privind Drepturile Omului, adoptată de ONU şi diversele studii ale UNESCO au negat cu hotărâre validitatea

rasismului şi au căutat să pună bazele generalizării dreptului la proprietate privată şi a drepturilor individuale, acţiuni în conformitate cu al doilea nivel al acaparării puterii politice de către burghezie. Pentru ca ele să funcţioneze, era nevoie ca Statele Unite să se prezinte lumii ca un receptacul al civilizaţiei şi un bastion al apărării drepturilor omului. Curentele proamericane trebuiau să fie cultivate şi proiectate asupra întregii lumi capitaliste. Şi aşa a început uriaşul asalt cultural declanşat împotriva valorilor europene „decadente”, urmat de promovarea ideii că americanii au o cultură şi valori superioare. Puterea banilor a fost folosită de americani pentru a domina producţia culturală şi a influenţa valorile culturale (aceasta a fost perioada când New York a „furat” ideea de artă modernă de la Paris16). Imperialismul cultural a devenit astfel o importantă armă în

Cum creşte puterea Americii

ol lupta pentru obţinerea hegemoniei totale. Hollywood-ul, curentele muzicale comerciale, formele de cultură, în general, şi chiar întregi mişcări politice, precum cea pentru obţinerea de drepturi civile, au fost mobilizate pentru a hrăni dorinţa maselor de a urma ceea ce s-a numit „the American Way”. Statele Unite au devenit un far al libertăţii fără de care nicio ţară de pe Pământ n-ar fi putut primi lumina civilizaţiei, pacea şi prosperitatea.

Dar Statele Unite au ajuns, de asemenea, să fie privite şi ca principalul motor al acumulării de capital, ori ca o locomotivă capabilă să tragă întreaga lume pe şine, în urma ei. Masivele transformări survenite în chiar economia americană, care îşi au originea în politica „New Deal” (noul curs), din anii ’30, au devenit de importanţă globală graţie oportunităţilor comerciale pe care le-au generat. Investiţiile în educaţie, sistemul de autostrăzi interstatale, extinderea aşezărilor suburbane, de pe lângă marile metropole şi dezvoltarea regiunilor de sud şi de vest, prin tradiţie mai înapoiate faţă de restul ţării, au absorbit uriaşe cantităţi de capital, produse şi forţă de

muncă, în deceniile 6 şi 7 ale secolului XX. SUA, în ciuda neliniştilor provocate neoliberalilor şi a conservatorilor, au devenit o ţară total dedicată dezvoltării economice, de-a lungul acestor ani. Exceptând câteva domenii cheie, cum ar fi de pildă resursele strategice, America nu mai depindea prea mult de valorile provenind din alte părţi ale globului. Cota din produsul intern brut atribuită comerţului exterior s-a situat la mai puţin de zece procente până în anii ’70. Deşi existau unele investiţii în exterior, precum ar fi companiile ITT (International Telephone and Telegraph), în Chile (unul dintre directorii acestei companii fiind un fost director CIA!), sau United Fruit, în America Centrală, care au exercitat o influenţă considerabilă asupra politicii externe a Statelor Unite în aceste regiuni, imperialismul economic american a fost, cu excepţia resurselor de petrol şi minerale strategice, abia sesizabil. În măsura în care o dialectică externă a fost necesară, ea s-a orientat spre componentele deja dezvoltate ale lumii capitaliste. Investiţiile străine directe au luat calea Europei, determinându-i pe europeni să devină obsedaţi de ţinerea la distanţă a ceea ce Servan-Schreiber numea „provocarea americană”.17 în schimb, Statele Unite şi-au deschis pieţele interne altor ţări şi au asigurat o cerere constantă de bunuri de consum din Europa şi Japonia. În acest context, întreaga lume capitalistă a cunoscut o creştere semnificativă. Acumularea de capital a dus în tempo rapid la o „reproducţie extinsă”. Profiturile au fost reinvestite în dezvoltare, precum şi în producerea de noi tehnologii, capitaluri fixe, şi îmbunătăţiri şi extinderi ale infrastructurii.18 Controlul asupra scurgerilor de capital (ca o compensare a bunurilor de consum) a fost, oricum, restrâns faţă de perioadă precedentă, în mod special în Europa. Acest fapt a dat statelor mână liberă asupra fiscalităţii, precum şi asupra politicilor monetare. Rolul speculaţiilor financiare a rămas unul relativ discret şi strict limitat teritorial. Acest context „keynesian” pentru

cheltuielile statale a corespuns dinamicii luptei de clasă în interiorul statelor naţionale în privinţa chestiunilor legate de diviziunea resurselor şi a produselor. A fost o epocă în care organizaţiile muncitoreşti au devenit solide şi statele de factură social-democrată au înflorit, în Europa Occidentală. Recompensele sociale au devenit un obiect de dispută chiar în interiorul Statelor Unite, şi organizaţiile sindicale de aici au obţinut o serie de victorii semnificative, în privinţa salariilor şi a standardului de viaţă.

Perioada cuprinsă între 1945 şi 1970 a fost, aşadar, al doilea stadiu al dominaţiei politice a burgheziei, acţionând sub umbrela dominaţiei şi hegemoniei globale americane. Ea a dus la o perioadă de remarcabilă creştere economică, în special în ţările capitaliste dezvoltate. Un pact solid, dar tacit, a fost stabilit acum între marile puteri capitaliste, cu SUA deţinând, cum era şi firesc, rolul dominant, spre a evita războaiele dintre ele şi a beneficia de maximum de avantaje din intensificarea relaţiilor capitaliste în zonele lor de influenţă. Expansiunea geografică a acumulării de capital a fost asigurată prin decolonizare şi „dezvoltare", devenite scopuri principale pentru tot restul mapamondului. Metoda „reproducţiei extinse" părea să funcţioneze perfect şi efectele sale s-au făcut simţite, este drept, încet şi în mod inegal, în toate ţările necomuniste. Pe plan intern, în Statele Unite, creşterea puterii sindicale în cadrul pactului patron-angajat a însemnat creşterea beneficiilor pentru clasele inferioare ale societăţii, şi chiar pentru unele minorităţi (deşi nu într-o măsură suficientă, după cum demonstrează tulburările sociale din anii '60). Problema

Cum creşte puterea Americii supraacurnulării de capital, deşi întotdeauna ameninţătoare, a fost ţinută sub control până la sfârşitul anilor '60, cu ajutorul unor măsuri specifice şi al fixărilor spaţio-temporale, atât în interiorul cât şi în exteriorul Statelor Unite. Aceste strategii, se spera, vor permite sistemului să depăşească problemele economice care creaseră atâtea probleme în perioada

interbelică şi să protejeze de ameninţarea comunistă.

Dar acest al doilea stadiu nu a fost scutit de contradicţii. În primul rând, dezavuarea formală a rasismului, pe plan internaţional, nu a fost urmată de o conduită similară în interior. Aşa se explică multitudinea de dificultăţi pe care America a trebuit să le înfrunte, din cauza discriminării rasiale, o realitate de necontestat, pe plan intern. Mişcarea pentru obţinerea de drepturi civile care, în final, va reprezenta un model pentru organizaţiile similare de pe restul planetei, îşi are originile în dinamica internă a societăţii americane, la fel ca şi răzmeriţele urbane declanşate de populaţia de culoare, în anii ’60; dar a avut, de asemenea, o dimensiune internaţională, în momentul în care universalismul drepturilor omului s-a ciocnit de practicile discriminatorii interne şi când diplomaţii de culoare ce ocupau funcţii importante în structurile ONU, la New York şi Washington s-au văzut împiedicaţi, din cauza convingerilor segregaţioniste, să îşi ocupe chiar camerele de hotel! Selectivitatea rasială a politicii de imigraţie a Statelor Unite a fost, în egală măsură, blamată. Personalitatea şi reputaţia străinilor care doreau să se stabilească în America au început să se schimbe.

În al doilea rând, aşa cum vom vedea în capitolul 3, politica unei pieţe deschise, au făcut Statele Unite vulnerabile, în competiţia internaţională. Fluxurile de capital în timpul acestei perioade au fost concentrate preponderent în statele capitaliste dezvoltate (mai ales în ţările Organizaţiei pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică), în special Germania Federală şi Japonia şi-au angrenat economiile pentru a contrabalansa dominaţia americană, de-a lungul deceniului şapte. Şi, cum abilitatea Statelor Unite de a absorbi surplusul de capital intern a început să se clatine, spre sfârşitul anilor ’60, supraacumularea a ajuns să fie o problemă şi competiţia economică a devenit acerbă.

În al treilea rând, oriunde a existat un conflict între

democraţie, pe de o parte, şi ordine şi stabilitate, pe de alta, Administraţia de la Washington nu a mizat niciodată pe prima variantă. Şi astfel, americanii şi-au modificat radical poziţia de lider al mişcărilor de eliberare naţională, devenind opresorul oricărui regim democratic şi popular, care, fără să fie neapărat socialist sau comunist, dorea bunăstarea supuşilor săi. Încercările unor conducători aleşi democratic de a modifica structurile capitaliste, chiar şi formal, şi nu în esenţă, au fost reprimate cu brutalitate şi deseori chiar înecate în sânge (aşa cum s-a întâmplat cu Bosch, în Republica Dominicană, cu Goulart, în Brazilia şi mai ales Allende, în Chile). Chiar şi în Europa, Statele Unite au făcut tot ce le-a stat în putinţă spre a submina socialismul şi nu s-a dat în lături de a sabota chiar mişcările de sorginte social-democrată. Asta în timp ce regimuri dictatoriale de-a dreptul sălbatice, precum cele din Argentina, în anii ’70, în Arabia Saudită, cele impuse de şahul Iranului sau de Suharto, în Indonezia, s-au bucurat de sprijinul necondiţionat al puterii economice şi militare americane, căreia aceste regimuri de tiranie îi ofereau un suport deplin. Dar resentimentele populaţiilor oprimate, care nu priveau cu ochi buni această aservire totală faţă de americani, au determinat apariţia de mişcări antiimperialiste în toate ţările în curs de dezvoltare.

Lupta de clasă şi cea pentru eliberare naţională în aceste ţări au ajuns astfel, să se confunde, din ce în ce mai mult, cu o politică antiamericană. Eforturile de a scutura dependenţa de Washington, conjugată cu cele împotriva colonialismului au definit acest anti-imperialism modern. Şi în toate aceste lupte, teritorialitatea puterii politice a fost la fel de importantă în susţinerea hegemoniei americane precum fusese pentru vechile imperii europene ce o precedaseră. Statele Unite nu au ajuns să aibă o alură imperială, aşa cum avertizează Ignatieff, prin negare: ele pur şi simplu au folosit negarea situaţiei geografice şi retorica universalităţii spre a-şi masca angajamentele teritoriale, mai mult faţă de opinia publică internă, decât

față de restul lumii.

În al patrulea rând, efectul Războiului Rece și al acestor aventu-roase acțiuni externe, despre care am discutat anterior, a fost de a întări ceea ce președintele Eisenhower numea cu simț critic, în discursul său de adio, „complexul industrial militar”. Acesta amenința

Cum crește puterea Americii să domine lumea politică prin influența sa tot mai cuprinzătoare și urmărea atingerea propriilor interese, exagerând voit amenințările și manipulând crizele externe, spre a construi o economie de război care să dea o putere deplină marilor industriași din domeniul producție de armament. Pentru a supraviețui din punct de vedere economic, industria de apărare a avut nevoie de un export tot mai sporit de arme. Aceasta va avea un rol fundamental în acumularea de capitaluri în Statele Unite, dar va duce, simultan, la o militarizare excesivă a planetei.

Acest stadiu secund al conducerii globale exercitate de burghezie a ajuns la sfârșit la începutul anilor ’70. Problemele erau multiple.

Mai întâi, se punea problema oricărui regim imperial – supraacu-mularea. Permanenta opoziție față de comunism (și încercarea de a-l submina) s-a dovedit mult mai costisitoare pentru americani decât s-ar fi așteptat ei. Costurile tot mai crescute ale conflictului din Viet-nam, deși asociate cu regula de aur a asigurării pe plan intern a unui exces de bunuri de larg consum – așa-numita politică a „puștii și untului” – s-a dovedit, de asemenea, imposibil de susținut, de vreme ce cheltuielile militare ofereau doar debușeuri temporare pentru surplusul de capital și generau prea puține avantaje, pentru a echilibra contradicțiile interne determinate de acumularea de capital. Rezultatul a fost o criză fiscală care a cuprins Statele Unite. Soluția de moment a fost utilizarea „dreptului seniorial” al Administrației de a tipări mai multe bancnote.19 Dar soluția s-a dovedit riscantă, fiindcă a dus la presiuni inflaționiste în întreaga lume. Consecințele, așa

cum vom vedea în capitolul 3, au fost o explozie în cantitatea de capital „fictiv” în circulaţie, care a anihilat orice posibilitate de redresare, un val de falimente (focalizate iniţial în industria materialelor de construcţii), presiuni inflaţioniste extraordinare şi prăbuşirea angajamentelor internaţionale care făuriseră superimperialismul american după cel de-al doilea război mondial.

Între timp, puterea crescândă a organizaţiilor sindicale din cadrul sistemului mondial capitalist a ridicat considerabil nivelul cheltuielilor sociale, ca şi costurile salariale, diminuând astfel profiturile marilor concerne. A rezultat o situaţie economică dificilă, în care s-au împletit o inflaţie persistentă, o cerere constantă de bunuri de consum şi o cotă alarmantă a şomajului, numită de specialişti „stagflaţie” (prin combinarea termenilor stagnare şi inflaţie). Şansele de a obţine profituri au dispărut şi a apărut o criză de supraacumulare de capital.

Datoriile contractate de multe guverne locale din Statele Unite, datorii cauzate de vaste investiţii în infrastructura socială, au produs o criza financiară de proporţii (culminând cu spectaculosul faliment al administraţiei new-yorkeze, în anul 1975). Şi, spre a pune capac, puterea economică a unor ţări revigorate, după dezastrele provocate de război, cum ar fi Germania Federală sau Japonia, a concurat şi în unele domenii chiar a surclasat industria americană, ameninţând dominaţia SUA în sfera productivă. Asumarea de către vest-germani şi japonezi a unor tehnologii moderne de fabricaţie, implementate, cu anii în urmă, chiar de americani, a dat o grea lovitură hegemoniei americane. Puterea economică a Statelor Unite nu mai putea fi apărată. Surplusul de dolari a inundat pieţele mondiale şi întreaga arhitectură financiară creată de acordurile de la Bretton Woods s-a prăbuşit ca un castel de nisip.

Hegemonia neoliberală, 1970 – 2000

Un sistem de valori total diferit şi-a făcut apoi

apariţia, tot sub tutelă americană. Aurul a fost abandonat ca material de bază al stabilirii valorii monetare şi de atunci lumea a trebuit să se acomodeze cu un nou sistem monetar, devalorizat. Fluxurile de capital bănesc, care deja erau vehiculate la liber pe mapamond, prin intermediul pieţei „eurodolarilor” (dolari folosiţi în afara SUA şi care puteau fi împrumutaţi cu uşurinţă pretutindeni), au scăpat definitiv de sub tu-tela şi controlul statului. Înţelegerile secrete dintre administraţia Nixon şi saudiţi şi iranieni pentru a creşte brusc preţul petrolului, în 1973, au cauzat evident mai multe pagube economiilor ţărilor din Europa şi Asia, în special Japoniei, decât au provocat Statelor Unite (care, în perioada respectivă, nu depindeau decât în mică măsură de rezervele petroliere din regiunea Orientului Mijlociu). Băncile americane (mai degrabă decât FMI, care a fost agentul preferat al altor puteri capitaliste) au reuşit să-şi asume monopolul reciclării petrodolarilor

Cum creşte puterea Americii în economia mondială, aducând astfel eurodolarii de pe pieţele europene şi asiatice înapoi, acasă.20 New York a devenit centrul financiar al economiei mondiale (acest fapt, coroborat cu dereglarea internă a pieţelor financiare, a permis oraşului să-şi revină din criza ce-l afectase şi să înflorească până la punctul unei incredibile afluente de produse şi al unei abundente de bunuri de consum nemaiîntâlnite nicăieri în lume, în anii ’90.

Ameninţate pe tărâmul producţiei, Statele Unite au contraatacat, reclamându-şi hegemonia prin intermediul finanţelor. Dar pentru ca acest sistem să funcţioneze eficient, pieţele în general şi pieţele de capital în special au trebuit să fie ţinute în mod forţat deschise comerţului internaţional (un proces lent, ce a necesitat o puternică presiune a administraţiei americane, sprijinite de FMI şi un la fel de puternic angajament al neoliberalismului ca nouă „cale de urmat” în domeniul economiei). Procesul a necesitat, de asemenea, înclinarea balanţei de putere şi interese din interiorul burgheziei, din sfera activităţilor

productive către instituţiile de capital financiar. Puterea financiară a putut fi folosită pentru a „disciplina” mişcările clasei muncitoare şi ale sindicatelor. A fost o şansă perfectă pentru a lansa un atac frontal împotriva puterii organizaţiilor sindicale şi de a diminua rolul lor în procesele politice. Prima acţiune majoră a preşedintelui Reagan, după ce a venit la Casa Albă, a fost de a distruge puternica forţă sindicală reprezentată de organizaţia controlorilor de trafic aerian (PATCO), acţiune ce a constituit un avertisment serios adresat tuturor grupărilor sindicale, că vor avea de suferit aceleaşi consecinţe dramatice dacă îşi vor mai asuma acţiuni de protest. Aici trebuie făcută precizarea că un val de puternice mişcări muncitoreşti a zguduit lumea capitalistă, spre sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 (minerii fiind port-stindardul acestor lupte, atât în Marea Britanie, cât şi în Statele Unite), pe măsură ce clasa muncitoare căuta să-şi menţină privilegiile obţinute cu atâtea eforturi în deceniile precedente. Privind retrospectiv, putem vedea aceasta ca o acţiune de avangardă, destinată să menţină condiţiile şi privilegiile dobândite în cadrul procesului de „reproducţie extinsă” şi menţinerii unui statut de bunăstare, mai degrabă decât o mişcare progresistă militând pentru schimbări de substanţă. În cea mai mare parte a lumii, această luptă de avangardă a eşuat însă. Erodarea ulterioară a forţei sindicale şi degradarea continuă a condiţiilor de trai ale muncitorimii, în principalele state capitaliste au fost dublate de apariţia unui proletariat uriaş, amorf şi neorganizat, pe tot cuprinsul acestor state. Acesta a scăzut presiunea asupra ratelor salaríale şi a condiţiilor de muncă, pretutindeni în lume. Forţa de muncă uşor de exploatat şi prost plătită, alături de creşterea mobilităţii geografice a creat noi oportunităţi pentru investiţii profitabile ale surplusului de capital. Dar în scurtă vreme, a fost exacerbată problema surplusului de capital în întreaga lume. Cu toate acestea, problema şomajului, ratele salaríale şi militantismul sindical au fost

ţinute sub control. Spectrul datoriilor plana ameninţător asupra statelor, deschizând tot felul de oportunităţi pentru activităţi speculative care, ca un revers al medaliei, făceau puterea statală mai vulnerabilă în faţa influenţelor financiare. Pe scurt, capitalul financiar a devenit principalul protagonist al scenei economice, în această fază a hegemoniei americane şi a fost capabil să exercite o indiscutabilă putere de disciplinare, atât asupra mişcărilor clasei muncitoare, cât şi asupra acţiunilor statale, în mod special oriunde şi oricând statul a contactat datorii importante.

Această schimbare nu ar fi produs efectul pe care l-a avut dacă nu ar fi fost însoţită de o serie de transformări tehnologice şi de organizare care au permis proceselor de fabricaţie să aibă o mai mare libertate de acţiune şi să fie mai flexibile. Reducerea costurilor de transport a fost însoţită de schimbări venite din partea guvernelor, la diferite nivele, având scopul de a oferi un climat de afaceri pozitiv şi de a acoperi unele dintre costurile fixe, precum şi de a promova acel tip de mobilitate geografică a capitalului productiv pe care doar hipermobilul capital financiar, în continuă creştere, îl putea hrăni. În vreme ce schimbările în privinţa puterii financiare au adus mari beneficii directe Statelor Unite, efectele asupra structurii industriale ale acestei ţări au fost, se poate spune, traumatice, dacă nu chiar catastrofice.

Producţia externă a devenit posibilă şi căutarea unui profit a făcut-o chiar probabilă. Valuri succesive de dezindu-strializare au lovit industrie după industrie şi regiune după regiune, în interiorul Statelor Unite, începând cu industria uşoară (producătoare de material textil, de pildă), dar pas cu pas angrenând şi industrii mai importante, cum

Cum creşte puterea Americii ar fi cea producătoare de oţel sau de construcţii navale, dar lovind, totodată, şi în importul de produse high-tech, în mod special din estul şi sud-estul Asiei. Până şi pentru giganticul concern Chrysler,

Guvernul Federal a trebuit să depună garanţii bancare (concernul a fost chiar naţionalizat, pentru o scurtă perioadă de timp), spre a nu fi silit să-i închidă porţile. Statele Unite au acceptat să-şi submineze dominaţia industrială, doar pentru a-şi dezlănţui puterea financiară pe tot cuprinsul planetei. Beneficiile nu au fost de neglijat, căci America a obţinut astfel bunuri mai ieftine din exterior, pentru a satisface neostoita „foame” a consumatorilor americani. Dependenţa SUA faţă de comerţul exterior era în creştere şi nevoia de a construi şi a proteja aceste relaţii comerciale asimetrice a ajuns să reprezinte un obiect cheie, primordial, al puterii politice.

Prin 1980, a devenit clar că procesele de fabricaţie, în Statele Unite, erau concurate cu succes de cele din alte ţări, menţinându-se astfel un nivel competiţional ridicat, şi că singurul mod pentru ca industria americană să supravieţuiască era de a obţine superioritatea (chiar şi temporară) în sfera productivităţii şi în ceea ce priveşte designul şi dezvoltarea. Cu alte cuvinte, industria americană nu mai era una hegemonică. Avea nevoie de sprijinul statului (vezi, de pildă, acordul Piaza, din 1985, prin care guvernul a fost de acord să deprecieze dolarul faţă de yen, pentru a face exporturile industriale americane mai competitive – o tactică care a trebuit să fie aplicată în mod invers în anii ’90, când industria japoneză a cunoscut o stagnare).

Unele sectoare speciale, cum ar fi industria constructoare de maşini agricole şi apărarea, au fost imune la aceste probleme, dar alte ramuri industriale au fost forţate să impună o serie de modificări radicale în procesele de fabricaţie, pornind de la tehnica de producţie şi până la relaţiile patronsindicate. În acele sectoare unde firmele americane continuau să rămână puternice, realizarea producţiei de componente a fost încredinţată filialelor externe, plasându-se astfel tot mai multe capacităţi productive în afara graniţelor SUA, chiar dacă profiturile se întorceau la matcă, în America. În alte ramuri

industriale, privilegiile marilor monopoluri, favorizate de patentele în domeniul tehnologiei şi de legile privind acordarea de licenţe, au reprezentat o bine-venită compensaţie, echilibrând întrucâtva scăderea dramatică a dominaţiei americane în domeniul productiv. Statele Unite erau astfel pe cale să devină o economie „rentieră", în relaţie cu restul lumii şi una de „întreţinere" în interior. Din fericire, însă, fusese acumulată suficientă bogăţie pentru a permite consumurile excesive de bunuri cu care cetăţeanul american fusese obişnuit şi astfel să se păstreze neştirbită pacea socială.

Pe plan internaţional, capitalul financiar s-a dovedit mult mai volatil şi mai prădalnic. Numeroasele accese de devalorizare şi de distrugere de capital au fost penalizate (de obicei prin implementarea programelor FMI de ajustare structurală), ca un răspuns pentru incapacitatea de a menţine un curs fluent al acumulării de capital, prin metoda „reproducţiei extinse". În unele cazuri, de exemplu în America Latină a anilor '80, economii întregi au fost devastate, iar bunurile lor au fost recuperate de către capitalul financiar american, în altele, s-a dovedit mai simplă soluţia exporturilor de bunuri devalorizate. Atacul şi încercarea de îngrădire a fondurilor, îndreptate împotriva monedelor naţionale din Thailanda şi Indonezia, în 1997, alături de politicile financiare „sălbatice" cerute de Fondul Monetar Internaţional au dus la o criză foarte puternică, aruncând în faliment chiar şi companiile profitabile, în ţările Asiei de Sud şi Sud-Est.

Rezultatul a fost şomaj generalizat şi sărăcie cruntă pentru milioane de oameni din această parte a lumii. Această criză a deschis însă calea spre dominaţia dolarului, confirmând puterea absolută deţinută de bursa din Wall Street şi generând o creştere uimitoare a fluxurilor de valori care aveau să curgă de acum înainte spre Statele Unite.

Luptele sindicale aveau să se stingă în intensitate, iar forţele implicate aveau să încheie pacea socială, în jurul

unor norme precum ar fi ajustările structurale impuse de FMI, acţiunile agresive ale capitalului financiar şi pierderea de drepturi prin privatizare. Tonul antiimperialismului se modifică, în aceste condiţii, manifestându-se printr-un antagonism faţă de principalii agenţi din domeniul financiar – FMI şi Banca Mondială fiind principalii „acuzaţi”.

Crizele provocate de datorii în interiorul anumitor ţări (aproape două treimi din statele planetei au trecut printr-o criză financiară, după 1980, unele chiar mai mult de două ori) au putut fi folosite totuşi, pentru reorganizarea relaţiilor sociale şi de producţie, în aşa

Cum creşte puterea Americii fel încât să se favorizeze pătrunderea capitalurilor externe.21 în aceste ţări, regimurile financiare autohtone, pieţele de produse autohtone şi firmele autohtone prospere au fost, astfel, acaparate de companiile americane, japoneze şi europene. Profiturile scăzute obţinute de americani pe plan intern au fi putut fi astfel suplimentate prin obţine-rea de profituri superioare, din străinătate. Ceea ce numesc „acumulare prin deposedare” (vezi capitolul 4), a devenit o caracteristică mai mult decât esenţială în cadrul capitalismului mondial (având privatizarea ca unul dintre elementele cheie). Rezistenţa în acest domeniu, mai mult decât lupta sindicală promovată în mod obişnuit prin metoda „reproducţiei extinse”, a căpătat astfel o importanţă majoră pentru mişcările anticapitaliste şi antiimperialiste.

Deşi centrat pe binomul Wall Street-Trezoreria SUA, sistemul avea multiple aspecte. Centrele financiare din Tokyo, Londra, Frankfurt şi din multe alte locuri căpătau un rol în acest uriaş scenariu, (pe măsură ce caracatiţa financiară îşi întindea tentaculele asupra lumii), focalizându-se asupra unei ierarhii bine precizate a acestor centre şi a unei elite internaţionale de bancheri, brokeri şi finanţişti. Acest fenomen a fost asociat cu dezvoltarea corporaţiilor capitaliste transnaţionale care, deşi ar fi

putut avea o bază într-unul sau mai multe state naţionale, s-au extins pe tot globul, într-un mod de neimaginat în fazele de început ale imperialismului (din simplul motiv că trusturile şi cartelurile pe care le-au descris, în lucrările lor, Lenin sau Hilferding erau legate foarte strâns de interese strict naţionale) Aceasta era lumea pe care administraţia Clinton, dominată din umbră de atotputernicul secretar de stat pentru Finanţe, Robert Rubin, a reuşit să o obţină cu ajutorul speculaţiilor de pe Wall Street, căutând să o stăpânească prin intermediul a ceea ce analiştii au numit „consensul Washington", la mijlocul anilor '90. Această optică multilaterală a fost organizată în jurul ideii de regionalizare a economiei mondiale, ca o entitate formată din trei părţi: America de Nord (Organizaţia Nord-Americană pentru Comerţ – NORAD), Europa (Uniunea Europeană) şi, nu în ultimul rând, o confederaţie de ţări din restul globului, construită în principal în jurul relaţiilor comerciale din zona Asiei de Sud şi Sud-Est. Cu neoliberalismul impunând regulile pieţelor financiare deschise şi liberul acces întărit, se părea că există un pericol minor ca aceste configuraţii regionale să revină iar la acele autarhii concurente, care se dovediseră atât de distructive în perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial şi care jucaseră un rol important în declanşarea unui război între state capitaliste. În interiorul acestei triade, era evident faptul că Statele Unite aveau încă pâinea şi cuţitul, în virtutea uriaşei lor pieţe de consum, a zdrobitoarei puteri financiare şi mai ales a forţei militare de neegalat de nicio altă ţară de pe glob.

Dar, culmea, sfârşitul Războiului Rece a înlăturat brusc ameninţarea ce plana de atâta vreme pe tărâmul acumulării de capital globale.

Burghezia stăpânea, în fine, după secole de încercări, întreaga planetă.

Se părea că Lenin greşise, iar Kautsky avusese dreptate: un super-imperialism bazat pe colaborarea

„paşnică” între toate marile puteri capitaliste (acum reunite în organizaţia cunoscută sub numele de „grupul celor 7”, lărgită la opt membri prin alăturarea Rusiei, ce accepta, pentru prima oară în ultimele decenii, hegemonia Statelor Unite) era totuşi posibil, iar caracterul cosmopolit al capitalului financiar (simbolizat prin reuniunile Forumului Economic Mondial, la Davos) urma să fie ideologia lui de căpătâi.22

Dar ar fi greşit să privim această putere financiară, deşi fără îndoială importantă, ca fiind omnipotentă şi capabilă să-şi impună voinţa fără constrângeri. Prin însăşi natura sa, finanţializarea se vădeşte a fi permanent vulnerabilă în relaţia cu producţia de valori în activităţile industriale şi cele agricole. În mijlocul tuturor vicisitudinilor şi devalorizărilor, se ridică mereu alte şi alte complexe industriale. În estul şi sud-estul Asiei, de exemplu, complexele regionale, precum cel din Guandong, în China, sau economii dirijate politic, în Singapore şi Taiwan, nu numai că s-au dovedit apte să se adapteze presiunilor financiare, dar au fost chiar capabile să creeze o forţă de opoziţie, spre a demonstra vulnerabilitatea capitalului financiar – acum concentrat masiv în Statele Unite, precum şi în Europa Occidentală şi Japonia – în faţa producţiei de valori reale.

Faptul că multe dintre aceste complexe industriale au fost concentrate regional, în interiorul unei anumite ţări sau chiar, în unele cazuri, între ţări, este de interes considerabil, din motive pe care le vom dezbate pe larg în capitolul 3 al acestei lucrări. Subtile încercări de a

Cum creşte puterea Americii contracara hegemonia Statele Unite pe tărâmul finanţelor au apărut în domeniul productiv. Iar semnul pentru aceasta a fost concentrarea surplusurilor balanţei comerciale, în special în estul şi sud-estul Asiei.

Reciclarea acestor surplusuri şi reintroducerea lor în sistemul financiar a făcut să pară totuşi că Wall Street era încă un centru operativ al universului financiar. În timp ce

au fost, prin urmare, perioade (precum cea a anilor ’80), când hegemonia americană a fost serios pusă la îndoială, atât pe plan extern, cât şi în interior, la sfârşitul anilor ’90 multe dintre aceste dubii s-au risipit. Securitatea Statelor Unite şi dominarea financiară, în lumea afacerilor, era asigurată. Explozia pieţei de bunuri de consum în interiorul Americii şi apariţia acelei „noi economii”, construită în jurul unor puternice sporiri ale productivităţii şi multitudinea de companii ce se bucurau de avantajele informatizării au făcut ca economia SUA să se dezvolte îndeajuns de rapid încât să impună restului lumii un ritm respectabil de acumulări de capital. Asigurarea unei abundente de bunuri de consum, regula de aur a menţinerii păcii sociale în interiorul Americii, a ajuns la cote ridicate nu numai aici, ci şi în centre avansate ale capitalismului, din Europa şi Asia.

Dar astăzi, acest sistem trece prin serioase dificultăţi. La fel ca în timpul crizei din 1973 – 1975, cauzele sunt multiple, deşi de astă dată volatilitatea şi fragmentarea haotică a conflictelor de putere, în interiorul vieţii politico-economice ne face să discernem cu dificultate ce se află de fapt dincolo de perdele de fum (în principal cele care ascund dedesubturile sistemului financiar). Dar până în prezent, cum criza din 1997 – 1998 a relevat că principalul centru al surplusului de capacităţi productive se află în ţările capitaliste din estul şi sud-estul Asiei (şi prin urmare s-a încercat menţinerea devalorizării doar asupra acestei zone), recuperarea rapidă a unor ramuri ale capitalismului asiatic (mai ales cel sud-coreean) a impus din nou mai vechea problemă a excesului de capacitate (supraacumularea) pe frontispiciul afacerilor mondiale.

Dezmembrarea atât de lăudatei „economii noi” într-o puzderie de companii falimentare, în Statele Unite, urmată de scandaluri financiare care au relevat în mod dramatic că şi capitalul „fictiv” poate foarte lesne să rămână nerecuperat, nu numai că a subminat credibilitatea bursei

de pe Wall Street, dar a repus pe tapet relaţia dintre capitalul financiar şi producţie. Ameninţarea unei masive devalorizări de capital plana în aer şi, cu prăbuşirea sistemului de bunuri de consum, au apărut semne evidente că această „sabie a lui Damocles” deja începuse să coboare asupra societăţii americane (cele mai afectate fiind fondurile de pensii, societăţile de asigurare în domeniu văzându-se puse în imposibilitatea de a-şi îndeplini obligaţiile).

Toate noile scene ale unor acumulări de capital profitabile, precum ar fi China, trebuia să rămână deschise sau, dacă această cerinţă nu ar fi fost îndeplinită, exista pericolul unei noi runde de devalorizare a capitalului. Întrebarea care se punea era: pe umerii cui va apăsa greutatea unei astfel de crize? în ce punct sistemul va ceda? Tendinţa de „regionalizare”, manifestată în interiorul economiei mondiale a părut, în acest moment, mai mult decât îngrijorătoare. Ecourile competiţiei geopolitice care a dus la criza majoră din anii ’30 se făceau auzite. Iar abandonarea, de către Statele Unite, a spiritului, dacă nu cumva şi a literei legilor Organizaţiei Mondiale a Comerţului împotriva protecţionismului prin impunerea de tarife la importurile de oţel, în 2002, a fost în mod categoric un semn de rău augur. Explozia generată de valul de speculaţii a demonstrat încă o dată vulnerabilitatea Americii în faţa devalorizării. Recesiunea crescândă, evidentă abia de la începutul anului 2001, după un deceniu de exuberanţă şi huzur de-a dreptul iraţionale, ale societăţii americane de consum, a oferit însă şi alte dovezi ale acestei vulnerabilităţi, cu mult înainte de lovitura aplicată sistemului de atentatele de la 11 septembrie. Era, aşadar, regula de aur a neîncetatului marş înainte al „traiului îmbelşugat”, specific societăţii americane, în pericol de a fi încălcată?

O falie majoră de instabilitate se regăseşte în rapida deteriorare a situaţiei balanţei de plăţi a Statelor Unite. „Aceeaşi explozie de importuri care a condus economia

anilor ’90, scrie Brenner, a adus comerţul american şi deficitul monetar la niveluri record, conducând la creşteri de datorii către furnizorii externi fără precedent în istorie, precum şi la o vulnerabilitate de asemenea nemaiîntâlnită a economiei SUA, în faţa scurgerilor de capital şi a colapsului dolarului”.23 Dar această vulnerabilitate s-a manifestat nu numai în America. Dacă pieţele americane se prăbuşesc, atunci economiile ţărilor ale căror produse iau calea Americii sunt şi ele ameninţate. Promptitudinea

Cum creşte puterea Americii cu care marii bancheri din ţări precum China, Japonia şi Taiwan s-au grăbit să acopere deficitul Statelor Unite nu a fost un gest mărimos, ci mai curând dirijat de interese proprii: ei au potolit astfel „foamea” societăţii de consum americane care forma piaţa de desfacere a produselor lor. Aceşti bancheri au subscris astfel efortului american de război.

Dar hegemonia şi dominaţia Americii sunt, o dată în plus, ameninţate, şi de această dată pericolul pare să fie mult mai evident.

Originile sale se află în încrederea nestrămutată în capitalul financiar, ca mijloc de a-şi afirma hegemonia. Din perspectivă istorică, Arrighi (inspirat de Braudel) sugerează că expansiunea financiară indică „nu doar maturitatea unui anumit stadiu al dezvoltării economiei captaliste mondiale, ci şi debutul unui nou stadiu”.24 Dacă finanţializarea este asemenea unui preludiu pentru transferul puterii dominante de la un hegemon la altul (aşa cum s-a întâmplat de multe ori, în istorie), atunci înclinarea SUA spre finanţializare, în anii ’70, ne-ar putea părea o mişcare de autodistrugere din partea industriaşilor americani.

Deficitele (atât cel intern, cât şi cel extern) nu pot continua să se dezvolte haotic, iar abilitatea şi dorinţa altor state (în special din Asia) de a le susţine nu vor dura la nesfârşit. Volumul total al suportului financiar oferit Statelor Unite este impresionant, ridicându-se la suma de 2, 3 miliarde de dolari, la începutul lui 2003. Oricare altă

ţară de pe planetă care ar fi demonstrat o asemenea situaţie macro-economică ar fi devenit, fără îndoială, imediat supusă unor condiţii drastice de austeritate şi ajustări structurale, din partea FMI. Dar astăzi, Fondul Monetar Internaţional este America! Aşa cum remarcă Gowan, „capacitatea Washingtonului de a manipula cursul dolarului şi de a exploata dominaţia financiară pe plan internaţional a bursei din Wall Street a permis autorităţilor americane să evite îndeplinirea obligaţiilor ce le revin altor state, aflate în situaţia lor: supravegherea balanţei de plăţi; transformarea economiei, pentru ca aceasta să asigure niveluri ridicate de economii şi investiţii, supravegherea datoriei publice şi private, asigurarea unui sistem efectiv de intermediere financiară, spre a garanta dezvoltarea puternică a sectorului productiv intern”. Economia americană a avut parte de o „ieşire de incendiu, pentru a se sustrage acestor îndatoriri” şi „cu toate eforturile depuse de capitalişti”, a devenit „profund denaturată şi instabilă”.25

Puterea triadei Wall Street – Trezoreria SUA – FMI este nu numai simbiotică, dar şi parazitară cu sistemul financiar coercitiv construit în jurul „consensului Washington” şi elaborat prin construirea unei noi arhitecturi financiare internaţionale. Aceasta, scrie Soederberg, este clar „o anexă a Statelor Unite”, chiar dacă ea serveşte şi interesele „burgheziei mondiale, privită ca un întreg”.26 Dar disciplinarea, chiar distrugerea acelor „tigri” din estul şi sud-estul Asiei, a căror economie era în plin avânt, făceau tentantă încercarea de a abandona sistemul, aşa cum a procedat Malaysia, abandonând tacticile neoliberale, refuzând să se supună cerinţelor FMI şi impunând un control al capitalului cum să nu mai încercase din anii ’60. Nu este clar până unde pot duce asemenea măsuri, care bagă beţe în roate mult trâmbiţatului „consens Washington” şi subminează structura noii arhitecturi financiare care a fost până în prezent atât de avantajoasă pentru Statele Unite. Şi nici nu

este sigur, după cum taxele impuse importului de oţel demonstrează, că America va urma regulile stabilite. În acest punct al dizertaţiei noastre, merită reamintită decizia Senatului SUA de a ratifica acordul cu Organizaţia Mondială a Comerţului doar cu stipularea că Statele Unite pot ignora şi refuza orice regulă a acestei organizaţii pe care o consideră contrară intereselor americane! (o expresie familiară, prin intermediul căreia Administraţia americană îşi asumă simultan rolul de judecător şi jurat).

Pentru a pune capac la toate, rezistenţa şi resentimentele faţă de puterea triadei Wall Street – Trezoreria SUA – FMI ies pretutindeni în evidenţă. Curentul mondial antiglobalizare (puţin diferit, ca formă, de lupta de clasă implicată în procesele de „reproducţie extinsă”) se transformă, cu timpul, într-o mişcare care caută alternative globalizării, cu o mulţime de suporteri în rândul fermierilor. Mişcările populare împotriva hegemoniei americane apărute în ţări odinioară supuse şi maleabile faţă de puterea SUA, în special în Asia (Coreea de Sud este exemplul tipic), dar, mai nou, şi în America Latină, ameninţă să transforme rezistenţa fermierilor într-o mişcare de protest mai amplă, ghidată dacă nu de statul însuşi, atunci de un puternic curent naţionalist faţă de dominaţia americană. Acestor condiţii li se

Cum creşte puterea Americii datorează faptul că antiimperialismul începe să capete o coloratură diferită care, în schimb, a dus la o definire mai clară, în interiorul Statelor Unite, a ceea ce proiectele imperialiste americane ar trebui să fie dacă Washingtonul doreşte să-ţi păstreze rolul de hegemon.

Dacă hegemonia slăbeşte, atunci există pericolul adoptării unor tactici coercitive, de genul celor cărora asistăm în prezent, în Irak.

Opţiuni

Pentru Statele Unite, opţiunile sunt limitate. De vreme ce Arrighi şi colegii săi nu intuiesc nicio provocare serioasă venită din exterior, ei ajung la concluzia că

America are posibilităţi mai mari decât a avut Imperiului Britanic, acum un secol, de a transforma hegemonia în declin într-o dominaţie bazată pe exploatare. Dacă sistemul se prăbuşeşte, va fi în primul rând din cauza rezistenţei SUA faţă de adaptarea la noile cerinţe.

Şi, în direcţie inversă, adaptarea Statelor Unite la ascensiunea puterilor economice din regiunea Asiei de Est reprezintă o condiţie esenţială pentru o tranziţie liniştită către o nouă ordine mondială.27

Administraţia Bush se îndreaptă însă spre unilateralitate, spre coerciţie mai degrabă decât spre consens, către o tot mai deschisă viziune imperială asupra lumii şi faptul că preşedintele american se bazează atât de mult pe puterea militară indică un risc ridicat al menţinerii cu orice preţ a hegemoniei SUA şi al acaparării, aproape sigur *manu militari*, a resurselor de petrol mondiale. Cum acest fenomen are loc în contextul apariţiei unor semne sigure de pierdere a dominaţiei globale, în domeniul producţiei economice şi acum (deşi încă nu atât de clar) şi în cel financiar, tentaţia de a porni la o dominaţie bazată pe exploatare este puternică. Dacă aceasta va duce sau nu mai târziu la o prăbuşire catastrofală a sistemului (probabil prin îndeplinirea scenariului enunţat de Lenin, al competiţiei violente dintre blocurile capitaliste) este greu chiar şi de imaginat că cineva ar putea prezice în momentul de faţă. Statele Unite ar putea, oricum, 78

să decadă dacă nu abandonează traiectoria lor imperialistă prin angajarea într-o masivă redistribuire a bogăţiilor în interiorul propriilor graniţe şi o redirecţionare a fluxurilor de capital în producţie şi reînnoirea infrastructurii sociale (îmbunătăţiri considerabile în domeniul educaţiei publice şi în reconstruirea infrastructurilor afectate ar reprezenta punctele de debut ideale). Totodată, o strategie pentru a revitaliza sectorul industrial, încă puternic, ar fi indicată şi, dacă este să mergem până la capăt cu raţionamentul nostru, această strategie ar putea atrage după sine o reorganizare internă

a relaţiilor dintre clasele sociale, relaţii pe care America a refuzat sistematic să le iniţieze, încă de la sfârşitul Războiului Civil, în 1865. Modelul statului bazat pe satisfacerea nevoii de consum personal va trebui înlocuit cu unul în care chintesenţa să fie bunăstarea generală. Dar aceasta ar necesita un şi mai mare deficit financiar şi/sau taxe mai ridicate, ca şi o perspectivă politică profundă şi clară, iar aceasta este cu siguranţă ceea ce forţele dominante în SUA refuză cu obsti-naţie să accepte; orice om politic care ar pleda pentru astfel de măsuri ar fi pus la stâlpul infamiei de către presa capitalistă şi ideologii sistemului, şi ar pierde fără îndoială alegerile, în faţa unor adversari cu bugete net superioare. Dar, în mod ironic, un masiv contraatac în interiorul Americii, ca şi al altor state capitaliste dezvoltate (în special din Europa), s-a declanşat tocmai împotriva politicilor neo-liberale şi a micşorării cheltuielilor sociale, ca unul dintre puţinele moduri de protejare a capitalismului împotriva autodistrugerii şi a tendinţelor de criză ce îl ameninţă în prezent. Un nou „curs nou”, similar celui promovat de Roosevelt, în perioada interbelică, ar reprezenta minimul necesar, dar nici chiar aşa nu este absolut sigur că iniţiativa ar funcţiona, în faţa atotputernicei capacităţi în exces din interiorul sistemului global. Este salutar să ne reamintim lecţia anilor ’30: există puţine dovezi că politica lui Roosevelt a rezolvat problemele Marii Crize. Şi a trebuit să se declanşeze între ţările capitaliste un duel economic formidabil pentru a reaşeza pe vechile făgaşe strategiile teritoriale şi a repune economia mondială pe calea stabilă a unei continue şi extinse acumulări de capital.

În Statele Unite, ar fi necesar de luat chiar şi măsuri politice de-a dreptul „sinucigaşe” pentru a încerca autodisciplinarea forţată

Cum creşte puterea Americii a economiei şi a impune acele programe de austeritate pe care FMI le dictează altor ţări. Orice încercare a unor forţe din exterior de a face acest lucru (prin tranzacţii de capital şi colapsul

dolarului, de pildă) ar declanşa indubitabil reacţii brutale, politice, economice şi chiar militare, din partea Statelor Unite. Este dificil de imaginat că Statele Unite s-ar adapta în mod paşnic la creşterea economică extraordinară a statelor din estul Asiei şi ar recunoaşte, cum Arrighi sugerează că ar trebui, că lumea se află în mijlocul unei tranziţii majore către preluarea rolului de hegemon al puterii globale de către Asia. Nu e de crezut că America va accepta singură şi pe cale paşnică un rol de mâna a doua, în lumea de azi. Va fi necesară, în orice caz, o reorientare radicală – unele semnale ale acesteia (aşa cum vom vedea în capitolul 3) deja existând – a capitalismului asiatic faţă de dependenţa de pieţele americane, în favoarea cultivării unor pieţe de desfacere în Asia. Retragerea treptată de fonduri din Statele Unite va avea consecinţe devastatoare. Dar mereu sporita creştere a datoriilor este o metodă periculoasă de a potoli cu orice preţ, chiar şi cel al unui război, „foamea" consumatorului american. Lecţia crizei din 1973 – 1975 a fost aceea că, la un moment dat, logica proprie capitalismului se va vedea pusă în imposibilitatea de a aplica la nesfârşit strategia „untului şi armelor".

Iată contextul în care observăm cum administraţia Bush arată întregii lumi „muşchii" puterii militare, singura în care dominaţia americană mai este încă absolută. Discuţia deschisă despre imperiu ca o opţiune politică caută, după câte se pare, să ascundă obţinerea unui tribut din partea restului lumii, sub pretextul asigurării păcii şi libertăţii pentru toţi. Controlul asupra resurselor de petrol asigură Statelor Unite mijloace convenabile spre a se opune oricărei posibile modificări pe eşichierul politic care ar putea ameninţa supremaţia americană pe plan mondial. Situaţia actuală ne aminteşte de ceea ce s-a întâmplat în 1973, de vreme ce Europa şi Japonia, ca şi estul şi sud-estul Asiei (acum incluzând însă şi China, factor deloc de neglijat!) sunt dependente de petrolul din Golf într-o măsură mult mai mare decât SUA. Dacă Administraţia americană reuşeşte să-i răstoarne de la putere atât pe

Hugo Chavez cât şi pe Saddam Hussein, dacă poate stabiliza sau reforma un regim saudit militarizat „până-n dinţi” şi bazat pe nisipurile mişcătoare ale dominaţiei autoritare (ce poate aluneca în orice clipă spre fundamentalismul islamic, devenind extrem de periculos), dacă se poate mişca din Irak spre Iran şi îşi poate consolida poziţia în Turcia şi Uzbekistan obţinând astfel o prezenţă strategică, aptă să-i dea dreptul de a aspira la rezervele de petrol din bazinul caspic (pe care şi chinezii încearcă din toate puterile să pună mâna), atunci Statele Unite, printr-un ferm control asupra „cepului” de la butoiul cu petrol al planetei, pot spera că vor domina absolut economia mondială, pentru următorii cincizeci de ani. Dar acest lucru depinde, de asemenea, aşa cum Friedman nota, în pasajul citat de noi în Introducere, de un aspect important: dacă vor reuşi sau nu Statele Unite să convingă lumea că şi-au asumat rolul de conducere preocupate să dezvolte o putere colectivă, acţionând ca un garant al accesului universal la rezervele de petrol sau dimpotrivă, va arăta că lucrează doar ghidate de interese personale înguste, spre a-şi consolida poziţia pe spezele altora. Este vorba, ca să rezumăm, de cele două posibilităţi de care am mai discutat: recurgerea la o dominaţie prin coerciţie sau exercitarea conducerii prin obţinerea hegemoniei. Cea mai probabilă tactică este de a masca prima opţiune sub paravanul celei de-a doua. Dar eşecul în a obţine un sprijin unanim din partea comunităţii internaţionale pentru invazia în Irak demonstrează fără echivoc că multă lume are suspiciuni faţă de motivaţiile invocate de americani pentru a justifica acest război.

Pericolele reprezentate de o atare strategie în regiunea Golfului sunt imense. Rezistenţa va fi formidabilă, şi nu în ultimul rând, ea va veni din partea Europei şi Asiei, Rusia şi China având un cuvânt greu de spus în această privinţă. Aversiunea faţă de invazia militară americană în Irak manifestată în cadrul Organizaţiei Naţiunilor Unite în mod special de către Franţa, Rusia şi China (ţări care au

obţinut accesul la petrolul irakian începând cu anii ’90), ilustrează perfect această optică. Iar dinamicile interne ale curentelor antiamericane în regiunea Golfului sunt în egală măsură complexe şi greu de prezis.

Potenţialul pe care întreaga zonă, din Pakistan în Egipt, îl are, pentru a genera o puternică destabilizare, este imens. Se înşală cei care, plini de încredere în sine, consideră că întreaga structură a puterii politice şi a organizării teritoriale în regiune – creată într-un mod

Cum creşte puterea Americii

ŞI

atât de arbitrar de francezi şi britanici în urma acordului de la Versailles – poate fi reconstruită şi stabilizată sub conducerea Statelor Unite şi a aliaţilor săi. O astfel de variantă este pur şi simplu forţată, deşi există analişti, în cadrul Administraţiei de la Washington, care o consideră posibilă.

Prin urmare, Statele Unite se află acum în faţa perspectivei de a-şi juca una dintre cele mai puternice cărţi – dominaţia militară – şi să o facă printr-o intervenţie brutală, dacă este necesar. Ştim prea bine, din documentele privind apărarea strategică vehiculate la Washington în ultimul deceniu, ce strategie politică se poate aplica în acest domeniu. Scopul este de a menţine supremaţia militară cu orice preţ şi de a descuraja apariţia oricărei posibile superputeri rivale. Ameninţarea armelor de distrugere în masă, indiferent că sunt chimice, biologice sau atomice, trebuie să fie contracarată şi SUA trebuie să fie pregătite să folosească forţa, dacă este necesar, pentru atingerea acestui scop. În timpul guvernării Clinton, această preocupare a fost transferată într-o capacitate activă de a purta două războaie regionale simultan (şi exemplele luate în calcul pentru o asemenea iniţiativă au fost, în mod interesant, Irakul şi Coreea de Nord). Dar doctrina Cheney-Wolfowitz, iniţiată în timpul fostei administraţii Bush şi consolidată prin „Proiectul pentru Noul Secol American” (care, coincidenţă sau nu, reia teza

lui Luce privind „înveşmântarea” noţiunii de imperiu, văzut sub aspectul teritorial, în haina mult mai largă a conceptului de „secol”) merge mai departe. Alianţele fixe (precum NATO) trebuie să fie abandonate (sunt prea restrictive), în favoarea unor coaliţii ad-hoc, construite temporar, pentru fiecare caz conflictual în parte. În acest mod, Statele Unite nu mai riscă să-şi vadă acţiunile limitate de către nişte aliaţi tradiţionali, dar deveniţi, în anumite circumstanţe, incomozi. America îşi rezervă dreptul de a porni la război singură, dacă este necesar, sprijinindu-se doar pe propria sa putere militară, de-a dreptul terifiantă. Ea îşi asumă deja în mod deschis dreptul de a lansa acţiuni în forţă, de descurajare a inamicilor săi, spre a preveni orice posibil atac nuclear, biologic sau chimic din partea acestora, şi totodată de a-şi proteja accesul la materiile prime de importanţă strategică (petrolul, de pildă), sau de a se apăra împotriva ameninţărilor teroriste şi chiar împotriva constrângerilor de natură economică. Interesant, vizavi de aceste documente privind apărarea strategică, formulate încă din 1991 – 1992, este cu câtă acurateţe au fost ele transpuse în practică acum. Armstrong, după un studiu aprofundat al acestor acte, concluzionează:

Planul este ca Statele Unite să stăpânească lumea. Tema oficială este unilateralitatea, dar nu este vorba, în definitiv, decât de dominare. Această abordare reclamă, din partea Americii, menţinerea puterii militare zdrobitoare şi împiedicarea oricărui ri-val în a deveni o ameninţare pe tărâmul armelor şi astfel, în a-i contesta hegemonia la scară mondială. Reclamă, de asemenea, dominarea totală, a aliaţilor şi inamicilor deopotrivă. În astfel de condiţii, să spunem nu că Statele Unite trebuie să fie puternice sau mai puternice decât în prezent, ci că ele trebuie să deţină o putere absolută.28

Ironia sorţii, în toate acestea, aşa cum îşi continuă Armstrong ideea, este că, ajutând la doborârea fostei Uniuni Sovietice, America urmăreşte astăzi exact aceeaşi

linie politică pentru care ea însăşi condamna, nu de mult, „imperiul răului”. Statele Unite ar trebui să fie, după cum se exprima plastic Colin Powell, „nebunul clasei”. Iar restul lumii va fi nevoit să-i accepte acest rol pentru că „America trebuie crezută pe cuvânt că nu va abuza de puterea ei”.

S-ar putea vorbi, aici, de o similitudine bizară, dar demnă de semnalat: Uniunea Sovietică s-a prăbuşit din cauza efortului excesiv pe care economia ei a trebuit să-l depună spre a susţine cursa înarmărilor. Să procedeze oare America la fel şi să-şi submineze, în goana ei oarbă spre dominaţia militară, fundaţiile economice ale propriei puteri? Angajamentele militare regionale ale americanilor sunt masive şi în continuă creştere. SUA cheltuiau deja 4 – 5 miliarde de dolari anual cu întreţinerea trupelor sale care patrulau în zona Golfului Persic, până să înceapă construirea unui masiv dispozitiv militar, pentru invazia în Irak. Deja administraţia Bush ceruse Congresului fonduri de 75 miliarde spre a susţine efortul de război, şi aceasta doar până înainte de septembrie 2003. „Nota de plată” a pregătirilor de război nu se cifra la mai puţin de 200 miliarde de dolari, potrivit

Cum creşte puterea Americii celor mai plauzibile estimări şi aceasta nu a luat în calcul şi posibilele evenimente neprevăzute, de după răsturnarea regimului lui Saddam, cum ar fi, de pildă, dezmembrarea Irakului de către facţiunile rivale sau un eventual război civil pustiitor. Cheltuielile militare pe care administraţia de la Washington le consideră „normale” sunt egale cu cele ale tuturor ţărilor planetei, luate la un loc. Pericolul supraacu-mulării este imens, în mod special de când deficitul bugetelor federale a devenit o ameninţare tot mai mare în cadrul peisajului fiscal, iar criza bugetară la nivelul statelor americane şi al administraţiei locale afectează în primul rând serviciile de interes public. În asemenea condiţii, este greu de crezut că regula de aur care a prelevat în politica americană încă din timpul lui Roosevelt – regulă potrivit căreia escaladarea tendinţelor

imperialiste pe plan extern nu va afecta asigurarea unei abundente de bunuri de consum pe piaţa internă – va mai putea fi respectată. Statele Unite nu doar că vor trebui să sacrifice sângele propriilor soldaţi pentru petrol şi pentru menţinerea unei hegemonii de necontestat; ele vor trebui să sacrifice, de asemenea, un întreg mod de viaţă cu care cetăţeanul american a fost obişnuit timp de decenii. Logica capitalistă a puterii va sfârşi prin a sfâşia pur şi simplu în bucăţi logica teritorială care este urmată acum.

Rivalitatea hegemonilor regionali

Structura regională de triadă a economiei mondiale, având America de Nord drept vârf de lance, nu are, în mod necesar, o configuraţie stabilă. Aranjamentele formale stabilite în cadrul Uniunii Europene par să deschidă posibilitatea unei economii continentale integrate, cel puţin la fel de puternică şi de dezvoltată ca a Statelor Unite. Faptul anticipează formarea unui hegemon regional şi poate apariţia unui competitor autentic pentru Statele Unite.29 Logica capitalistă care guvernează Uniunea Europeană, deşi nu este nici pe departe una spectaculară, pare să fie perfect funcţională. Interacţiunile şi conexiunile care funcţionează în interiorul economiei proliferează şi se consolidează în cadrul spaţiului european. Tranziţia către o monedă unică s-a desfăşurat relativ liniar, fără convulsii majore şi potenţialul pe care moneda euro îl are de a concura dolarul, ca a doua valută pe planul tranzacţiilor mondiale, este unul real şi cât se poate de puternic (propunerea lui Saddam de a efectua vânzările de petrol în euro, mai curând decât în dolari poate fi o altă cauză semnificativă pentru care SUA insistă asupra schimbării de regim din Irak, mai importantă decât mult trâmbiţata „dezarmare” a acestei ţări). Dar UE este fragmentată, din punct de vedere politic şi logica sa teritorială rămâne, astfel, nedeterminată. Statele Unite deţin toate pârghiile necesare spre a diviza, a stăpâni, şi prin urmare a descuraja orice posibilă apariţie a vreunei logici teritoriale distincte, la nivel european. Ele caută să prevină întărirea

unei „fortăreţe europene” printr-o strategie duală insistând, în primul rând, pe regulile neo-liberalismului ca bază a relaţiilor comerciale şi a fluxurilor de capital (de aici importanţa Organizaţiei Mondiale a Comerţului) şi, în al doilea rând, menţinând anumite pârghii politice şi militare în zone prin care pot influenţa politicile interne ale Uniunii Europene. Această acţiune atrage după sine angajarea de relaţii bilaterale cu statele europene, luate ca entităţi individuale, decât cu Europa, privită ca un întreg şi cultivarea de alianţe preferenţiale (de pildă cu Marea Britanie, Spania şi Italia, precum şi cu loja ţărilor din fostul bloc comunist, cu Polonia ca pilon central, care sunt pe punctul de a fi admise în UE). Deşi America propune acum abandonarea alianţelor clasice, ea se bazează încă pe NATO (în ciuda aspectului de desuetudine pe care sfârşitul Războiului Rece l-a dat acestei alianţe militare), în parte fiindcă Organizaţia Atlanticului de Nord menţine forţele militare ale Europei Occidentale sub control american. Statele Unite sprijină, de exemplu, ideea că Europa ar trebui să-şi creeze propria forţă militară de reacţie rapidă, dar numai cu condiţia ca forţa respectivă să rămână sub comanda NATO. Faptul că NATO nu mai corespunde cerinţelor Uniunii Europene este, pentru Statele Unite, un avantaj clar, de vreme ce permite ca transformarea logicii teritoriale într-o forţă politico-militară coerentă să se facă într-o manieră mai dificilă.

Divizările din interiorul Uniunii Europene, existente în principal între ţările proamericane şi cele care caută să ducă o politică independentă, sunt în acest punct prea evidente pentru a ne imagina

Cum creşte puterea Americii posibilitatea unei strategii politico-militare unice. Este greu de crezut, aşadar, că UE va genera o bază coerentă pentru ca propria sa „logică teritorială a puterii” să poată fi proiectată asupra întregii lumi în viitorul imediat. Dar în această sferă, lucrurile se pot schimba rapid, mai ales dacă administraţia americană continuă să sfideze opiniile

europene, afişând un amestec de sfidare dispreţuitoare şi de crasă neglijenţă. Uniunea Europeană constituie, cu siguranţă, un hegemon local, dar potenţialul său de a reprezenta un rival pentru SUA este, la ora actuală, restrâns la domeniile productiv şi financiar.

În acest moment de răscruce, ţările din estul şi sud-estul Asiei par să constituie un concurent mult mai serios pentru dominaţia americană. Puterea financiară şi cea productivă au continuat să se acumuleze în aceste regiuni, în defavoarea Americii de Nord şi, la o scară inferioară, a Europei. Spre deosebire de Europa, zona asiatică vădeşte însă prea puţine tendinţe de a-şi crea propria structură de putere politico-militară, iar relaţiile dintre state sunt mai curând de interdependenţă, capitaliste mai degrabă decât teritoriale. În orice caz, Statele Unite exercită încă un control politic şi militar asupra guvernelor din Japonia, Taiwan şi, până nu de mult, şi a celui sud-coreean, fapt care face orice eventuală mişcare politică de „independenţă" din partea acestor ţări prea puţin probabilă. Aşadar, de vreme ce pare aproape imposibil ca vreo formă de logică teritorială a puterii să se dezvolte coerent în regiune, puterea logicii capitaliste devine tot mai copleşitoare şi tinde către obţinerea hegemoniei asupra economiei mondiale, în mod special pe măsură ce uriaşa bogăţie a Chinei şi, într-o măsură mai mică, a Indiei intră în balanţă. Ne vom ocupa de consecinţele economice ale acestor schimbări în capitolul 3, dar nu putem neglija întrebările de natură politică şi militară care apar, datorită faptului că China nu este dominată de Statele Unite în acelaşi mod ca Japonia, având în plus capacitatea şi, după cum demonstrează acţiunile sale din ultimii ani, chiar şi voinţa de a se instala în fotoliul de lider teritorial al regiunii, privite ca un întreg.

Angajamentul politic şi militar al Chinei ar trebui să fie la fel de important pentru menţinerea în mâinile SUA a hegemoniei mondiale, ca şi politica americană a lui „divide et impera", practicată în Europa.

Şi în obţinerea acestui scop, aşa cum am arătat în capitolul 1, controlul asupra rezervelor de petrol ale Orientului Mijlociu ar putea servi foarte bine intereselor Administraţiei de la Washington, atunci când ea va considera necesar să reteze ambiţiile geopolitice ale chinezilor.

Oricum, în toate acestea, există o balanţă sensibilă între menţinerea unei lumi deschise, îndeajuns de mult spre a permite logicii capitaliste să se desfăşoare, liberă de constrângeri, şi menţinerea unor logici teritoriale stabile şi suficient de limitate pentru a preveni ascensiunea oricărui concurent la adresa dominaţiei militare şi politice americane.

Dar acestea nu sunt singurele configuraţii ale puterii teritoriale ce pot fi imaginate. În vreme ce relativa imobilitate a aranjamentelor teritoriale militează împotriva fluidizării, schimbări rapide survenite în natura alianţelor se pot petrece şi chiar se petrec. Când, de pildă, politica americană în privinţa Irakului a întâmpinat opoziţia vehementă, încă din 2003, a Franţei, Germaniei şi Rusiei, sprijinite chiar de China, a devenit posibil să se discearnă conturul neclar până atunci al acelui „bloc eurasiatic" căruia Halford Mackinder îi prezisese apariţia, cu mulţi ani în urmă şi care, în opinia acestui analist, va putea domina lesne lumea, din punct de vedere geopolitic. Că Statele Unite şi-au manifestat mereu ostilitatea şi nervozitatea faţă de o asemenea concentrare de puteri era evident încă din anii '60, din riposta fermă pe care administraţiile americane din perioada respectivă au dat-o deschiderii lui de Gaulle faţă de Uniunea Sovietică, precum şi politicii de deschidere spre est („Ostpolitik"), iniţiată de fostul cancelar federal german Willy Brandt, în anii '70. În plus, temerile pe care America trebuia să şi le facă, vizavi de această alianţă, au fost clar exprimate de secretarul de stat Henry Kissinger, care a remarcat că formarea unui pol de forţă în Europa şi Asia va declanşa automat o înclinare a balanţei puterii politice către această parte a lumii, exact

cum se întâmplase în secolul al XIX-lea. Kissinger adăuga, vizibil îngrijorat, că în acest caz „nu este evident că America va pierde”, admiţând însă şi posibilitatea, extrem de clară, că o atare variantă nu trebuie totuşi scoasă din calcul…30 Faptul că administraţia Bush a putut provoca, prin acţiunile sale, formarea unei asemenea alianţe în mai puţin de un an ilustrează edificator cât de repede se pot petrece realinierile geopolitice şi cât de uşor gafele catastrofale pot nărui eforturile a zeci de ani de măsuri diplomatice şi militare.

Cum creşte puterea Americii

<S7

Invazia americană în Irak are însă o însemnătate şi mai mare. Nu numai că ea constituie o încercare de a controla „cepul butoiului cu petrol” şi implicit economia mondială, prin dominaţia asupra Orientului Mijlociu, dar reprezintă, în acelaşi timp, constituirea unui puternic cap de pod american către spaţiul euroasiatic care, coroborat cu noile alianţe cu statele din estul Europei, asigură SUA o puternică poziţie geostrategică în Eurasia. Astfel, americanii au cel puţin posibilitatea de a împiedica orice consolidare a puterii eurasiatice care ar putea fi, într-adevăr, următorul pas în această continuă acumulare de putere politică ce trebuie să însoţească întotdeauna continua acumulare de capital.

Încheierea Războiului Rece a relevat clar faptul că omenirea se află în faţa unor uriaşe schimbări. Logicile teritoriale ale puterii sunt în curs de modificare, dar rezultatele nu sunt nici pe departe ştiute.

De asemeni, devine evident acum că logicile teritoriale şi capitaliste se află într-o stare de tensiune maximă. Sub guvernarea Bush, logica teritorială a SUA a fost clar enunţată şi de aici toate discuţiile actuale despre „imperiu” şi „noul imperialism”, privite ca definiţii ale Americii şi politicii sale. Dar balanţa forţelor implicate în logica capitalului pare să se încline în direcţii diferite. Cum se va produce aceasta depinde aşadar în mare măsură de o

mai bună înţelegere a modului în care acţionează logica puterii. Este chestiunea de care ne vom ocupa în capitolul 3.

Sclavia capitalului

Supravieţuirea, timp de secole, a capitalului, deşi acesta a fost confruntat cu multiple crize şi reorganizări şi s-a văzut deseori pus în faţa unor predicţii cumplite (venite atât din stânga cât şi din dreapta spectrului politic), privind o iminentă prăbuşire, este un mister care trebuie descifrat. Mai întâi istoricul francez Georges Lefebvre a crezut că găseşte cheia şaradei, emiţând faimosul său raţionament potrivit căruia capitalismul supravieţuieşte prin producerea permanentă de noi spaţii de desfacere a mărfurilor, dar din nefericire el nu a reuşit să explice şi cum sau de ce se întâmplă acest lucru.1 Cu siguranţă Lenin şi Rosa Luxemburg, deşi ghidaţi de motivaţii diferite şi utilizând argumente diferite, au considerat că imperialismul – o formă de producţie şi de utilizare a spaţiului global – reprezenta răspunsul la şaradă, deşi ambii teoreticieni socialişti vedeau această soluţie ca marcând, în acelaşi timp, şi sfârşitul capitalismului, sfâşiat de propriile sale contradicţii finale.

Acesta ar fi contextul în care, într-o serie de publicaţii, începând cu acum peste două decenii, am propus o teorie a „fixării spaţiale” (de o acurateţe mai mare decât a fixărilor spaţio-temporale) pentru contradicţiile, înclinate către criză, ale acumulării de capital2. Punctul principal al acestei aserţiuni rezuma o tendinţă devenită cronică în interiorul sistemului capitalist, derivată teoretic din reformularea teoriei marxiste a tendinţei de scădere a ratei profitului, pentru

Sclavia capitalului generarea de crize de supraacumulare3. Astfel de crize sunt provocate, în mod curent, de surplusuri de capital (în marfă, bani sau capacităţi productive) şi surplusuri de forţă de muncă, fără să existe dorinţa de a face ca aceşti factori să funcţioneze împreună, spre îndeplinirea unei sarcini sociale utile. Cel

mai cunoscut caz de acest gen a fost marea criză economică din anii ’30, când utilizarea capacităţilor a ajuns la cel mai scăzut nivel, surplusul de marfă nu putea fi vândut şi nivelul şomajului a atins cote alarmante. Efectul a fost devalorizarea şi în unele cazuri chiar distrugerea surplusurilor de capital şi reducerea surplusului de forţă de muncă, aducând clasa muncitoare în pragul mizeriei. De vreme ce lipsa oportunităţilor de profit reprezintă sursa tuturor dificultăţilor, problema economică cheie (opusă problemelor sociale şi politice) rezidă în capital. Dacă devalorizarea trebuie să fie evitată, atunci căile de a obţine profituri vor trebui să vizeze absorbţia surplusurilor de capital. Expansiunea geografică şi reorganizarea spaţială oferă o asemenea opţiune. Dar această opţiune nu poate fi separată de schimbările temporale în care surplusul de capital este plasat în proiecte pe termen lung care necesită mulţi ani pentru a reintegra în circulaţie valoarea sa printr-o activitate productivă. Pe când expansiunea geografică determină adesea investiţii în infrastructuri sociale şi fizice de durată (în transporturi, reţele de comunicaţii, educaţie şi cercetare, de exemplu), producţia şi reconfigurarea relaţiilor de spaţiu asigură o cale puternică de a anihila, dacă nu le vor putea rezolva, tendinţele de producere a unor crize, în lumea capitalistă. Guvernul SUA a încercat să contracareze problema supraacumulării, din anii ’30, de exemplu, prin punerea la punct a unor proiecte publice de perspectivă, în zonele până atunci nedezvoltate economic, cu intenţia directă de a scăpa de surplusul de capital şi forţă de muncă disponibile (întâmplător sau nu, acelaşi spirit pare să-i fi ghidat şi pe nazişti, în perioada respectivă, când ei au demarat „proiectul Autobahn”, de construire a unui lanţ de auto-străzi în Germania).

Logica capitalistă a imperialismului (opusă celei teritoriale) trebuie, cred eu, să fie înţeleasă în pofida acestui cadru de căutare a unor „fixări spaţio-temporale” pentru rezolvarea problemei surplusului de capital (şi,

repet, surplusul de capital mai degrabă decât surplusul de forţă de muncă trebuie să fie punctul central al oricărei analize economice). Spre a înţelege cum se întâmplă acest fenomen, trebuie mai întâi să descriu, chiar dacă în termeni schematici şi foarte generali, cum capitalul circulă în spaţiu şi timp pentru a-şi crea propria geografie istorică. Făcând asta, încerc să menţin relaţia dialectică dintre politicile statului şi ale imperiului, pe de o parte, şi mişcările moleculare ale acumulării de capital în spaţiu şi timp pe de alta, folosindu-mă de argumente puternice. Prin urmare, încep cu unele observaţii de bază asupra importanţei statului ca şi cadru teritorial în interiorul căruia operează procesele moleculare ale acumulării de capital.

Puterea statală şi acumularea de capital

Acumularea de capital prin schimburile efectuate pe piaţa liberă (care-şi fixează singură preţurile bunurilor comercializate) are loc, în condiţii optime, doar dacă există o stabilitate, dată de instituţii solide ale legii, de garantarea proprietăţii private, de contracte şi de securitate a monedei naţionale. Un stat puternic, înarmat cu puteri „poliţieneşti" şi care deţine monopolul asupra mijloacelor de coerciţie poate garanta un astfel de cadru instituţional, sprijinindu-l totodată pe aranjamente constituţionale bine definite. Formarea statului, coroborată cu apariţia burgheziei şi implicit redactarea, de către aceasta, a unor constituţii liberale, au avut prin urmare o importanţă crucială în lunga geografie istorică a capitalismului.

Capitaliştii nu au însă absolută nevoie de un asemenea context, spre a-şi putea dezvolta afacerile, dar fără el sunt puşi în faţa unor riscuri mai mari. Ei trebuie să se protejeze în medii pe care nu le recunosc sau sunt obligaţi să accepte regulile ce guvernează aceste medii şi modul lor de a face afaceri. Afaceriştii şi comercianţii pot supravieţui prin impunerea propriului lor cod de onoare şi acţiune (la fel cum negustorii stradali şi cei ambulanţi mai

procedează încă, în oraşele din Orientul Mijlociu). Ei dezvoltă relaţii de încredere reciprocă (uneori bizuindu-se pe legături de familie – aşa cum a fost cazul familiei de bancheri Rothschild, în secolul al XIX-lea) şi ghidează chiar acţiuni violente (aşa cum negustorii capitalişti au făcut deseori, Sclavia capitalului în cursul istoriei) împotriva puterii statale spre a-şi proteja propriile bunuri şi activităţi comerciale în faţa ameninţării acesteia sau a forţelor antagoniste din societate. Ei pot fi puşi chiar şi în situaţia de a se ridica împotriva legii, atunci când puterea statală le este ostilă (aşa cum a fost cazul în multe dintre fostele ţări comuniste) sau se dovedeşte indiferentă vizavi de activităţile lor4. Această împotrivire faţă de lege poate lua deseori forme dubioase, generând asociaţii de tipul Mafiei, cartelurilor de droguri şi altele de acest gen, chiar în „inima" celor mai puternice state capitaliste. În alte situaţii, capitaliştii îşi pot asigura enclave protejate, în care să îşi desfăşoare activitatea.

Hrisoavele Europei medievale ne înştiinţează despre existenţa unor puternice comunităţi de burghezi, coexistând cu instituţiile medievale.

Companiile şi contoarele comerciale din India de Est sau din golful Hudson, şi zonele puse la dispoziţia investitorilor străini, în China zilelor noastre, sunt exemple similare. Procesele moleculare ale acumulării de capital pot crea şi chiar o fac, propriile cadre de operaţii în spaţiu în nenumărate feluri, folosind relaţiile de rudenie, diaspora, legăturile religioase şi etnice, nu în ultimul rând cele lingvistice, ca mijloace de a produce reţele spaţiale ale unei activităţi capitaliste independente faţă de cadrul puterii statale.

Cu toate acestea, condiţia ideală pentru desfăşurarea activităţii capitaliste este existenţa unui stat burghez în care instituţiile de piaţă şi regulile contractuale (inclusiv cele vizând relaţiile de muncă) sunt garantate legal, şi unde cadrul acestor reglementări legale este în aşa fel construit încât să ţină sub control conflictele de clasă şi să

arbitreze fricţiunile inerente între diferitele facţiuni (de pildă între interesele comerciale, financiare, industriale, agricole şi rentiere). Politicile care respectă securitatea rezervelor monetare şi a comerţului şi afacerilor externe trebuie de asemenea să fie structurate în avantajul activităţii comerciale.

Dar nu toate ţările acţionează în acest mod, sau într-unul asemănător, şi chiar când o fac, ele vehiculează o gamă largă de aranjamente instituţionale ce pot produce rezultate aproape diferite. O politică economică de succes depinde, cu alte cuvinte, de cum este constituit statul, de cine îl guvernează, de ceea ce statul respectiv este capabil să facă spre a sprijini sau dimpotrivă, a se opune, proceselor de acumulare de capital. Statul, aşa cum vom vedea în capitolul 4, a jucat un rol esenţial în acumularea primitivă, originală, folosindu-şi forţa nu numai spre a determina adoptarea aranjamentelor instituţionale tipic capitaliste, dar de asemenea spre a dobândi şi privatiza bunuri ca bază originală a acumulării de capital (exproprierea bunurilor Bisericii Catolice, în timpul Reformei sau îngrădirea de către stat a terenurilor aflate până atunci în proprietate comună, în Anglia, fiind două exemple edificatoare). Dar statul foloseşte şi alte mijloace influente (impunerea de taxe ar fi unul dintre ele). Pe de altă parte, diferenţele dintre modul în care un anumit stat s-a format şi politica dusă de el au fost întotdeauna importante. Statul britanic, fiind influenţat în mare măsură de capitalişti şi negustori, a jucat un rol cu totul diferit, în procesul acumulării, faţă de cel francez, de pildă, unde dominau interesele funciare. Cele două ţări au elaborat chiar teorii economice diferite spre a-şi explica şi justifica poziţiile. Marea Britanie a devenit ataşată de mercantilismul preconizat de Munn, în lucrarea sa, „îmbogăţirea Angliei prin comerţul exterior”, care lansa ideea acumulării de bani din comerţ şi transforma-rea lor în metal preţios, în timp ce Franţa susţinea teza şcolii „fiziocrate”, apărute în secolul al XVIII-lea, potrivit căreia

toate bogăţiile derivă de la pământ şi că industria şi comerţul sunt, prin urmare, forme secundare şi chiar parazite ale creării de bogăţie. O putere statală ostilă acumulării private de bogăţie – aşa cum a fost, până nu de mult, cazul Chinei – poate frâna dezvoltarea unei ţări. Statele cu guvernare social-democrată caută, în mod sistematic, să diminueze exploatarea excesivă a forţei de muncă şi de aceea se plasează ca veritabile forţe-tampon între patronat şi muncitorime, fără însă să abolească legile capitaliste.

Pe de altă parte, statul însuşi poate fi un agent activ al acumulării de capital. Statele dezvoltate din estul şi sud-estul Asiei (precum Singapore, Taiwan şi Coreea de Sud) au influenţat dinamica acumulării de capital în mod direct, prin acţiunile lor (deseori prin limitarea aspiraţiilor sindicale). Dar acest gen de „intervenţionism statal" nu este ceva nou, ci există de multă vreme. Germania cancelarului Bis-marck şi Japonia epocii reformelor, Meiji, s-au ridicat ca mari puteri, în privinţa acumulării de capital, şi datorită suportului puternic, dacă nu chiar forţat, pe care puterea statală l-a dat capitalului privat. Iar tradiţia *dirijistă* din Franţa (exemplificată mai ales de politica

Sclavia capitalului generalului de Gaulle, în anii '60), a dat o definiţie a acumulării total diferită de cea, să zicem, oferită de britanici. Şi, desigur, discutând despre bătălia pentru hegemonie, colonialism sau politici imperialiste, ca şi despre toate aspectele relaţiilor externe, în general, statul s-a dovedit a fi, şi continuă să fie agentul principal în dinamica capitalismului global.

Statele nu reprezintă însă singurii factori relevanţi, când vine vorba despre teritoriu. Alianţele statale (blocuri de puteri regionale care pot fi atât conectate neoficial, prin interese economice, ca ţările din estul şi sud-estul Asiei, cât şi organizate oficial, precum statele Uniunii Europene) nu pot fi ignorate, mai mult decât pot fi entităţile subnaţionale, ca guverne regionale (Barcelona şi

Catalonia, sau zona golfului San Francisco). Puterea politică, guvernarea teritorială şi administraţia sunt constituite pe o varietate de scale geografice şi constituie, la rândul lor, o reţea de organisme politice structurate ierarhic în interiorul cărora se produc procesele moleculare de acumulare de capital.

Dar să descrii evoluţia capitalismului doar ca expresie a puterii statale în interiorul unui sistem inter-statal caracterizat de competiţia pentru hegemonie – aşa cum tinde să se întâmple cu multe dintre teoriile vehiculate de analiştii de azi – constituie o eroare. Este la fel de greşit ca a descrie evoluţia istorico-geografică a capitalismului ca şi când el nu ar fi fost deloc afectat de logica teritorială a puterii. Dar Arrighi ridică o întrebare importantă: cum anume logica teritorială a puterii, relativ fixă şi distinctă, se potriveşte cu dinamica fluidă a acumulării de capital, în spaţiu şi timp? 5 Spre a răspunde la această întrebare, trebuie mai întâi să specificăm cum funcţionează de fapt procesul molecular de acumulare de capital, în spaţiu şi timp. Făcând asta, pentru o facilitare a expunerii, voi presupune existenţa a priori a unui set de aranjamente instituţionale stabile, garantate şi facilitate de puterea de stat.

Producţia unei economii spaţiale într-un număr de articole anterioare acestei cărţi, am elaborat o teorie detaliată asupra modului în care economia spaţială se dezvoltă din procesele de acumulare de capital6. Redau aici punctele principale ale argumentaţiei mele, în formă prescurtată.

Schimburile de bunuri şi servicii (incluzând forţa de muncă) atrag aproape întotdeauna după sine schimbarea locaţiei. Ele definesc, de la bun început, un întreg set de mişcări în spaţiu, care se intersectează şi care creează o geografie distinctă a relaţiilor interumane.

Aceste mişcări spaţiale sunt restrânse de factorul distanţă, care are rolul de a le frâna şi de aceea urma pe care ele o lasă asupra unui anumit teritoriu înregistrează

invariabil şi efectele unor asemenea impedimente, deseori determinând restrângerea acestor mişcări într-un spaţiu dat, limitat, spre a reduce la maximum fricţiunile ce pot apărea din cauza distanţelor lungi. Diviziunea spaţială şi teritorială a muncii (diferenţa dintre oraş şi sat fiind una dintre primele şi cele mai evidente forme) apare ca urmare a interacţiunii acestor procese de schimb în spaţiu. Prin urmare, activitatea capitalistă produce o dezvoltare geografică inegală, chiar şi în absenţa diferenţelor geografice la capitolul înzestrării cu resurse sau a posibilităţilor fizice care adaugă propria lor greutate logicii diferenţierii şi specializării regionale şi spaţiale. Mânaţi de competiţie, capitaliştii caută să obţină avantaje în interiorul structurii spaţiale şi de aceea tind a se lăsa atraşi să se mute în acele zone unde costurile sunt mai mici, iar profiturile mai mari. Surplusul de capital dintr-un loc poate găsi forţă de muncă neangajată dintr-un altul, unde oportunităţile de profit încă nu s-au epuizat. Avantajele locaţionale joacă, pentru capitalişti, un rol similar celui derivat din avantajele tehnologice, şi în unele situaţii unul îl poate înlocui pe celălalt.

În unele privinţe, această teorie este similară celei clasice referitoare la locaţie (aşa cum apare ea în lucrările lui Thtinen, Alfred Weber şi Losch, fiind mai târziu sintetizată de către Isard).7 Principala diferenţă constă în faptul că aceste lucrări au căutat să identifice un echilibru spaţial în peisajul geografic al activităţii capitaliste, pe când în acest caz procesul acumulării de capital este văzut ca unul în continuă expansiune şi astfel permanent opus oricărei tendinţe de echilibru. Mai mult decât atât, teoria clasică a locaţiei şi-a asumat o raţiune economică ce nu are mult de-a face cu actualele tendinţe din lumea capitalistă. De pildă, ea defineşte ceea ce numim „întinderea

Sclavia capitalului spaţială a unui produs” în termeni de distanţă radială de la acel punct de producţie unde preţul pieţii (măsurat ca costul producţiei plus cel al transportului) l-a plasat, indiferent dacă consumatorii vor

vrea sau vor fi capabili să îl cumpere. Dar bunurile nu se transportă singure la piaţă, sarcina revine comercianţilor. Rolul istoric al comercianţilor capitalişti a determinat continua sondare şi forţare a barierelor spaţiale (dincolo de ceea ce ar putea fi considerat „raţional”) şi găsirea unor noi modalităţi de deplasare şi de spaţiu pentru comerţ. Confruntaţi, de exemplu, cu pieţe locale limitate şi costuri de transport ridicate, comercianţii medievali au devenit negustori ambulanţi care-şi cheltuiau câştigurile străbătând vaste spaţii, pentru derularea afacerilor lor. În exact acelaşi mod comportamentul concurenţial a transformat puternicele impulsuri ale unui dinamism tehnologic fărâmiţat în economii capitaliste (căci capitaliştii caută să obţină avantaj asupra concurenţei prin adoptarea unor tehnologii superioare), generând, de asemenea, o stare de continuă mişcare şi instabilitate cronică în distribuirea spaţială a activităţilor capitaliste, pe măsură ce capitaliştii caută locaţii mai bune (în speţă costuri mai scăzute). Peisajul geografic al producţiei, schimbului, consumului, distribuţiei capitaliste nu este niciodată în echilibru.

Concurenţa în interiorul unui sistem spaţial este, după cum teoriile neoclasice ale ordinii spaţiale (Chamberlain, Hotelling şi Lósch) au intuit în mod corect, un soi de competiţie *monopolistică*} Această stranie formă hibridă de concurenţă apare, în primă instanţă, din cauza excluderilor ce derivă din unicitatea locaţiei. Locaţia în spaţiu conferă întotdeauna un cert avantaj monopolistic. Proprietatea privată într-o ţară determină prin ea însăşi o putere monopolistică: nimeni nu-şi poate ridica fabrica acolo unde eu mi-am aşezat deja fabrica mea. Şi dacă locaţia aleasă are şi avantaje speciale, atunci ele nu îmi aparţin decât mie. Acest fapt permite desfăşurarea de activităţi libere în interiorul unei economii spaţiale, mergând până la preferinţa capitalistă pentru controlul monopolist, opus unei competiţii deschise.

Deşi teoria abstractă a capitalismului (incluzând şi

varianta sa neo-liberală) face apel tot timpul la idealurile concurenţei, capitaliştii râvnesc la monopolul asupra puterii, deoarece el conferă securitate, chibzuinţă şi în general, o existenţă mai paşnică. Pe deasupra, 96

finalitatea concurenţei o reprezintă monopolul sau oligopolul şi cu cât mai aspră este competiţia, cu atât mai rapid sistemul ajunge la astfel de stadii: mărturie stă incredibila creştere a monopolurilor şi oligo-polurilor semnalate în multe sectoare economice (de la traficul aerian şi energetică la mass-media şi divertisment) de-a lungul ultimelor trei decenii de hegemonie neoliberală în politicile economice ale marilor puteri capitaliste. Capitalişti pot să utilizeze strategiile spaţiale şi fac acest lucru spre a crea şi poteja monopolul puterii oriunde şi oricând au posibilitatea. Controlul asupra locaţiilor strategice cheie şi a complexelor de resurse este o armă importantă. În unele cazuri, monopolul puterii devine îndeajuns de puternic spre a inhiba dinamismul geografiei capitaliste, inoculând puternice tendinţe spre stagnare şi inerţie geografică. Tendinţa către un dinamism spaţial dat de nevoia de a obţine profit, calitate specifică unui sistem concurenţial, este contracarată de asocierea puterilor monopoliste în spaţiu. Din aceste centre emană, în mod tipic, practicile imperialiste şi solicitarea unei prezenţe imperialiste pe glob. Lenin şi Hilferding au avut, prin urmare, dreptate, să accentueze importanta interdependenţă existentă între monopolizare şi imperialism.

Asimetriile în schimburile comerciale identificate în capitolul 2 ca fiind cruciale în înţelegerea logicii economice a imperialismului apar din competiţia monopolistică. Inegalităţile rezultate capătă astfel o anumită expresie spaţială şi geografică, de obicei sub forma unor concentrări de avantaje şi puteri în anumite locuri, în detrimentul altora. În trecut, costurile ridicate de transport şi alte bariere ce îngrădeau mişcarea (cum ar fi tarifele, taxele şi cotele) erau vitale pentru existenţa

multor monopoluri locale. Consumam un fel de mâncare specifică locului unde mă aflam, la un moment dat, şi beam berea locală, fiindcă impedimentul distanţei nu-mi permitea altă opţiune.

Protecţionismele de acest gen au dispărut însă, pe măsură ce costurile de transport s-au diminuat şi barierele politice impuse comerţului au fost înlocuite cu acorduri precum cele stabilite în cadrul Organizaţiei Mondiale a Comerţului. Mănânc legume din California la Paris şi beau bere importată din toate colţurile lumii în Pittsburgh. Chiar şi producătorii de automobile din Detroit, care în anii ’60 erau consideraţi etalonul acelei condiţii de oligopol caracterizată de Baran şi

Sclavia capitalului

Sweezy ca fiind de fapt „capitalism de monopol” 9, s-au văzut serios concuraţi de importurile de maşini, în special din Japonia. Capitaliştii au fost astfel nevoiţi să găsească alte căi de a construi şi a-şi păstra mult-râvnitele puteri monopoliste. Cele două mişcări majore ale lor au fost făcute în primul rând spre o masivă centralizare a capitalului, care caută să domine puterea financiară, balanţa economică şi poziţia pieţii, iar în al doilea rând spre avida protecţie a avantajelor tehnologice (constituind întotdeauna, aşa cum deja am precizat, un substitut pentru avantajele locaţionale) prin intermediul legilor referitoare la licenţe, a patentelor de invenţii şi mărci şi a drepturilor de proprietate intelectuală. Nu este întâmplător faptul că acestea din urmă au constituit subiectul unor intense dezbateri în cadrul Organizaţiei Mondiale a Comerţului, generând acorduri privitoare la drepturile de proprietate intelectuale legate de comerţ.

Toate acestea demonstrează cât de importantă este abilitatea de a vehicula bunurile, capacităţile productive, forţa de muncă sau banii, în spaţiu. Condiţiile predominante în industria transporturilor şi comunicaţiilor reprezintă, din acest punct de vedere, factori cheie.

De-a lungul istoriei capitaliste, inovaţiile tehnologice

din această sferă au influenţat considerabil condiţiile spaţialităţii (diminuând dificultăţile legate de distanţele mari) şi au generat o serie de instabilităţi în cadrul economiei spaţiale capitaliste. Motivaţiile aflate în spatele acestei tendinţe către ceea ce Marx numea „anihilarea spaţiului prin timp" au fost dezbătute pe larg în alte lucrări şi ar fi, prin urmare, inutil, să le reamintesc aici.10 Dar finalitatea la care teoretic se ajunge şi care, paradoxal, contrazice statisticile istorico-geografice ale capitalului, este o neîncetată goană către reducerea, dacă nu chiar eliminarea barierelor spaţiale, coroborată cu impulsuri la fel de furibunde către accelerarea obţinerii de profituri. Reducerea costurilor şi a timpului de transport s-a dovedit o necesitate stringentă a modului de producţie capitalist. Tendinţa către „globalizare" este inerentă şi evoluţia peisajului geografic al activităţii capitaliste este orientată către o tot mai rapidă şi mai accentuată comprimare spaţio-temporală.

Una dintre următoarele consecinţe ale acestui proces o reprezintă un continuu impuls către transformarea gamei geografice care defineşte activitatea capitalistă. Aşa cum apariţia căilor ferate şi a telegrafului, în secolul al XIX-lea, a reorganizat complet gama şi diversitatea specializărilor regionale şi a urbanizării şi „regionalizării", în general, la fel mai recentele serii de inovaţii (mergând de la transportul aerian la Internet) au modificat scara la nivelul căreia activitatea economică este articulată. Fără aceste impulsuri, cadrul în continuă transformare al puterilor hegemonice, care a fost amintit în capitolul 2, ar deveni imposibil de realizat din punct de vedere fizic, material, şi ar fi incomprehensibil din punct de vedere teoretic.

Reorganizările politice şi teritoriale de genul Uniunii Europene (imaginată încă din „secolul luminilor" şi propusă cu stăruinţă de gânditorii utopici de la începutul secolului al XIX-lea, ca Saint-Simon, de exemplu) au devenit nu numai aplicabile, dar în primul rând o

necesitate economică. Desigur, aceasta nu înseamnă să spunem că schimbările politice sunt doar o funcţie a acestor transformări materiale survenite în relaţiile de spaţiu; chestiunea este cu mult mai complicată. Dar relaţiile spaţiale, aflate în continuă schimbare, funcţionează ca şi condiţii necesare, alcătuind reorganizările politice pe care le vedem în jurul nostru. Aici, după cum vom vedea în curând, apare un punct crucial în care logicile de putere teritorială, respectiv capitalistă, se intersectează.

Condiţiile particulare din industria transporturilor şi comunicaţiilor ilustrează şi o problemă mai generală. O mişcare fluentă *de-a lungul* spaţiului poate fi obţinută doar prin stabilirea anumitor infra-structuri fizice *în* spaţiu. Căi ferate, şosele, aeroporturi, facilităţi portuare, reţele de cablu, sisteme de fibră optică, reţele de electricitate, reţele de irigaţii şi canalizare, conducte, constituie capitalul fix stabil, am putea spune „împământenit" (şi opus, aşadar, acelor forme de capital fix, cum ar fi avioanele sau autoturismele, ce pot fi deplasate).

Astfel de infrastructuri fizice absorb un capital uriaş, recuperarea acestuia depinzând de modul lor de folosire *in situ*.

Capitalul investit în instalaţii portuare pe care niciun vapor nu le foloseşte va fi prin urmare irosit. În timp ce capitalul fix investit în teritoriu facilitează mobilitatea spaţială pentru alte forme de capital şi forţă de muncă, el necesită totodată interacţiuni spaţiale ce urmăresc modele geografice fixe în privinţa investirii acelui capital, pentru ca propria lui valoare să fie răsplătită. Pentru capitalul stabil investit

Sclavia capitalului într-un anumit teritoriu, capital incluzând fabrici, birouri, clădiri, spitale, şcoli, ca şi pentru cel investit în infrastructura de transport şi comunicaţii, efectul este de a acţiona ca o veritabilă piedică asupra transformărilor geografice şi a reaşezării activităţii capitaliste. Încă o dată, descoperim forţe care determină o

inerţie geografică, opuse dinamismului. Capitalul investit în infrastructurile fizice din New York, Londra sau Tokyo-Yokohama este substanţial şi după cum a demonstrat „scurt-circuitul” ce a paralizat oraşul New York după atentatele din septembrie 2001, orice întrerupere a fluxurilor de capital către şi dinspre o anumită locaţie poate avea un efect economic de-vastator. Mai mult, modelul distinctiv al acestor investiţii oferă mai multe posibilităţi pentru ca privilegiile monopoliste dintr-o locaţie dată să fie acaparate de un grup restrâns de oameni de afaceri.

Investitorul care se întâmplă să deţină un teritoriu unde este proiectată construirea unui nod rutier, prin intersectarea mai multor autostrăzi importante, poate face speculaţii atât asupra valorii terenului, cât şi a investiţiilor derulate acolo (clădiri, birouri, hoteluri etc).

Ar trebui să fie evident din cele spuse până acum că peisajul geografic al activităţii capitaliste este presărat de contradicţii şi tensiuni, fiind veşnic instabil în faţa tuturor presiunilor tehnice şi economice exercitate asupra lui. Tensiunile dintre competiţie şi monopol, dintre concentrare şi distribuire, dintre centralizare şi descentralizare, dintre stabilitate şi mişcare, dintre dinamism şi inerţie, dintre diferitele niveluri de activitate, toate decurg din procesele moleculare de acumulare continuă de capital în spaţiu şi timp. Şi aceste tensiuni sunt cuprinse în logica expansivă şi generală a sistemului capitalist, în cadrul căreia continua acumulare de capital şi veşnica goană după profit domină. Efectul cumulat este, aşa cum deseori am avut ocazia să arăt şi în alte lucrări anterioare, acela că şi capitalismul caută în mod perpetuu să creeze un peisaj geografic menit să-i permită desfăşurarea activităţilor până la un moment dat, doar pentru a-l distruge şi a genera ulterior un alt peisaj, cu totul diferit, spre a-şi satisface setea de acumulare nesfârşită de capital.

Astfel este scrisă istoria „distrugerii creative”, în

peisajul actualei geografii istorice a acumulării de capital.

Logicile politice/teritoriale versus logicile capitaliste ale puterii

Procesele moleculare ale acumulării de capital, operând în spaţiu şi timp, generează revoluţii pasive în standardele geografice ale acumulării de capital. Dar tensiunile şi contradicţiile pe care le-am identificat pot, de asemenea, să producă şi configuraţii geografice care asigură stabilitate, cel puţin pentru o perioadă de timp. Mă voi referi la aceste configuraţii, relativ stabile, numindu-le „regiuni", termen prin care înţeleg economiile regionale care ating un anume grad de coerenţă structurală în domeniul producţiei, distribuţiei, schimbului şi consumului, pentru un timp. Procesele moleculare converg, aşa cum au făcut-o de altfel de multe ori, către producerea unei „regionalizări". Aceasta nu este, desigur, o observaţie ce-mi aparţine numai mie. A fost vehiculată de către mulţi analişti, fiind un teritoriu familiar şi istoricilor economiei, precum Sydney Pol-lard, care considera dezvoltarea regiunilor un factor fundamental al dezvoltării economice a Imperiului Britanic. Există, de altfel, o lungă tradiţie în teoria economică, de la Alfred Marshall (cu opiniile sale despre districtele de producţie industrială, numite astăzi „marshall"-iene), la Perroux (care a lansat termenul de „poli de creştere") şi la Paul Krugman (ce s-a dovedit interesat de „auto-organizarea" economiilor regionale), tradiţie care priveşte producerea organizărilor regionale atât ca o consecinţă inevitabilă, cât şi ca o condiţie de bază pentru înţelegerea dinamicilor acumulării de capital". Analişti politici, ca Mittelman, au relevat recent importanţa organizării regionale la nivele supranaţionale şi subnaţionale, în înţelegerea complexelor curente ce se întrepătrund, ducând la funcţionarea economiei globale.12

Graniţele regiunilor de acest gen sunt întotdeauna estompate şi vagi, însă fluxurile care se înlănţuie în interiorul unui teritoriu generează o coerenţă suficient de

structurată pentru a delimita aria geografică ca o entitate distinctă, vizavi de celelalte zone din cadrul economiei naţionale sau aparţinând altor ţări. Coerenţa structurală se extinde de obicei dincolo de simplele schimburi economice, deşi este adevărat că acestea rămân cele mai importante, înglobând

Sclavia capitalului atitudini, valori culturale, credinţe şi chiar şi afilieri politice şi religioase între deţinătorii de capital şi muncitorii pe care aceştia îi angajează. Necesitatea de a produce şi menţine bunurile colective necesită ca un anumit sistem de guvernare să fie instaurat şi implementat adânc în sistemele administrative ale regiunii respective.

Clasele dominante şi alianţele hegemonice se pot forma în interiorul regiunii şi ele împrumută şi un caracter specific nu doar activităţii economice, ci şi celei politice. Aceste clase şi alianţe trebuie să fie preocupate de asigurarea bunurilor de larg consum şi prin urmare este necesar să se implice ele însele în aprovizionarea publică.

Formarea infrastructurilor fizice şi sociale, nu numai pentru a susţine activitatea economică, ci şi pentru a promova valori culturale şi educaţionale şi multe alte aspecte ale vieţii civice, reîmprospătează coerenţa a ceea ce începe a se dezvolta ca o entitate regională, în cadrul economiei mondiale. Modelele de comerţ şi concurenţă, ca şi specializarea şi concentrarea industriilor-cheie sau combinaţiilor tehnologice, relaţiile de muncă şi capacităţile determină o largă întrepătrundere a economiilor regionale, într-un conglomerat inegal de dezvoltare geografică. Ce se întâmplă însă în privinţa dinamicilor interne şi a relaţiilor externe depinde de structura claselor sociale care se ridică şi dau naştere la alianţe de clasă, cu rol în formarea şi influenţarea guvernării.13

Premisa fundamentală ce se desprinde de aici este că acea logică teritorială a puterii informală, vagă, dar cu toate acestea identificabilă – regionalitatea – apare în mod necesar şi inevitabil din procesele moleculare ale

acumulării de capital în spaţiu şi timp, şi că, de asemenea, concurenţa regională şi specializarea m şi dintre aceste economii regionale devine, în mod firesc, o însuşire esenţială a capitalismului. Aceasta naşte întrebarea-cheie: cum anume regionalitatea în continuă evoluţie şi ajunsă până la procesele moleculare de acumulare de capital ce operează în spaţiu şi timp se poate corela cu logica teritorială a puterii, exprimată prin politica statului şi imperiului?

Răspunsul, într-o primă instanţă, este că regionalitatea şi logica teritorială a puterii nu au nimic în comun una cu alta. Pollard, de pildă, estimează că economiile regionale care au jucat un rol atât de important în revoluţia industrială din Anglia, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, nu ocupau un teritoriu mai mare de 40 km pătraţi, fiind efectiv nişte insuliţe în interiorul unei ţări ale cărei graniţe fuseseră definitiv stabilite de mai bine de două secole.14 Dar aceste insuliţe au creat impulsurile care, mai târziu, vor pune în mişcare întreaga naţiune. Pe măsura trecerii timpului, sistemul de transport şi comunicaţii s-a schimbat radical, astfel încât aceste insule s-au dezvoltat, transformându-se în zone mai largi, cuprinzând, de pildă, întreaga regiune Birmingham, Midlands, Manchester, sudul comitatului Lancashire şi aglomerarea urbană West Yorkshire. Aceste regiuni au devenit atât de influente încât politicile şi interesele lor au ajuns să joace un rol important, dacă nu chiar determinant, în modul în care întreaga naţiune era guvernată. Ele şi-au lansat propriile filosofii economice, incluzând faimoasa „şcoală din Manchester”, a comercianţilor liberi, condusă de Cobden şi Bright, care au îndrăznit să-şi proclame interesele proprii ca fiind ale înseşi naţiunii engleze. Birmingham, personificat prin figura carismaticului „Radical Joe” Cham-berlain, a avut o cu totul altă optică, aşa cum vom vedea. Aşa se face că politica statală a Marii Britanii a ajuns să fie „confiscată” de interesele regionale, care nu coincideau întotdeauna şi în mod necesar cu cele

ale restului ţării (Scoţia, de pildă, regiunea cea mai săracă, nu avea niciun rol în acest joc politico-economic). Această axă, ce mergea din Londra, prin Birmingham şi Midlands şi urca până în aglomerările urbane din Lancashire şi Yorkshire, a dominat politica britanică pentru cea mai mare parte a secolelor XIX şi XX şi exercită încă şi în prezent o enormă putere şi influenţă. Exact acelaşi lucru s-a întâmplat şi în alte ţări europene şi, desigur, în regiuni şi zone din Statele Unite care au avut o foarte mare importanţă istorică, pe măsură ce puterea trecea de la nord-est şi centru către sud, sud-vest şi, în final, spre coasta Pacificului.15 Delta Fluviului Perlelor şi cursul inferior al fluviului Yangtze (regiunea Shanghai) au reprezentat centrele dinamice din China care au dominat economic, şi nu neapărat politic, restul ţării. Recipientul care este statul teritorial este, aşadar, deseori acaparat de unele interese regionale sau coaliţii de interese dominante până când alte regiuni se ridică spre a-şi aroga acest rol.

Aceste schimbări de influenţă de la o regiune la alta, de la o scară la

Sclavia capitalului alta, reprezintă cu siguranţă ceea ce reuşesc să facă revoluţiile pasive rezultate din procesele moleculare ale continuei acumulări de capital. Dar principiul general este clar: regionalitatea se cristalizează urmând propria logică, dincolo de procesele moleculare ale acumulării de capital în spaţiu şi timp. La timpul potrivit, regiunile astfel formate vin să joace un rol crucial în modul în care organismul politic al statului, văzut ca întreg şi definit conform unei logici teritoriale, se poziţionează.

Dar statul nu este nici străin, nici pasiv, în relaţie cu aceste procese. O dată ce el recunoaşte importanţa creşterii şi acaparării dinamicilor regionale ca o sursă a propriei puteri, statul poate căuta să influenţeze aceste dinamici prin politicile şi acţiunile sale. Se poate ca, într-o primă instanţă, să întreprindă această acţiune accidental, în secolul al XIX-lea, de pildă, statele construiau drumuri şi

sisteme de comunicaţii în primul rând pentru nevoile administraţiei, controlului militar şi protecţiei teritoriului naţional, în ansamblul său.

Dar, o dată construite, aceste infrastructuri s-au dovedit căi care au facilitat circulaţia de mărfuri, forţă de muncă şi capital. În multe cazuri, investiţiile au fost concepute împreună. Este încă o problemă în dezbatere dacă Hausmann a construit noile bulevarde ale Parisului, după 1853, în primul rând din motivaţii militare, pentru a controla mai bine eventualele mase de protestatari, sau pur şi simplu s-a intenţionat facilitarea circulaţiei de capital în interiorul unui oraş înţesat încă de străduţe şi uliţe medievale, strâmte şi întortocheate.16 Şi, interesant, deşi sistemul de autostrăzi interstatale din America a fost construit în primul rând din cauze economice, legitimitatea acestui sistem a fost justificată marelui public prin prisma securităţii naţionale şi a apărării.

Dar statul îşi poate folosi puterea şi spre a orchestra diferenţieri regionale şi de dinamică nu doar prin comanda pe care o deţine asupra investiţiilor de infrastructură (în mod particular în transport şi comunicaţii, educaţie şi cercetare), dar de asemenea prin impunerea propriilor legi şi a aparatului administrativ. Puterea sa de a realiza reforme ale instituţiilor fundamentale necesare pentru acumularea de capital poate avea efecte profunde (atât pozitive, cât şi negative).

Când, de exemplu, băncile locale au fost înlocuite de către băncile naţionale, în Marea Britanie şi Franţa secolului al XIX-lea, libera circulaţie de capital bănesc, de-a lungul spaţiului naţional al acestor ţări a alterat dinamicile regionale. Mai recent, abolirea, în Statele Unite, a legilor băncilor locale, deosebit de restrictive, a schimbat radical climatul privitor la investiţii, în întreaga ţară, acestea nemaifiind cramponate pe plan local, ci pătrunzând într-un circuit mai deschis şi mai fluid, pentru construirea altor configuraţii regionale.

Singapore reprezintă exemplul cel mai concludent,

vizavi de modul în care un stat poate construi în folosul său o dinamică regională efectivă şi dinamică, acaparând procesele moleculare ale acumulării de capital în spaţiu şi timp, în interiorul propriilor sale graniţe. După cum este bine cunoscut acum, un climat de afaceri atractiv reprezintă un veritabil magnet pentru fluxurile de capital şi astfel statele caută să-şi dezvolte puterea prin crearea de facilităţi pentru investiţiile captaliste. Făcând asta, ele folosesc, cum au procedat întotdeauna, puterea monopolistă pe care o deţin asupra teritoriului naţional, încercând să ofere privilegii absolute oricui poate trage avantaje de aici.

Acum, mai rămâne în dezbatere o ultimă problemă: ce se întâmplă când procesele moleculare implicate în realizarea unei regiuni depăşesc graniţele delimitate politic ale statului său, din diverse motivaţii, necesită un debuşeu în afara acestora. Există, în speţă, unele cazuri impresionante de economii regionale care au depăşit graniţele naţionale – EI Paso şi Ciudad Juárez sau Detroit şi Windsor sunt exemplele cele mai edificatoare. Iar formarea de structuri administrative suprastatale, precum Uniunea Europeană, sau chiar a unor pieţe comune precum NAFTA (North American Free Trade Agreement – Organizaţia Nord-Americană a Liberului Schimb) sau MERCOSUR (piaţa comună a ţărilor din America Latină) poate fi văzută ca o soluţie acestei probleme. Dar chestiunea cu adevărat importantă este ce se întâmplă cu surplusul de capital generat de economiile regionale subnaţionale când ele nu mai pot găsi forţă de muncă profitabilă în interiorul statelor. Aceasta este, desigur, cheia problemei care generează presiuni pentru practici imperialiste în sistemul interstatal.

Concluzia generală a tuturor acestor aspecte puse în discuţie ar fi aceea că duelurile geopolitice izvorâsesc aproape cu certitudine

Sclavia capitalului din cauza proceselor moleculare ale acumulării de capital, indiferent care sunt justificările

pe care înseşi statele implicate caută să le găsească, şi că aceste mişcări moleculare (în mod special ale capitalului financiar) pot foarte uşor să submineze puterea statală; în fine, că un stat capitalist avansat trebuie să depună eforturi susţinute şi să fie foarte atent cum gestionează fluxurile moleculare în propriul avantaj, atât pe plan intern cât şi pe plan extern. Pe acesta din urmă, statul trebuie să acorde o atenţie deosebită acelor asimetrii care apar întotdeauna ca urmare a schimburilor spaţiale şi să încerce să joace cartea controlului monopolist cât mai abil şi mai impunător cu putinţă.

Va fi necesar, pentru statul respectiv, să se implice total în lupta geopolitică şi să apeleze, atunci când este obligat, la practici imperialiste. Vom vedea cum poate face acest lucru, concret, în rândurile ce urmează.

Circuitul capitalului

Analizele precedente ale dinamicilor spaţio-temporale, deşi acordă atenţie contradicţiilor generale şi instabilităţilor, ignoră tendinţa capitalismului de a produce crize de supraacumulare. Este necesar să examinăm mai în detaliu modul în care procesele generale ale producţiei spaţiale sunt prinse în procesele de declanşare a crizelor şi de rezolvare a lor. De vreme ce ar fi util să apelăm în continuare la exemple empirice, propun să acceptăm dovada empirică oferită de Brenner, care susţine că, începând din anii ’70, problema supraacumulării, cronică şi rezistentă în timp, a inundat blocul capitalist.17 Aceasta ne va oferi prilejul de a interpreta volatilitatea sistemului capitalist internaţional, începând cu acea vreme, ca o serie de poziţii temporare spaţio-temporale care au eşuat chiar şi în abordarea unor probleme minore ale supraacumulării.

Ideea de bază a poziţiei spaţio-temporale este destul de simplă.

Supraacumularea în interiorul unui sistem teritorial dat este condiţionată de existenţa unui surplus de forţă de muncă (deci creşterea şomajului) şi a unui surplus de capital (înregistrat ca o abundenţă de bunuri pe o piaţă

care nu se poate dispensa de ele fără pierderi, o capacitate productivă nefolosită şi/sau un surplus de capital bănesc lipsit de debuşeuri pentru investiţii productive şi profitabile).

Asemenea surplusuri pot fi absorbite, în mod potenţial de (a) înlocuirea temporală prin investiţii în proiecte de capital pe termen lung sau prin cheltuieli sociale (în sfera educaţională sau în cercetare) care amână reintrarea valorilor de capital în circulaţie, pentru viitor, (b) înlocuirea spaţială prin deschiderea de noi pieţe, de noi capacităţi productive şi găsirea de resurse şi locuri de muncă în alte zone sau

(c) o combinaţie între primele două variante.

Cel mai interesant caz este o combinaţie între (a) şi (b), dar să luăm mai întâi în discuţie versiunea temporală, ilustrată în figura 1.

Fluxurile de capital sunt scoase de pe tărâmul producţiei şi consumului imediat (circuitul primar) şi redirecţionate atât într-un circuit secundar al capitalului fix sau al formării de fonduri de consum, cât şi într-un circuit terţiar, al cheltuielilor sociale, pentru cercetare şi dezvoltare. Ultimele două circuite absorb excesul de capital în investiţii de lungă durată. În cadrul circuitului secundar de capital, fluxurile se divid în capital fix pentru producţie (instalaţii tehnice şi echipament, capacităţi generatoare de electricitate, noduri de cale ferată, porturi etc) şi în crearea de fonduri de consum (locuinţe, de exemplu). Utilizările comune sunt deseori posibile (autostrăzile pot fi folosite atât pentru activităţile de producţie, cât şi pentru cele de consum). O parte din capitalul ce se revarsă în al doilea circuit este investit în terenuri şi formează o bancă de bunuri fizice în teritoriu – un mediu destinat exclusiv producţiei şi consumului şi pe care se poate construi orice, de la parcuri industriale şi porturi, aeroporturi, reţele de transport şi comunicaţii, până la sisteme de canalizare şi irigaţii, locuinţe, spitale, şcoli. Aceste investiţii formează centrul vital al unei

regiuni, ocupând un rol fundamental în producerea regionalităţii. La drept vorbind, ele constituie mai mult decât un sector economic minor, putând absorbi masive cantităţi de capital şi forţă de muncă, în mod special, aşa cum vom vedea, în condiţiile expansiunii geografice. Fluxurile implicate în circuitul terţiar de capital – ce cuprinde investiţii pe termen lung în infrastructura socială – se divid, de asemenea, în investiţii pentru cercetare şi dezvoltare sau pentru perfecţionarea forţei de muncă, ce se vor

Transferuri

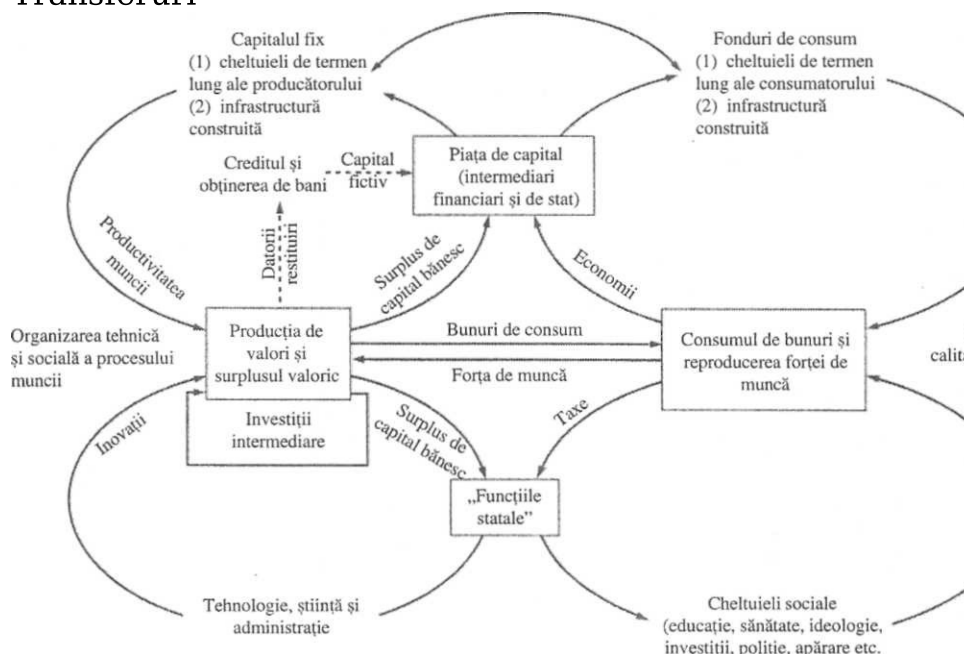

Fig. 1. Căile circuitului de capital întoarce direct în circuitul productiv şi investiţii orientate spre îmbunătăţirea condiţiilor sociale ale populaţiei (prin educaţie şi asistenţă medicală, de pildă). În ţările capitaliste dezvoltate, această din urmă categorie (bugetul de sănătate) deseori absoarbe cantităţi uriaşe de capital. O parte din această investiţie poate totodată să fie considerată structură geografică imobilă. Sistemul educaţional, de exemplu, nu poate fi strămutat, o dată ce

este organizat administrativ şi financiar, într-un teritoriu dat.

Surplusurile generate în prezent pot fi şi sunt absorbite de circuitele de capital secundar şi terţiar. Investiţiile de acest gen pot fi productive pe termen lung dacă ele contribuie la productivitatea viitoare a capitalului. Faptul are loc dacă se asigură o forţă de muncă mai calificată, investiţii în cercetare şi dezvoltare, un sistem de transport şi comunicaţii mai eficient, menite să înlesnească drumul către acumularea de capital. Dacă se va întâmpla aşa, atunci capitalul supra-acumulat se va întoarce în circuitul primar de capital, dar vor fi necesari ani de zile pentru acest proces şi până atunci, o altă serie de investiţii în infrastructuri sociale şi fizice va fi necesară. Investiţiile de această factură oferă însă o soluţie, cel puţin pentru un timp, gravei probleme a supraacumulării. Dar în cadrul circuitelor de capital secundare şi terţiare poate apărea un surplus de investiţii, caz în care vom avea de-a face cu un exces în construirea de case, spaţii de birouri, utilităţi portuare şi echipamente tehnologice, ca şi în ceea ce priveşte sistemul educaţional. În acest caz, bunurile vor sfârşi prin a se devaloriza chiar în cadrul circuitelor secundare şi terţiare.

Supraacumularea apărută în cadrul circuitelor secundare şi terţiare acţionează deseori ca un factor declanşator al unor crize mult mai profunde. Importanţa acestui fapt este deseori neglijată în abordarea generală a dinamicilor acumulării de capital (Brenner, de pildă, îl ignoră complet). De exemplu, punctul de plecare al crizei din anii 1973 – 1975 a fost un colaps mondial al pieţei economice, urmat la scurtă vreme de un virtual faliment al metropolei New York; debutul deceniului de stagnare economică a Japoniei, în 1990, a fost reprezentat de un colaps al tranzacţiilor şi speculaţiilor cu terenuri, proprietăţi şi bunuri, ce a pus întregul sistem bancar în faţa unui pericol major (interesant e faptul că în această perioadă, guvernul

Sclavia capitalului nipon a căutat să ofere compensaţii periodice, investind masiv în lucrări de utilitate publică); de asemenea, colapsul asiatic din 1997 a fost declanşat de explozia preţurilor valorilor imobiliare şi ale terenurilor, în Thailanda şi Indonezia; şi cel mai important reazem pentru economiile americană şi britanică, după apariţia primelor semne ale unei recesiuni generale, în toate sectoarele economice, din anul 2001 încoace a fost revigorarea tranzacţiilor şi speculaţiilor în domeniul proprietăţilor şi bunurilor imobile. Ca o curioasă conse-cinţă, descoperim că aproape 20% din produsul intern brut al Statelor Unite, în 2002, s-a datorat contribuabililor care şi-au refinanţat datoria ipotecară pe baza valorii sporite de inflaţie a locuinţelor lor, folosind surplusul de bani obţinut astfel pentru consumul imediat (fenomen ce a avut drept efect ştergerea capitalului supraacumulat în circuitul primar) Contribuabilii britanici au împrumutat 19 miliarde de dolari doar în primul trimestru al lui 2002 în schimbul valorii ipotecii proprietăţilor lor, spre a-şi finanţa consumul. Ce se întâmplă dacă şi în momentul în care aceste „baloane de săpun” făcute cu nonşalanţă şi aproape cu inconştienţă pe tărâmul proprietăţii se sparg este o chestiune care ridică serioase motive de îngrijorare.18 Trebuie de asemenea să avem în vedere posibilul impact al vastului program de utilităţi publice pe care guvernul chinez îl ia în considerare, la ora actuală, ca o posibilă cale prin care supraacumularea globală şi-ar putea găsi măcar un debuşeu parţial în viitorul apropiat (într-un mod asemănător cu cel în care construirea sistemului de autostrăzi interstatale şi toate eforturile depuse pentru dezvoltarea economică a statelor din sudul şi vestul Americii au ajutat la absorbţia surplusului de capital, în anii ’50—60 ai secolului trecut).

Dar toate acestea depind de rolul crucial pe care îl îndeplinesc instituţiile de stat şi cele financiare mediatoare, în direcţionarea fluxurilor de capital între cele

trei circuite despre care am discutat ceva mai înainte. Surplusul de capital din industria textilă nu poate fi convertit direct în construirea unui aeroport sau a unui institut de cercetare. Instituţiile de stat şi financiare au puterea de a genera şi oferi credite. De drept, ele crează o cantitate de ceea ce am putea numi „capital fictiv" (documente asemănătoare „biletelor de bancă", ce nu au acoperire materială dar pot fi folosite ca bani).19 Să presupunem că instituţiile respective creează un capital fictiv aproximativ egal cu excesul de capital investit în producţia de materiale textile şi transformat în proiecte de viitor materializate, în de pildă, construirea unei autostrăzi sau în plan educativ, revigorând astfel economia (şi incluzând poate şi satisfacerea nevoii de a se îmbrăca a muncitorilor constructori şi profesorilor). Dacă cheltuielile pentru îmbunătăţirea condiţiilor sociale dau rezultate (cu alte cuvinte dacă facilitează apariţia ulterioară a unor forme mai eficiente de acumulare de capital), atunci valorile fictive sunt răscumpărate (fie direct, prin plătirea datoriilor, fie indirect, prin intermediul unor taxe majorate, până la achitarea totală a acestor datorii către stat). Teoria „cheltuielilor de stat productive", care plătesc pentru ele însele, datorită taxelor majorate, a fost frecvent pusă în practică, aşa cum s-a întâmplat la reconstrucţia Parisului, în timpul celui de-al Doilea Imperiu francez.20 Dar teoria nu funcţionează întotdeauna şi suprainvestiţiile în domeniul social pot genera devalorizări ale bunurilor şi dificultăţi în achitarea datoriilor către stat. În timpul anilor '60, în Statele Unite, de exemplu, se credea că investiţiile masive în educaţie vor fi amortizate în timp şi vor crea o bază nouă pentru acumulări viitoare. Dar acest lucru nu s-a întâmplat şi criza fiscală a statelor americane (cuprinzând chiar şi metropola New York) care s-a dezvoltat în anii '70 s-a datorat, parţial, şi suprainvestiţiilor în producţia de infrastructuri fizice şi sociale de acest gen (costul războiului din Vietnam reprezentând cealaltă cauză a problemei).

Chiar în faţa unei prăbuşiri fiscale, asemenea investiţii se pot dovedi în cele din urmă de o valoare inestimabilă, deoarece multe dintre ele îşi menţin existenţa ca valori de uz fizic. Surplusul de capital provenit, în mare parte, din Statele Unite (zona Baltimore, în special) a fost folosit la construirea reţelei de tuneluri de sub Londra, la începutul secolului XX. Proiectul a dat faliment, dar tunelurile construite atunci au fost folosite, mai ales în timpul celui de-al doilea război mondial şi sunt încă utilizate şi astăzi de municipalitatea londoneză. Povestea clasică, în această privinţă, este cea a companiei Olympia & York, care şi-a sporit profiturile cumpărând proprietăţi falimentare, la preţuri infime şi transformându-le apoi în afaceri rentabile. Compania a fost însă desfiinţată când şi-a lansat propriul

Sclavia capitalului proiect de construcţii în cartierul londonez Canary Wharf, de către băncile la care se împrumutase şi cărora nu le putuse înapoia datoria la termenul scadent. Băncile au stabilit valoarea proprietăţii şi au vândut-o investitorilor, care au putut finaliza proiectul (Olympia & York, înţelegând situaţia, a devenit parte a consorţiului ce a pus stăpânire pe proprietăţile din Canary Wharf şi le-a răscumpărat, chiar la un preţ mai mic!). După cum Marx observa, profetic, primul val de investitori dau faliment frecvent, în astfel de împrejurări, lăsând ca profitul, „grosul” afacerii să intre în buzunarele acelora care cumpără bunurile devalorizate la preţuri ridicol de mici... Devalorizarea bunurilor, în mod special în circuitul secundar de capital poate, de aceea, juca un rol important în stabilirea unor baze proaspete pentru acumularea de capital.

Fixarea spaţio-temporală

În opinia mea, termenul „fixare” are un dublu înţeles. O anumită porţiune a capitalului total este, în sensul literal al cuvântului, fixată în teritoriu într-o formă fizică pentru o perioadă relativ lungă de timp (depinzând de durata sa de viaţă economică şi fizică). Unele cheltuieli sociale (cum ar

fi educaţia publică sau sistemul medical) de asemenea devin teritorializate şi reprezintă factorii imobili ai obligaţiilor pe care statul şi le asumă. Pe de altă parte, „fixarea” spaţio-temporală este o metaforă pentru un anumit tip de soluţie la crizele capitaliste prin amânare temporală şi expansiune geografică. Prin urmare, cum şi când aceste sensuri ale cuvântului „fixare” se întâlnesc?

Producţia spaţială, organizarea completă a forţei de muncă teritoriale, deschiderea unor complexuri de resurse noi şi mai ieftine, de noi regiuni ca spaţii dinamice ale acumulării de capital şi pătrunderea, în formaţiunile sociale deja existente într-o anumită regiune, a relaţiilor sociale şi instituţiilor capitaliste (precum regulile contractuale sau acordurile privind proprietatea privată) oferă căi importante de a absorbi surplusul de capital şi forţă de muncă. Astfel de expansiuni geografice, reorganizări şi reconstrucţii ameninţă deseori valorile deja fixate într-un anumit spaţiu („împământenite”) dar încă nerealizate. Contradicţia este inerentă şi deschisă unei nesfârşite repetări, din cauză că noi regiuni necesită, de asemenea fixarea de capital în infrastructuri fizice şi în construirea unor medii propice de activitate, dacă se doreşte ca acestea să funcţioneze efectiv. Vastele cantităţi de capital fixate într-un loc acţionează ca o piedică asupra capacităţii de a realiza o fixare spaţială în altul. Valoarea bunurilor existente în zona metropolei New York a fost şi este, vorbind cât se poate de serios, deloc neînsemnată, iar pericolul că ele s-ar putea devaloriza, în 1975 (şi mai nou, în 2003) a fost văzută pe bună dreptate ca reprezentând o ameninţare majoră nu numai pentru metropolă, ci pentru însuşi viitorul capitalismului. În cazul în care capitalul dispare, el lasă în urmă un şir de devastări şi devalorizări; dezindu-strializarea, experimentată chiar în inima capitalismului (cum s-a întâmplat, de-a lungul vremii, la Pittsburgh, Sheffield, bazinul Ruhr), ca şi în multe alte părţi ale lumii (Bombay), în anii ’70 şi ’80, sunt exemple edificatoare, în această privinţă. Dacă însă capitalul nu se

mută, ori nu o poate face, atunci supraacumularea de capital va fi conduce direct la recesiune deflaţionară şi depresie economică.

Contradicţiile apar, oricum, în cadrul dinamicilor transformărilor spaţio-temporale. Dacă surplusul de capital şi de forţă de muncă există în interiorul unui teritoriu dat (cum ar fi un stat naţional sau o regiune) şi nu pot fi absorbite pe plan intern (atât prin ajustări geografice, cât şi prin cheltuieli în plan social), atunci ele trebuie trimise în altă parte pentru a găsi un teren propice pentru realizarea de profituri, altfel existând ameninţarea devalorizării. Aceasta se poate întâmpla în mai multe moduri. Pieţe pentru surplusurile de bunuri de consum pot fi descoperite oriunde. Dar spaţiile către care surplusurile să fie trimise trebuie să posede mijloace de plată, ca rezerve de aur sau de valută (dolari) sau alte bunuri comerciale. Astfel, surplusurile de bunuri de consum sunt vândute, iar banii se întorc în buzunarul statului sau regiunii respective. Problema supraacumulării este rezolvată însă doar pe termen scurt (astfel, se schimbă doar surplusul de bunuri de consum pentru bani sau alte bunuri, chiar dacă acestea din urmă dovedesc a avea, aşa cum s-a şi întâmplat, de multe ori, o materie primă mai ieftină, cu ajutorul căreia statul respectiv îşi poate deschide noi oportunităţi pentru obţinerea de profituri, fiind preferabilă, aşadar, Sclavia capitalului achiţionarea acestei materii prime, decât schimbul de bunuri vizat).

Dacă teritoriul în cauză nu posedă rezerve de bunuri pentru schimburile comerciale, trebuie fie să le găsească (cum au făcut britanicii când au forţat India să permită comerţul de opiu cu China, în secolul al XIX-lea, obţinând exploatările de argint chinezesc în schimbul opiului indian) fie să i se acorde un credit sau un ajutor. În acest caz, un teritoriu străin este împrumutat cu bani cu care să fie cumpărat surplusul de bunuri de consum produs. Marea Britanie a procedat aşa cu Argentina, în secolul al XIX-lea, iar surplusurile comerciale japoneze din perioada 1990 au

fost în mare parte absorbite prin împrumuturi către Statele Unite, pentru a sprijini foamea acerbă de bunuri de consum a americanilor (deşi în acest caz, America are avantajul că emite ea însăşi mijloacele de plată – dolarii – şi prin urmare îşi asumă astfel partea leului: dacă doresc, americanii pot regla cursul internaţional al dolarului în aşa fel încât să plătească înapoi japonezilor o monedă devalorizată!) Una dintre tacticile industriei de armament din Statele Unite este de a cere Administraţiei de la Washington ca, din raţiuni de „securitate”, să ofere guvernelor străine (cel mai recent a fost vorba de guvernul Poloniei) posibilitatea de a cumpăra echipament militar american. Pieţele şi tranzacţiile de credit de acest gen pot uşura problema supraacumulării în cadrul unui anumit teritoriu, cel puţin pentru scurt timp. Ele funcţionează bine în condiţiile unei dezvoltări geografice inegale, în care surplusurile disponibile într-un teritoriu corespund lipsei de surplusuri dintr-un alt teritoriu.

Dar recurgerea la sistemul de creditare simultan face teritoriile vulnerabile la fluxurile de capital speculativ şi fictiv care pot atât stimula, cât şi submina dezvoltarea capitalistă şi chiar pot fi folosite, cum s-a întâmplat în ultimii ani, spre a impune devalorizări sălbatice, înglodarea în datorii a devenit tot mai mult o problemă globală, după 1980, şi multe state mai sărace (şi chiar puteri majore, precum Rusia, în 1998, sau Argentina, după 2001) s-au găsit în imposibilitatea de a-şi plăti datoriile, aflându-se în pragul colapsului. Pentru a contracara această dificultate, o organizaţie permanentă, formată din 19 ţări creditoare, cunoscută sub denumirea de Clubul Paris, a fost creată spre a stabili noi reguli de reeşalonare a datoriilor ţărilor incapabile să-şi plătească creditorii. Începând din anul 2000, aproape 40 de ţări au fost obligate să urmeze această cale, iar presiunile pentru iertarea definitivă de datorii a celor mai sărace state au crescut. Ceea ce Cheryl Payer numeşte „capcana datoriilor” trebuie văzut ca un proces de „agăţare” chiar şi

a celor mai sărace ţări în circulaţia mondială de capital, în aşa fel încât acestea să poată fi folosite ca „supape” pentru surplusul de capital pentru care ele sunt de fapt judecate.21 Ţara care primeşte trebuie deci să compenseze orice devalorizare de capital, iar ţara creditoare este astfel protejată de devalorizare. Resursele ţării înglobate în datorii pot fi în acest mod de-a dreptul jefuite, sub imperiul draconicelor reguli referitoare la plata datoriilor.

Exportul de capital, în mod special atunci când este însoţit de exportul de forţă de muncă, acţionează mai degrabă diferit şi are, de obicei, efecte pe termen mai lung. În acest caz, surplusul de capital şi forţă de muncă este trimis în alte părţi pentru a pune bazele acumulării de capital în mişcare, într-un nou spaţiu regional. Surplusul britanic de capital şi forţă de muncă, în secolul al XIX-lea, şi-a găsit refularea fie în Statele Unite, fie în coloniile Coroanei, precum Africa de Sud, Australia şi Canada, creând noi şi dinamice centre de acumulare în aceste teritorii, care au generat o cerere sporită de bunuri din Marea Britanie Ajutoarele externe acordate în ultima vreme de către Statele Unite au fost aproape întotdeauna legate de cumpărarea de bunuri şi servicii americane, funcţionând astfel ca un sprijin de facto pentru economia americană. De vreme ce capitalismului îi vor fi necesari mulţi ani spre a se maturiza în aceste noi teritorii (dacă o va face vreodată), până la punctul la care să producă, de asemenea, supraacumulări de capital, ţara „matcă” poate spera să tragă foloase din acest proces pentru o perioadă de timp deloc scurtă. Acesta este cazul în special când bunurile cerute în altă parte trebuie să fie „împământenite”, ca şi capital fix, în teritoriu. Investiţiile de portofoliu pot sprijini construirea de căi ferate, autostrăzi, porturi, baraje şi a altor infrastructuri necesare ca bază pentru o robustă acumulare de capital în viitor. Dar rata de returnare a investiţiilor pe termen lung depinde de evoluţia unei puternice dinamici de acumulare

în ţara care primeşte acest ajutor (doar dacă, cum se întâmplă adesea, statul creditor nu garantează o rată mai lentă de returnare). Marea Britanie a acordat un astfel de sprijin Argentinei, în timpul ultimelor decenii ale secolului

Sclavia capitalului al XIX-lea. Statele Unite, prin planul Marshall pentru Europa (ce a vizat în primul rând Germania Federală) şi Japonia, a înţeles în mod clar că propria ei securitate economică (lăsând deoparte aspectele militare ale Războiului Rece) se bazează pe o activă revigorare a activităţii capitaliste în aceste zone.

Contradicţiile apar, aşa cum acest din urmă caz ilustrează cât se poate de edificator, din cauză că noile spaţii dinamice ale acumulării de capital vor genera în cele din urmă un surplus şi vor căuta căi de a absorbi acest surplus prin expansiuni geografice. Japonia şi Germania au devenit concurenţi serioşi ai Statelor Unite începând cu sfârşitul anilor ’60, într-o măsură similară cu cea în care economia americană a copleşit-o pe cea britanică la începutul secolului XX, ducând totodată la surclasarea capitalismului britanic de către cel american. Este interesant de remarcat momentul în care puternica dezvoltare internă a unei ţări ajunge să debordeze, în căutarea unei alte fixări spaţiale. În Japonia aşa au stat lucrurile în timpul anilor ’60, iniţial prin comerţ, apoi prin exportul de capital ca investiţie directă, spre Uniunea Europeană şi spre SUA, mai recent prin investiţii masive (atât directe, cât şi prin garanţii bancare) în estul şi sud-estul Asiei în general şi în China, în special, şi în final prin oferirea de împrumuturi pe plan extern (în mod deosebit pentru a sprijini actualul deficit financiar al Statelor Unite). Având exemplul nipon, Coreea de Sud, la începutul anilor ’80 şi apoi Taiwanul, la sfârşitul decadei, au „inundat” şi ele piaţa mondială, ambele exportând nu numai capital financiar, dar şi unele dintre cele mai dubioase practici manageriale imaginabile, precum preluarea, parţială sau totală, a unor contracte de la firme cu capital multinaţional din întreaga lume (în America

Centrală şi Asia, la fel ca şi în estul şi sud-estul Asiei).

Astfel, chiar şi aceşti „tigri asiatici”, aderenţi de dată recentă la dezvoltarea capitalistă, au reuşit urgent să găsească fixări spaţio-temporale pentru propria supraacumulare de capital. Rapiditatea extremă cu care anumite state, precum Coreea de Sud, Singapore şi Taiwan s-au transformat din importatoare în exportatoare de capital şi bunuri, a fost surprinzătoare, comparativ cu ritmurile mult mai lente de dezvoltare din perioadele precedente. Dar, din aceeaşi cauză, aceste ţări încununate de succes trebuie să se protejeze mai repede de loviturile ce ar putea veni din înseşi propriile lor fixări spaţio-temporale. China, absorbind surplusul sub forma investiţiile externe directe din Japonia, Coreea şi Taiwan, ajunge să înlocuiască rapid aceste ţări în multe domenii ale producţiei şi comerţului.

Supracapacitatea generalizată a cărei apariţie Brenner o stabileşte pentru începutul anilor ’80 poate, în acest fel, îl dezintegrată într-un centru economic hegemonie (triada Statele Unite – Japonia – Europa) şi, de partea cealaltă, într-o serie de fixări spaţio-temporale tot mai numeroase, apărute iniţial în estul şi sud-estul Asiei şi ulterior în America Latină (mai ales Brazilia, Mexic şi Chile) şi suplimentate, după căderea Cortinei de Fier, cu ţări din estul şi centrul Europei. În vreme ce aceste tot mai numeroase fixări spaţio-temporale pot fi înregistrate în termenii relaţiilor inter-teritoriale, ele reprezintă de fapt relaţii sociale şi materiale între regionalităţi construite prin intermediul proceselor moleculare de acumulare de capital în spaţiu şi timp. Precedentele conflicte teritoriale dintre Taiwan şi China apar total anacronice, luate în comparaţie cu integrarea crescândă a regiunilor industriale din Taipei şi Shanghai.

Pentru acest proces, sunt posibile două rezultate finale. Potrivit celui dintâi, noile fixări spaţio-temporale se vor deschide iar şi iar, şi surplusul de capital va fi absorbit, pe măsura apariţiei de noi baze de dezvoltare. Ceea ce eu

am numit „crize de schimbare” are drept efect redirecţionarea fluxului de capital dintr-un spaţiu în altul. În acest timp, sistemul capitalist rămâne relativ stabil, ca întreg, chiar dacă unele componente ale sale trec prin dificultăţi periodice (precum ar fi dezindu-strializarea, într-o anumită zonă, sau devalorizarea în alta).

Efectul de ansamblu al unei asemenea volatilităţi regionale este de a reduce temporar pericolele cumulate ale supraacumulării şi deva-lorizării, chiar dacă riscul poate fi, din când în când, foarte crescut, într-un anumit sens, volatilitatea apărută începând cu 1980 pare să fie în mare măsură de acest gen, deşi ea a fost clar manipulată, deşi nu direct, de către complexul Wall Street – Trezoreria SUA – FMI în avantajul capitalului financiar, al bursei din Wall Street şi al economiei americane. La fiecare pas se pune, desigur, problema, care va fi următorul spaţiu în care capitalul poate fi investit în mod profitabil şi de ce.

Sclavia capitalului în conjunctura actuală, un candidat evident la absorbirea surplusului de capital este China, şi este util să examinăm puţin acest aspect, de vreme ce el nu doar ilustrează potenţialul unei fixări spaţio-temporale contemporane de a rezolva problema supraacumulării, dar de asemenea are relevanţă şi în ceea ce priveşte schimbarea hegemoniei în cadrul sistemului global. China a devenit, cu siguranţă, un destinatar principal al investiţiilor străine directe. Astfel, investiţiile nete în această ţară au crescut de la 5 miliarde de dolari în 1991, până la aproape 50 miliarde, în 2002! Dar şi piaţa chineză de asemenea se dezvoltă rapid, profiturile la nivel urban crescând în ultima vreme cu 11 % anual, iar cele la nivel rural cu 5% anual. Piaţa internă creşte, devenind o piaţă pentru bunurile străine. Nu puţine concerne multinaţionale, cum ar fi de pildă General Motors, au realizat cea mai mare parte din profiturile lor din vânzările către China, în anii ’2001 – 2002. Uriaşul potenţial al pieţei interne chinezeşti nu trebuie, de aceea, să fie ignorat şi unele dintre investiţiile străine directe în să spunem,

industria componentelor electronice, este orientată într-o măsură la fel de mare atât către vânzările interne, cât şi către exportul către alte ţări ale lumii. Dar şi mai spectaculoase sunt perspectivele pentru investiţiile infrastructurale, pe termen lung. Din 1998, chinezii au căutat să absoarbă nesfârşita lor rezervă de forţă de muncă (şi să stopeze, astfel, eventualele nemulţumiri sociale) prin investiţii finanţate de creditori, urmărind realizarea unor mega-proiecte de anvergură, pe lângă care uriaşul baraj de la Ko-chou-pa („Trei strâmtori”), pe fluviul Yangtze, de altfel unul dintre cele mai mari din lume, ar putea părea liliputan... Ei îşi propun acum un proiect şi mai ambiţios (că va costa cel puţin 60 miliarde de dolari), de a uni, printr-un canal navigabil, apele Yangtze-ului de cele ale Fluviului Galben. Noi reţele de metrou şi de autostrăzi vor fi construite în marile oraşe ale Chinei şi aproape 20.000 de kilometri de autostradă vor face legătura dintre interiorul ţării şi zonele costale, mult mai dezvoltate din punct de vedere economic, incluzând o autostradă de mare viteză între Shangai şi Beijing şi o legătură rutieră cu Tibetul.

Infrastructurile urbane au fost şi sunt modernizate pretutindeni, iar organizarea Jocurilor Olimpice de către China stimulează investiţiile de amploare în capitala Beijing. Acest efort este de departe superior celui depus de Statele Unite, în anii ’50 şi ’60, şi are potenţialul de a absorbi surplusul de capital din regiune pentru anii ce vor urma.

Există, totuşi, un deficit de finanţare şi acest lucru implică riscuri serioase, deoarece, dacă investiţiile nu-şi vor răscumpăra valoarea, în cursul procesului de acumulare, ar fi posibilă declanşarea în China a unei crize financiare de proporţii, cu serioase repercusiuni asupra dezvoltării economice şi a stabilităţii sociale.22 Cu toate acestea, proiectul chinezesc se vădeşte a fi o remarcabilă variantă a fixării spaţio-temporale cu implicaţii globale nu doar pentru absorbirea supra-acumulării de capital, ci şi

pentru înclinarea balanţei politico-economice de partea Chinei, ca lider regional şi poate pentru plasarea Asiei, sub conducerea Chinei, într-o poziţie mai competitivă, vizavi de Statele Unite. Iată deci tot atâtea motive pentru ca Statele Unite să acapareze rezervele de petrol din bazinul Caspic şi Orientul Mijlociu, de care China are tot mai multă nevoie.

O altă posibilă consecinţă ar fi transformarea actualei competiţii economice internaţionale într-o concurenţă tot mai acerbă, pe măsură ce centrele dinamice ale acumulării de capital devin tot mai numeroase, încercând fiecare să facă faţă puternicelor curente de supraacumulare.

De vreme ce nu toate vor reuşi să termine această cursă, cele mai slabe vor sucomba, generând crize de devalorizare, iar cele puternice ar putea provoca chiar conflicte geopolitice între regiuni. Ultimele pot fi transformate, prin logica teritorială a puterii, în confruntări interstatale, sub forma de războaie comerciale, existând însă şi riscul declanşării unor dueluri armate (de genul celor care au provocat deja două războaie mondiale între marile puteri capitaliste, în secolul trecut). În acest caz, fixarea spaţio-temporală capătă o turnură dramatică, metamorfozându-se într-un fenomen negativ, marcat de devalorizare regională şi distrugere de capital (aşa cum s-a întâmplat în sudul şi sud-estul Asiei şi în Rusia, între 1997 şi 1998). Cum şi când se petrece acest fenomen depinde în egală măsură atât de formele explicite de acţiune politică, din partea statelor aflate în conflict, cât şi de procesele moleculare de acumulare de capital în spaţiu şi timp. Dialectica dintre logica teritorială şi cea capitalistă este acum angajată total. Dar mai există şi alte observaţii de făcut despre acest proces, spre a înţelege mai bine cum funcţionează el.

Sclavia capitalului

Contradicţii interne

În *Filosofia Dreptului,* Hegel descrie cum contradicţiile interne ale societăţii burgheze, reprezentate

sub forma supraacumulării de bogăţie, la un pol şi prin crearea unei pături sociale extrem de sărace, la polul opus, caută să-şi găsească rezolvarea prin intermediul comerţului exterior şi al practicilor colonialiste/imperialiste.23 Notând asta, Hegel respinge ideea că ar putea există soluţii de rezolvare a problemei instabilităţii şi inechităţii sociale prin mecanismele interne ale redistribuirii. Lenin îl cita pe Cecil Rhodes, când spunea că „imperialismul şi colonialismul pe plan extern sunt singurele modalităţi de a evita războiul civil în interior”.24 Relaţiile dintre clase şi statutul luptei de clasă în cadrul unei formaţiuni sociale delimitate teritorial influenţează, aşadar, în mare măsură, avântul luat de fixarea spaţio-temporală.

Dovezile în acest sens ne parvin de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi sunt demne de luat în seamă. Să privim, de pildă, personalitatea lui Joseph Chamberlain („Radicalul Joe”, cum a rămas el cunoscut). Strâns legat de interesele marilor industriaşi liberali din Birmingham, Chamberlain a fost iniţial un opozant convins al imperialismului (în războaiele din Afghanistan, din jurul anului 1850, mai ales) şi şi-a dedicat o mare parte din timp reformelor educaţionale şi altor proiecte destinate îmbunătăţirii infrastructurii sociale şi fizice de producţie şi consum, în oraşul său natal, Birmingham. Aceasta ar fi asigurat, gândea el, un debuşeu productiv pentru surplusuri, ce avea să fie replătit pe termen lung. O figură importantă în cadrul mişcării liberale, el a intuit tendinţa apariţiei unei puternice lupte de clasă în Marea Britanie şi în 1885 a ţinut un discurs prin care chema clasele avute să-şi asume responsabilităţile şi obligaţiile pe care le au de îndeplinit în societate (spre a îmbunătăţi condiţiile de viaţă ale clasei muncitoare şi a investi în infrastructura socială şi fizică, în interes naţional), mai curând decât de a-şi promova doar propriilor lor interese, ca deţinători de proprietate. Rumoarea pe care cuvintele sale au produs-o în sânul claselor dominante l-a făcut însă pe Cham-berlain

să retracteze, şi din acel moment, el a devenit cel mai ardent avocat al imperialismului (ajungând să îndeplinească, în cele din urmă, funcţia de secretar de stat pentru Colonii şi târând, din această postură, Marea Britanie, în dezastruoasele războaie cu burii, în Africa de Sud). Acest gen de traiectorie în carieră era însă obişnuit în epocă. Să ne amintim că francezul Jules Ferry, un înflăcărat suporter al reformelor interne (în mod special în domeniul educaţiei), în anii ’60 ai secolului al XIX-lea, a devenit un apărător al sistemului colonial, după înfrângerea Comunei din Paris, în 1871 (conducând Franţa în aventura din sud-estul Asiei, acţiune ce avea să se încheie, peste decenii, cu înfrângerea ruşinoasă de la Dien Bien-Phu, în 1954) şi chiar Theodore Roosevelt, în Statele Unite a început, după faimoasa declaraţie a lui Frederic Jackson Turner (care spusese că frontierele Americii sunt acum închise, chiar dacă erau departe de a fi închise unor noi posibilităţi de investiţii în sud şi vest), să sprijine practicile imperiale, în defavoarea reformelor interne.25

În toate aceste cazuri, trecerea către o formă liberală de imperi-alism (şi una care avea ataşată o ideologie a progresului şi a misiunii civilizatoare) a rezultat nu din imperative strict economice, ci din refuzul burgheziei de a renunţa la oricare dintre privilegiile sale şi astfel de a absorbi supraacumularea internă prin reforme sociale, chiar şi atunci când a început să fie confruntată cu tot mai numeroase revendicări din partea claselor muncitoare.26 Economistul britanic John Atkinson Hobson a fost unul dintre puţinii care au identificat aceasta ca fiind o problemă cheie şi a găsit soluţia aplicării unei politici social-démocrate, care să ţină seama de revendicările muncitorilor. Este, prin urmare, extrem de important să luăm în considerare rolul intern al relaţiilor dintre clase şi al luptei de clasă, şi modelul particular al alianţelor între clase (inclusiv al unei alianţe între muncitori şi capitalişti în jurul acţiunilor imperialiste), în asigurarea unui imbold pentru dezvoltarea imperialismului şi căutarea în

exteriorul graniţelor de noi fixări spaţio-temporale. Acest gen de politică internă a obligat multe puteri europene să privească în exterior spre a-şi rezolva propriile probleme domestice, între 1884 şi 1945, şi acest lucru a dat o coloratură specifică formelor luate de imperialismul european, în perioada respectivă. Este surprinzător să constaţi totuşi cât de multe personalităţi liberale, chiar radicale am putea spune, au sfârşit prin a susţine cu vehemenţă imperialismul şi cât de numeroşi

Sclavia capitalului au fost reprezentanţii clasei muncitoare care au colaborat la realizarea unor proiecte imperialiste. Acest lucru a fost posibil doar pentru că interesele burgheziei vizau o preluare totală, completă, a puterii politice şi militare. Prin urmare, cred că Arendt are dreptate să interpreteze imperialismul care s-a dezvoltat la finele secolului al XIX-lea, ca fiind „mai curând primul stadiu al preluării conducerii de către burghezie decât ultimul stadiu al capitalismului”, cum îl percepea Lenin.27 Aceasta este însă o chestiune la care vom reveni, în capitolul 5.

Puterea instituţiilor de mediere

Este important să se ştie rolul esenţial de mediere, avut de acordurile şi puterile financiare şi instituţionale (în mod special al celor statale) în procesul acumulării de capital. Aceasta necesită o cercetare atentă a diferitelor roluri pe care aceste instituţii de mediere şi le pot asuma, precum şi a efectelor fireşti asupra proceselor moleculare ale acumulării de capital în spaţiu şi timp. În studiul său, referitor la modul în care criza din anii 1997 – 1998 a răvăşit estul şi sud-estul Asiei, Henderson arată că diferenţa dintre Taiwan şi Singapore (care au scăpat relativ ieftin din această criză, exceptând poate devalorizarea monedelor lor naţionale) şi Thailanda şi Indonezia (care au suferit un colaps total, economic şi politic), s-a rezumat la diferenţa de politici statale şi financiare.28 Primele două ţări au fost ferite de fluxurile speculative de către guverne stabile şi de către o piaţă

financiară protejată, în vreme ce ultimele, care şi-au liberalizat piaţa de capital, nu s-au putut feri de consecinţele dezastruoase ale crizei. Diferenţele de acest gen au o importanţă extrem de mare. În cazul de faţă, ele au stabilit cine va fi lovit de devalorizarea sălbatică şi cine îi va rezista.

Ajunşi în acest punct al dezbaterii, nu pot decât sublinia importanţa politică a chestiunii. În mod clar, modelul, şablonul încordării relaţiilor dintre state, superputeri şi puteri financiare, pe de o parte şi dinamica extinsă a acumulării de capital (prin producţie şi devalorizare selectivă), pe de alta, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai evidente şi complexe elemente ale dezvoltării economice inegale despre care putem vorbi când ne referim la perioada ulterioară anului 1973. Cred că Gowan nu se înşală văzând restructurarea radicală a capitalismului mondial, după această dată, ca o serie de încercări disperate din partea Statelor Unite de a-şi menţine poziţia hegemonică în lumea afacerilor, faţă de Europa, Japonia şi, mai recent, faţă de Asia de Sud şi Sud-Est. Aceste luări de poziţie datează chiar din perioada crizei din 1973, debutul lor fiind marcat de strategia lui Nixon de a menţine ridicat preţul petrolului şi stoparea restricţiilor financiare. Băncilor americane li s-a acordat atunci dreptul exclusiv de a repune în circulaţie uriaşele cantităţi de petrodolari acumulate în regiunea Golfului.29 S-a produs astfel o repoziţionare a centrului global al activităţilor financiare, care a fost strămutat în America, reuşindu-se astfel ca, şi prin intermediul unei serii de reforme ale sistemului financiar american, să se depăşească criza economică în care se găsea metropola New York. Aceasta a dus la apariţia unui regim financiar dominant, format din bursa de pe Wall Street şi Departamentul de Finanţe de la Washington, ce şi-a arogat putere de control asupra instituţiilor financiare mondiale (precum Fondul Monetar Internaţional) şi a dobândit abilitatea de a manipula şi chiar distruge multe economii

străine, mai slabe, prin acordarea de credite dezavantajoase pentru debitor şi practici restrictive în sfera achitării datoriilor externe. Acest regim monetar şi financiar a fost utilizat, continuă Gowan, de către succesivele administraţii de la Washington, „ca un formidabil instrument diplomatic de natură economică, spre a croi un drum fără bariere procesului globalizării şi transformărilor neoliberale ce au însoţit acest proces”. Regimul a reuşit astfel să depăşească criza: „Fondul Monetar Internaţional a acoperit riscurile şi a asigurat că băncile americane nu vor pierde (ţările plătesc prin ajustări structurale etc) şi fluxurile de capital din zonele de criză către alte părţi au sfârşit prin a asigura şi a întări puterea bursei de pe Wall Street...”.30 Efectul a fost acela de a proteja puterea financiară a SUA pe plan extern (în alianţă cu alte ţări, când a fost posibil), de a forţa deschiderea de noi pieţe, în mod special pentru fluxurile de capital şi cele financiare (deschidere ce a devenit astăzi o condiţie sine qua non, impusă de Statele Unite, pentru toate statele ce doresc să intre în parteneriat cu sistemul FMI) şi impunerea de alte practici

Sclavia capitalului neoliberale (culminând cu înfiinţarea Organizaţiei Mondiale a Comerţului) asupra celei mai mari părţi a globului.

Sunt două observaţii importante de făcut, vizavi de acest sistem.

În primul rând, comerţul de bunuri liber este deseori descris ca reprezentând o deschidere a lumii către competiţie deschisă şi neîngrădită.

Dar am văzut deja că aceasta dă naştere, transpusă în spaţiu, unei competiţii monopolistice, generând asimetrii în schimburile comerciale chiar şi condiţiile asigurării celor mai bune condiţii de schimb. Întregul eşafodaj de argumente se prăbuşeşte, aşa cum intuia Lenin, cu mai bine de un secol în urmă, în faţa monopolului concentrat şi al puterii oligopolului (atât în sfera productivă cât şi în cea a consumului), America a folosit în

repetate rânduri „arma” interzicerii accesului la uriaşa sa piaţă de desfacere spre a forţa alte naţiuni să se supună dorinţei sale. Este o versiune pantagruelică, dacă vreţi, a acelei asimetrii în schimburile comerciale, ataşată întotdeauna relaţiilor spaţiale. Cel mai recent şi mai edificator exemplu, în acest sens, este replica dată de reprezentantul comercial american, Robert Zoellick, lui Lula, muncitorul devenit, pe neaşteptate, preşedintele Braziliei, când acesta a declarat că nu vrea să se conformeze planurilor economice americane: „Atunci nu aveţi decât să faceţi comerţ cu Antarctica!”.31 Taiwan şi Singapore au fost forţate (ca şi Coreea, cu câţiva ani mai înainte, ca parte a planului de redresare economică impus de FMI, dar realizat la comanda Departamentului american de Finanţe), împotriva faptului că, teoretic, politica lor economică era mai bună, să-şi deschidă pieţele financiare capitalului speculativ, chiar dacă, anterior aceste ţări se protejaseră împotriva devalorizării tocmai prin închiderea pieţelor! Ele au fost forţate să semneze acorduri cu FMI, confruntate cu ameninţările SUA că altfel le va fi interzis accesul pe pieţele americane. Statele Unite plănuiesc acum să ataşeze, pentru orice ajutor acordat ţărilor sărace condiţia accesului acestora la o piaţă deschisă, după modelul american al „Millenium Challenge Grants”. În schimbul ajutorului, aceste ţări sunt obligate să adopte acorduri instituţionale compatibile cu cele americane şi astfel să accepte fără discernământ toate măsurile de care puterile superioare ale capitalului monopolist au nevoie. În domeniul productiv, oli-gopolurile instatale în inima marilor regimuri capitaliste controlează efectiv producţia de îngrăşăminte, electronice, programe de computer, produse farmaceutice, produse petroliere şi multe altele. În aceste condiţii, crearea de noi pieţe nu face ca şi competiţia să fie deschisă, ci mai ales creează condiţii optime pentru ca puterile monopoliste să se dezvolte şi mai mult, cu toată pleiada de consecinţe sociale, ecologice, economice şi politice ce decurg de aici.

Fenomenul este valabil, în egală măsură, atât pentru exportul trusturilor multinaţionale care produc încălţăminte şi o distribuie preponderent în statele Asiei şi Americii Latine, cât şi pentru vânzarea de Coca-Cola. Chiar şi ceva care părea să fie benefic, cum ar fi „revoluţia verde” nu a făcut, sunt de părere majoritatea analiştilor, decât să însoţească creşterea profiturilor din agricultură cu o considerabilă concentrare a bogăţiei în sectorul agrar şi să mărească nivelul de dependenţă faţă de investiţiile monopoliste de-a lungul Asiei de Sud şi Sud-Est.

Pătrunderea pe piaţa chineză a companiilor de tutun din Statele Unite vine cu siguranţă la timp pentru a compensa pierderile lor înregistrare pe piaţa americană, dar la fel de sigur e faptul că acest fapt va provoca o criză în domeniul sanitar, în China, pentru multe decenii de acum înainte. În toate aceste aspecte, referirile făcute în general la adresa neoliberalismului, că ar susţine mai curând o competiţie deschisă decât una monopolistică, că ar reprezenta un comerţ în egală măsură liber şi cinstit, s-au dovedit a fi false, mascate, ca de obicei, de fetişismul pieţei.

Există de asemenea, după cum recunosc chiar şi partizanii liberului schimb, o diferenţă uriaşă între libertatea comerţului în bunuri şi libertatea de mişcare pentru capitalul financiar. Acest fapt aduce în discuţie o problemă controversată: despre ce fel de libertate a pieţei putem vorbi? Unii, precum Bhagwati, apără cu străşnicie liberul schimb de bunuri de consum, dar se opun ideii că acest schimb aduce beneficii fluxului de capital.32 Iar în aceasta rezidă problema.

Pe de o parte, fluxurile de credit sunt vitale pentru investiţiile productive şi realocarea de capital dintr-o anumită linie de producţie sau o anumită locaţie către alta. Ele joacă totodată un rol important în aducerea nevoilor consumatorilor (pentru locuinţe, de pildă) într-o relaţie echilibrată cu activităţile productive într-o lume total dezagregată spaţial, marcată de surplusuri într-un spaţiu

şi de lipsuri

Sclavia capitalului în spaţiul învecinat. În toate aceste privinţe, sistemul financiar (cu sau fără implicarea statului) este esenţial pentru a coordona dinamicile acumulării de capital. Dar capitalul financiar cuprinde şi o mulţime de activităţi neproductive în care banii sunt pur şi simplu utilizaţi doar spre a face alţi bani prin speculaţii asupra evoluţiei monedelor naţionale, a preţurilor bunurilor de consum, a datoriilor etc. Când cantităţi uriaşe de capital devin disponibile pentru astfel de scopuri, atunci pieţele de capital deschise se transformă în vehicule ce trag după ele activitatea speculativă. Aşa se face că fondurile de „îngră-dire", dispunând de miliarde de dolari rezultaţi din aceste speculaţii, ar putea genera un faliment generalizat în Indonezia şi chiar Coreea de Sud, indiferent de cât de puternice sunt fundamentele economice ale acestor ţări. Multe dintre acţiunile desfăşurate pe Wall Street nu au nimic de-a face cu facilitarea de investiţii în activităţile productive. Este vorba despre pure speculaţii (de aici acuzaţiile aduse bursei de pe Wall Street că ar promova un „capitalism hulpav" sau chiar unul „de cazinou"). Dar această activitate are un impact profund asupra dinamicii totale a acumulării de capital, şi în mod deosebit, asupra schimbării centrului de putere politico-economică nu doar în Statele Unite, dar şi în cadrul pieţelor financiare din alte regiuni (To-kyo, Londra, Frankfurt).

Revenirea statului

Acesta este momentul în care politicile teritoriale ale statului şi imperiului îşi fac iarăşi apariţia, spre a reclama un rol conducător în chestiunea acumulării nelimitate de capital şi a supraacumulării.

Statul reprezintă organismul politic cel mai capabil să orchestreze acordurile instituţionale şi să manipuleze forţele moleculare ale acumulării de capital spre a menţine acel model de asimetrie în schimburile comerciale care se vădeşte a fi cel mai avantajos pentru interesele capitaliste

dominante ce acţionează în cadrul lui. Dacă, de pildă, remarcăm că Organizaţia Mondială a Comerţului proclamă liberul schimb, dar de fapt sprijină schimburile injuste, în care ţările mai bogate îşi menţin avantajele colective asupra celor mai sărace, 126

nu ar trebui să fim deloc surprinşi. Este o practică tipic imperialistă.

Marea Britanie a insistat asupra liberului schimb (dar şi a celui injust) şi asupra politicii „laissez-faire”, în timpul secolului al XIX-lea, atunci când era în avantajul ei să o facă, dar a abandonat această postură de campioană a liberalismului imediat ce beneficiile au început să curgă spre alţii... A fost rândul Statelor Unite să preia ştafeta, mai întâi a politicii „uşilor deschise”, apoi a liberului schimb până în punctul actual, când administraţia Bush pune semnul egalităţii între libertate şi liber schimb, fără să sugereze vreo posibilă incompatibilitate între libertăţile autodeterminării, pe de o parte, şi disciplina impusă a pieţelor libere şi a schimburilor injuste, pe de alta. Imperialismul, în acest domeniu, se pretează la a vârî pe gâtul altora condiţii şi acorduri instituţionale, de obicei în numele bunăstării generale. Aceasta reprezintă principala „hibă” a politicii curente dusă de administraţia Bush, aşa cum am arătat în capitolul 1. „Noi căutăm să aducem o pace justă acolo unde represiunea, resentimentele şi sărăcia sunt înlocuite cu speranţa democraţiei, a dezvoltării, cu pieţe libere şi comerţ liber”, spune preşedintele Bush, în vreme ce se pregăteşte de război. Ultimii doi termeni din aserţiunea sa, continuă şeful de la Casa Albă, „şi-au dovedit deseori capacitatea de a scoate din mizerie întreaga societate”.

Iar Statele Unite vor acorda acest dar al libertăţii (pieţelor economice) lumii întregi, indiferent că aceasta îl vrea sau nu, pentru că, nu-i aşa, nu-i politicos să refuzi...

Cum se vor desfăşura lucrurile în continuare depinde în mod fundamental de natura guvernării şi de forma dominantă a alianţelor de clasă, în special în ţările care

iniţial produc şi apoi controlează obţinerea banilor din surplusul de capital. Aceste ţări au o influenţă disproporţionată asupra arhitecturi financiare prin care fixările spaţio-temporale sunt preponderent urmărite, şi prin urmare se află în poziţia de a calibra inevitabilele asimetrii existente în schimburile spaţiale, în propriul lor avantaj. Apariţia complexului „Wall Street – Trezo-rerie", în Statele Unite, capabil să controleze instituţii precum Fondul Monetar Internaţional şi să proiecteze umbra unei uriaşe puteri financiare asupra lumii printr-o reţea de alte instituţii financiare şi guvernamentale, a exercitat o masivă influenţă asupra dinamicii capitalismului modnial în ultimii ani. Dar acest centru de putere poate

Sclavia capitalului opera în felul în care o face deoarece restul lumii este înlănţuit şi poate fi „agăţat" cu uşurinţă (de obicei prin intermediul acordurilor de credit) într-un cadru structurat de instituţii financiare şi guvernamentale (chiar şi supranaţionale) aflate în interdependenţă.

Imaginea generală care apare, aşadar, este aceea a unei reţele spaţio-temporale mondiale a fluxurilor financiare de surplus de capital, cu conglomeraţii de putere politico-economică, la punctele nodale (New York, Londra, Tokyo), căutând nu doar să absoarbă complet surplusurile pe căi productive, mai degrabă decât prin proiecte pe termen lung într-o varietate de spaţii (din Bangladesh până în Brazilia sau China), dar să şi folosească puterea speculativă spre a curăţa sistemul de supraacumulare, ameninţând, prin crize de devalorizare, teritoriile vulnerabile. Desigur, populaţiile acestor teritorii sunt obligate să plătească o notă de plată deloc scăzută, incluzând pierderea de bunuri de consum, de locuri de muncă, de securitate economică, spre a nu mai vorbi de pierderea demnităţii şi speranţei. Şi prin aceeaşi logică potrivit căreia teritoriile cele mai vulnerabile sunt primele lovite de criză, oamenii care le populează sunt obligaţi să poarte povara cea mai grea. Populaţiile rurale sărace din

Mexic, Thailanda şi Brazilia au avut de suferit cel mai mult din cauza distrugerilor ce au urmat crizelor financiare din anii ’80 şi ’90 ai secolului trecut. Capitalismul supravieţuieşte, aşadar, nu doar printr-o serie de fixări spaţio-temporale care absorb surplusurile de capital în moduri constructive şi productive, dar şi prin devalorizarea şi distrugerea administrate ca „adjuvante” la ceea ce este în general descris ca fiind cheltuiala fiscală a celor care împrumută. Însăşi ideea că aceia care fac împrumuturi iresponsabile pot fi făcuţi, de asemenea, responsabili pentru situaţia creată, este, desigur, dezavuată cu hotărâre de către elitele conducătoare. Aceasta ar reclama obligarea claselor avute de pretutindeni în a-şi asuma doar responsabilităţi, mai degrabă decât a profita de dreptul la proprietate privată şi la o rată de profit satisfăcătoare. Dar, aşa cum Joseph Chamberlain a semnalat, este de departe mai lesne, din punct de vedere politic, să împovărezi şi să deposedezi populaţiile de peste mări şi ţări (în mod special cele care sunt diferite atât cultural, cât şi etnic şi rasial), decât să te confrunţi cu atotputernica clasă capitalistă de acasă. Partea întunecată şi distructivă a fixărilor spaţio-temporale, vizavi de supraacumulare, devine un element la fel de important în cadrul geografiei istorice a capitalului, ca şi partea pozitivă, creativă, ce generează un nou peisaj economic, pentru îmbinarea cât mai eficientă a acumulării nelimitate de capital cu acumularea nelimitată de putere politică.

Dacă este să dăm crezare retoricii oficiale, complexul acordurilor instituţionale care mediază în prezent fluxurile de capital pe planetă ar trebui adaptat să susţină şi să sprijine reproducţia (creşterea) extinsă, spre a evita orice posibilă alunecare spre crize şi totodată să ia serios în considerare problema reducerii sărăciei. Dar, dacă aceste proiecte eşuează, acumulările pot fi obţinute şi prin alte mijloace. Şi, precum războiul în relaţie cu diplomaţia, intervenţia capitalului financiar, sprijinită de puterea

statală caută acumularea pe căi deloc paşnice. O alianţă între marile puteri mondiale şi aspectele prădalnice ale capitalului financiar formează tăişurile acelei arme numite „capitalism hulpav”, care, deşi uzează deseori de veritabile practici cani-balice ori devalorizări forţate, are drept scop declarat obţinerea unei dezvoltări globale armonioase. Dar cum trebuie să interpretăm aceste „alte mijloace” de acumulare?

Acumularea prin deposedare

Roza Luxemburg argumentează faptul că acumularea de capital are un caracter dual:

Pe de o parte, ea se referă la piaţa bunurilor de consum şi la locul unde surplusul de valoare este produs – în fabrică, în mină, pe domeniul agricol. Privită în această lumină, acumularea este un proces pur economic, având ca fază principală o tranzacţie între patron şi muncitorul salariat... Aici, în orice caz, pacea, prosperiatea şi egalitatea triumfă şi este necesară o acută dialectică a analizei ştiinţifice spre a dezvălui cum dreptul unui individ asupra unei proprietăţi se transformă în cursul procesului de acumulare în acapararea proprietăţii altuia şi egalitatea devine dominaţia unei clase asupra alteia. Celălalt aspect al acumulării de capital priveşte relaţiile dintre modurile de producţie capitaliste şi non-capitaliste care încep să-şi facă apariţia pe scena internaţională. Metodele sale predominante sunt politica colonială, un sistem internaţional de împrumuturi – o politică a sferelor de interes – şi războiul. Forţa, frauda, opresiunea, jaful sunt afişate fără jenă şi îţi este necesar un efort serios să descoperi în această încurcătură de violenţă politică şi concurenţă între puteri legile stricte ale procesului economic.1

Aceste două aspecte ale acumulării, precizează ea, sunt „înlănţuite organic” şi „evoluţia istorică a capitalismului nu poate fi apreciată decât analizându-le împreună”.

Subconsum sau supraacumulare?

Roza Luxemburg îşi bazează analiza pe o înţelegere proprie a tendândenţelor de criză ale capitalului. Problema, argumentează ea, este subconsumul, cauzat de lipsa generală de bani, din partea cumpărătorului, spre a absorbi creşterea profitului pe care capitalismul îl generează. Această dificultate se iveşte din cauză că muncitorii sunt exploataţi şi prin definiţie primesc mai puţine valori de cheltuit decât ei înşişi produc, iar capitaliştii sunt obligaţi, măcar în parte, să reinvestească, decât să consume. După ce ia în considerare diferitele moduri în care prăpastia dintre bunurile produse şi cererea efectivă poate fi traversată, Luxemburg ajunge la următoarea concluzie: comerţul cu formaţiunile sociale non-capitaliste asigură singura modalitate sigură de a stabiliza sistemul. Dacă acele formaţiuni sociale şi teritorii sunt refractare la asemenea schimburi comerciale, atunci ele vor trebui obligate să o facă, prin forţa armelor (aşa cum s-a întâmplat cu faimosul „război al opiumului”, în China). Aceasta este, în opinia sa, chintesenţa imperialismului. Un posibil corolar al acestui argument (deşi Luxemburg nu-l indică direct) este că, dacă sistemul se vrea durabil, teritoriile non-capitaliste trebuie menţinute (prin opresiune, în caz de nevoie) într-un stat non-capitalist. Aceasta ar putea explica brutalele acţiuni represive ale regimurilor coloniale dezvoltate în ultima jumătate a secolului al XIX-lea, ce nu au permis apariţia de economii capitaliste în ţările din Africa şi Asia aflate sub dominaţia sau sub influenţa lor.

Puţini sunt însă aceia care acceptă astăzi teoria Rozei Luxem-burg a subconsumului, ca explicaţie a crizei capitalismului.2 Prin contrast, teoria supraacumulării identifică lipsa posibilităţilor pentru investiţii profitabile ca fiind problema fundamentală. În anumite ocazii, lipsa cererii din partea consumatorilor efectivi poate fi doar o parte a problemei – de aici puternicul accent ce se pune în zilele noastre pe aşa-numita „încredere a cumpărătorului” (altfel cunoscută şi drept „inabilitatea cumpărătorilor de a-

şi ţine cărţile de credit în portofel”), ca un indicator al puterii şi stabilităţii economice. Prăpastia pe care Luxemburg credea că o vede poate fi uşor umplută prin reinvestiţii ce generează propriile cereri de bunuri de capital şi alte

Acumularea prin deposedare investiţii. Şi, aşa cum am văzut deja în cazul fixărilor spaţio-temporale, expansiunea geografică a capitalului care stă la baza unei serii de acţiuni imperialiste este foarte utilă stabilizării sistemului din cauză că ea stimulează pretutindeni cererea atât pentru bunuri de investiţii, cât şi pentru bunuri de consum. Pot apărea dezechilibre, desigur, între sectoare şi regiuni, după cum pot rezulta şi recesiuni, în unele dintre aceste regiuni. Dar este de asemenea posibilă acumularea în faţa alternativei unei cereri efective stagnante, dacă şi costurile investiţiilor (pământ, materie primă, investiţii intermediare, forţă de muncă) cunosc un declin semnificativ. Accesul la materii prime şi forţă de muncă mai ieftine este, prin urmare, la fel de important ca şi accesul la pieţe largi, în asigurarea oportunităţilor de profit. Efectul este că teritoriile non-capitaliste trebuie să fie forţate să-şi deschidă nu numai comerţul (care poate fi un sprijin) dar şi să permită capitaliştilor străini să investească în afaceri profiotabile folosind forţă de muncă şi materii prime mai ieftine, pământ la preţuri scăzute şi având şi alte asemenea facilităţi. Problema principală a oricărei logici capitaliste a puterii nu este dacă teritoriile trebuie să fie ţinute în afara unei dezvoltări de tip capitalist, ci ca ele să fie menţinute permanent deschise. Din acest punct de vedere, represiunile coloniale de genul celor petrecute în dese rânduri la sfârşitul secolului al XIX-lea ar putea fi interpretate nu ca o agresiune, dar ca un mod de autoapărare, un caz în care logica teritorială o ţine în frâu pe cea capitalistă. Teama de concurenţă a determinat Marea Britanie, de pildă, să prevină apariţia în India a unei viguroase dinamici capitaliste şi prin urmare a limitat drastic posibilitatea existenţei în regiune a unor

fixări spaţio-temporale. Dinamica deschisă a economiei atlantice a însemnat pentru Marea Britanie mai mult decât imperiul colonial represiv dezvoltat în India, de unde cu siguranţă englezii au reuşit să obţină surplusuri, dar care nu a funcţionat ca o zonă majoră de desfăşurare a surplusului de capital britanic. Dar, judecând după acelaşi criteriu, tocmai dinamica deschisă a comerţului atlantic a fost factorul ce a deschis posibilitatea înlocuirii Marii Britanii de către Statele Unite, ca putere hegemonică mondială. Dacă Arendt are dreptate şi acumularea nelimitată necesită o acumulare similară de putere politică, atunci asemenea schimbări sunt imposibil de evitat şi orice încercare de a o face poate genera dezastre. Formarea imperiilor „închise", după primul război mondial, a jucat cu certitudine un rol important în neputinţa de a rezolva problema supraacumulării din anii ’30 şi a pus bazele economice ale conflictelor teritoriale ce vor culmina cu declanşarea celui de-al doilea război mondial. Logica teritorială a dominat-o şi a inhibat-o pe cea captalistă, forţând-o aşadar să intre într-o criză terminală prin conflicte teritoriale.

Multitudinea de evenimente istorico-geografice produse în secolul XX vine să certifice argumentul supraacumulării. Oricum, opinia Rozei Luxemburg merită încă să fie luată în considerare, începând cu ideea că, prin definiţie, capitalismul trebuie să aibă mereu ceva „din exteriorul lui" spre a se stabiliza, în mod special pentru că se face ecoul concepţiei hegeliene (despre care am discutat în capitolul 3), despre dialectica internă a capitalismului, obligat să caute soluţii exterioare propriilor probleme. Să luăm apoi argumentul lui Marx referitor la crearea unei armate industriale de rezervă.3 Acumularea de capital, în absenţa unor puternice curente de dezvoltare tehnologică menite să scutească eforturile muncitorilor, are nevoie de o creştere a forţei de muncă. Acest fapt se poate întâmpla în mai multe feluri.

Creşterea populaţiei este importantă (şi majoritatea

analiştilor obişnuiesc să uite stricteţea lui Marx vizavi de această chestiune). Capitalul poate beneficia, de asemenea, de „rezerve latente” din rândul ţărănimii sau, prin extensie, poate mobiliza forţă de muncă mai ieftină din colonii şi alte teritorii externe. Atunci când şi aceste măsuri eşuează, capitalismul poate utiliza propria putere de a induce schimbări tehnologice şi investiţii spre a induce şomajul (prin concedieri), creând astfel în mod direct o armată de rezervă, din muncitori fără slujbe. Acest fenomen tinde să exercite o presiune descendentă asupra ratelor salariale şi astfel deschide noi oportunităţi pentru desfăşurarea profitabilă de capital. În toate aceste situaţii, capitalismul are într-adevăr nevoie de ceva „din exteriorul lui” spre a acumula, dar în ultimul caz luat în considerare, el aruncă, până la un punct, clasa muncitoare în afara sistemului, pentru a o putea avea la îndemână şi a o folosi mai târziu, în scopuri de acumulare. Vorbind în limbajul teoriilor politice post-moderne contemporane, am putea spune că şi

Acumularea prin deposedare capitalismul creează întotdeauna, în mod necesar, propria sa „dublură”. Ideea că un anumit de tip de „exterior” este necesară pentru stabilizarea capitalismului are, prin urmare, relevanţa ei. Dar capitalismul poate în egală măsură folosi un „exterior” preexistent (formaţiunile sociale non-capitaliste sau unele sectoare din cadrul capitalismului – precum ar fi educaţia – care încă nu au fost reduse la un nivel proletar), dar şi crea altul, în mod activ. V-aş propune să analizăm serios, în cele ce urmează, această dialectică „interior-ex-terior”. Voi începe prin a examna cum „relaţia organică” dintre reproducţia dezvoltată, pe de o parte şi procesele, deseori violente, de deposedare, pe de alta, au făurit geografia istorică a capitalismului.

Aceasta ne va ajuta să înţelegem mai bine ce înseamnă forma capitalistă a imperialismului.

Interesant e faptul că şi Arendt avansează o serie de argumente similare. Depresiunile economice dintre 1860 –

1870, în Marea Britanie, susţine ea, au iniţiat crearea unei noi forme de imperialism:

Expansiunea imperialistă a fost declanşată brusc, printr-o curioasă criză economică, supraproducţia de capital şi apariţia banilor „excedentari”, rezultatul unei economisirii stricte, care astfel nu au mai putut găsi investiţii productive în interiorul graniţelor. Pentru prima oară, investiţia de putere nu mai pava drumul pentru investiţia de bani, dar exportul de putere a urmat supus calea exportului de bani, de vreme ce investiţiile necontrolate, în alte ţări, ameninţau siguranţa zilei de mâine pentru largi pături sociale din propria ţară şi creau premisele transformării întregii economii capitaliste dintr-un sistem de producţie într-unul de speculaţii financiare. De asemenea, exista posibilitatea înlocuirii profitului obţinut din producţie cu unul rezultat din comisioane. Deceniul de dinaintea apariţiei germenilor imperialismului, anii ’70 ai secolului XIX, a fost martorul unor creşteri fără precedent de scandaluri financiare, escrocherii şi aventuri riscante pe piaţa de capital.

Acest scenariu ne sună astăzi destul de familiar, dată fiind experienţa anilor 1980 – 1990. Dar descrierea pe care Arendt o dă ripostei burgheziei la această criză este de reţinut. Burghezia a realizat, 134

precizează ea, „pentru prima oară că păcatul original al tâlhăriei şi hoţiei, care cu multe secole în urmă făcuse posibilă «acumularea de capital originară» (Marx) şi a declanşat toate acumulările ce au urmat, trebuia iarăşi pus în practică, de vreme ce motorul acumulării încetase subit să mai funcţioneze”.4

Procesele pe care Marx, urmându-l pe Adam Smith, le numea de acumulare „primitivă” sau „originară”, constituie, în opinia lui Arendt, o importantă şi permanentă forţă în geografia istorică a acumulării de capital, de-a lungul erei imperialiste. Ca şi cazul rezervelor de forţă de muncă, capitalismul necesită întotdeauna un fond de bunuri venite din exteriorul lui, dacă vrea să înfrunte şi să

împiedice presiunea supraacumulării. Dacă aceste bunuri, precum un teren liber sau o nouă sursă de materii prime, nu îi sunt la îndemână, capitalismul trebuie să le producă în vreun fel. Totuşi, Marx nu ia în calcul această posibilitate, cu excepţia cazului creării unei armate industriale de rezervă, prin şomaj provocat tehnologic. Este interesant să vedem de ce.

Reticenţa lui Marx

Teoria marxistă a acumulării de capital este construită prin prisma unor factori iniţiali care în mare se potrivesc celor vehiculaţi şi de economia politică clasică. Aceşti factori sunt: pieţe competitive, funcţionând liber, pe baza acordurilor instituţionale ale proprietăţii private, individualismul juridic, libertatea contractelor şi structuri legale şi guvernamentale potrivite, garantate de un stat care facilitează aceste drepturi şi de asemenea asigură integritatea banilor, ca un depozit de valori şi ca un mediu de circulaţie. Rolul capitalistului ca producător de utilităţi şi comerciant este deja bine stabilit şi forţa de muncă devine ea însăşi un bun care îşi vinde propria valoare, la un preţ convenabil. Acumularea „primitivă" sau „originală" s-a produs deja şi acum acumularea acţionează ca o „reproducere dezvoltată" (chiar dacă prin exploatarea forţei de muncă în cadrul procesului de producţie) în condiţii de „pace, prosperitate şi egalitate". Aceste concepţii ne permit să vedem ce s-ar putea întâmpla dacă proiectele

Acumularea prin deposedare liberale ale analiştilor clasici de economie politică sau, în zilele noastre, proiectele neoliberale ale economiştilor, sunt realizate. Genialitatea metodei dialectice a lui Marx a fost de a arăta, după cum recunoştea fără echivoc Roza Luxemburg, că liberalizarea pieţei – crezul de căpătâi al liberalilor şi neoliberalilor – nu va produce un stat armonios în care fiecare să-şi găsească bunăstarea deplină.

Dimpotrivă, va genera un nivel mai accentuat de inechitate socială (cum de altfel tendinţa globală a

ultimilor trei decenii de neoliberalism a demonstrat cu prisosinţă, mai ales în ţări ca Marea Britanie şi Statele Unite, care au fost cele mai apropiate de această linie politică). Şi va produce, mai prevede Marx, instabilităţi serioase şi mereu crescânde, culminând cu declanşarea de crize cronice de super-acumulare (de genul celei la care suntem martori acum).

Dezavantajul acestor concepţii este că ele împing acumularea bazată pe jaf, fraudă şi violenţă către un „stadiu originar” care nu mai este considerat relevant sau, cum presupune Luxemburg, ca fiind ceva „exterior” capitalismului ca sistem închis. O reevaluare generală a persistenţei practicilor prădalnice ale acumulării „primitive” sau „originare”, în cadrul îndelungatei geografii istorice a acumulării de capital este, de aceea, necesară, după cum mai mulţi comentări au remarcat, recent.5 De vreme ce pare neobişnuit să considerăm un proces în plină evoluţie drept „primitiv” sau „originar”, voi înlocui, în cele ce urmează, aceşti termeni cu sintagama „acumulare prin deposedare”.

Acumulare prin deposedare

O privire mai detaliată asupra descrierii pe care Marx o dă acumulării primitive dezvăluie o gamă largă de procese.6 Acestea includ privatizarea terenurilor şi izgonirea populaţiilor ţărăneşti; conversiunea variatelor forme de drepturi de proprietate (comună, colectivă, statală etc), în drepturi de proprietate exclusiv privată; suprimarea drepturilor asupra terenurilor aflate în folosinţă comună (păşuni, islazuri); transformarea forţei de muncă în marfă şi eliminarea formelor de producţie şi consum alternative (indigene); procese, 136

coloniale, neocoloniale şi imperialiste, de însuşire a bunurilor (inclusiv a resurselor naturale); monetizarea schimburilor şi taxelor, în mod special a celor asupra pământurilor; comerţul de sclavi; dobânda cămătărească, îndatorirea şi, în fine, sistemul de credite ca mijloace radicale ale acumulării primitive. Statul, cu monopolul său

coercitiv şi având legalitatea de partea sa, joacă un rol crucial în sprijinirea şi promovarea acestor procese şi, aşa cum am demonstrat în capitolul 3, există argumente indubitabile că tranziţia către o dezvoltare capitalistă a avut şi continuă să aibă o importanţă covârşitoare asupra poziţiei unui stat. Rolul de factor de dezvoltare al statului menţine logicile capitalistă şi respectiv, teritorială întotdeauna împletite, chiar dacă acestea nu sunt, în mod necesar, în total acord una cu cealaltă.

Toate caracteristicile acumulării primitive pe care Marx le menţionează au rămas prezenţe pregnante în cadrul geografiei istorice a capitalismului, chiar până în zilele noastre. Strămutarea populaţiilor ţărăneşti şi formarea unui proletariat lipsit de pământ s-au accelerat în ţări precum Mexic şi India în ultimele trei decenii, unde multe resurse aflate în proprietate comună, precum apa, au fost privatizate (deseori la insistenţele Băncii Mondiale) şi aduse în cadrul logicii capitaliste de acumulare, forme de producţie şi consum alternative au fost suprimate. Industriile naţionalizate au fost privatizate. Fermele familiale au fost acaparate de marii afacerişti agrari, iar sclavia nu a dispărut (în mod special în ceea ce priveşte comerţul sexual).

Discuţiile critice purtate de-a lungul anilor pe marginea teoriei marxiste a acumulării primitive – care este totuşi mai curând o schiţă decât o explorare sistematică – sugerează existenţa unor lacune ce trebuie completate. Procesul transformării maselor muncitoare în proletariat (proletarizare), de pildă, atrage după sine un amestec de coerciţii şi de însuşiri ale unor calităţi precapitaliste, relaţii sociale, cunoştinţe, mentalităţi şi credinţe din partea acelora care sunt incluşi în acest proces. Relaţiile de rudenie, aranjamentele familiale şi casnice, relaţiile interumane şi cele de autoritate (inclusiv cele exercitate prin religie şi instituţiile sale) au toate un rol bine determinat, în unele cazuri, structurile preexistente vor fi violent reprimate ca nefiind compatibile

cu munca în sistemul capitalist, dar există destule poziţii ce sugerează că asemenea structuri pot fi totuşi cooptate, Acumularea prin deposedare într-o încercare de a făuri un consens, opus bazelor coercitive ale formării claselor muncitoare. În concluzie, acumularea primitivă cuprinde atât acapararea cât şi cooptarea realizărilor sociale şi culturale preexistente, însă şi înfruntarea şi chiar suprimarea acestora.

Condiţiile conflictului şi ale formării clasei muncitoare variază foarte mult şi asistăm de aceea, aşa cum Thompson, printre alţi teoreticieni, observa, la apariţia unui curent de opinie care vede clasa muncitoare formându-se „prin ea însăşi", deşi, este adevărat, în condiţii ce nu depind de voinţa ei.7 Rezultatul este adesea părăsirea cadrului deja stabilit, referitor la rolul relaţiilor sociale precapitaliste în formarea clasei muncitoare şi crearea unor orientări diferite, geografice, istorice şi antropologice, asupra modului în care trebuie definită clasa muncitoare. Indiferent cât este de extins procesul de „proletarizare", rezultatul nu este crearea unui proletariat omogen.8

Unele dintre mecanismele acumulării primitive pe care le vehiculează Marx se dovedesc însă a juca în prezent un rol chiar mai important decât au jucat în trecut. Sistemul de creditare şi capitalul financiar au devenit, aşa cum Lenin, Hilferding şi Luxemburg remarcau la unison, la începutul secolului XX, pârghii esenţiale ale fraudei, jafului şi hoţiei. Puternicul val de finanţializare ale cărui baze au fost puse după 1973 a fost la fel de edificator pentru acest stil speculativ şi prădalnic. Promovarea stocurilor, schemele de câştiguri piramidale, distrugerea bunurilor prin inflaţie, devalorizarea lor prin fuziuni şi achiziţii şi introducerea unor măsuri drastice pentru neplata datoriilor care au adus populaţii întregi, chiar şi în statele capitaliste avansate, la stadiul de simpli „sclavi îndatoraţi", ca să nu mai vorbim de fraudele marilor corporaţii şi deposedarea de bunuri şi valori (jefuirea fondurilor de

pensii şi decimarea lor în urma colapsului corporaţiilor financiare) prin manipulări de stocuri şi credite – toate acestea reprezintă principalele însuşiri ale capitalismului contemporan. Colapsul gigantului Enron a dus la ruinarea a mii de americani, a dus la distrugerea mijloacelor lor de trai şi a pensiilor. Dar, mai presus de toate, trebuie să acordăm atenţie la raidurile speculative întreprinse de instituţiile majore ale capitalului financiar, de genul acumulării prin deposedare, veritabilă sabie a lui Damocles a zilelor noastre.

Întregul mecanism al acumulării prin deposedare este astăzi larg deschis. Discuţiile asupra drepturilor de proprietate intelectuală, în negocierile din cadrul Organizaţiei Mondială a Comerţului (aşa-numitele acorduri TRIPS) au generat situaţii prin care, în urma acordării de licenţe şi patente pentru materialul genetic, germeni de plasmă şi alte produse de acest gen, ele pot fi utilizate tocmai împotriva populaţiei cu ajutorul căreia au fost create. „Biopirateria” cunoaşte o dezvoltare fulminantă şi jefuirea resurselor genetice ale lumii se desfăşoară în prezent sub oblăduirea şi spre beneficiul câtorva mari concerne farmaceutice. Degradarea continuă a mediului înconjurător, bun al întregii omeniri (pământ, aer, apă) şi proliferarea degradării habitatului care împiedică desfăşurarea oricărei forme de agricultură intensivă au rezultat de asemenea din transformarea, fără discernământ, a naturii, în toate formele sale, într-un bun economic.

O transformare similară a formelor culturale, istorice şi a creativităţii intelectuale atrage după sine deposedări masive (industria muzicală este, în această privinţă, de notorietate pentru acapararea şi exploatarea rădăcinilor culturale şi a creativităţii). Corporatizarea şi privatizarea bunurilor până nu de mult publice (cum ar fi universităţile), spre a nu mai discuta de valul de privatizări (de la reţeaua de apă până la utilităţile publice de orice gen) care au împânzit lumea, indică o tendinţă fulminantă

de „împrejmuire a bunurilor comune”. Ca şi în trecut, puterea statală este frecvent folosită pentru a forţa derularea unor astfel de procese, chiar şi împotriva voinţei populare. Sabia cu două tăişuri a cadrului legislativ, desemnat să protejeze forţa de muncă şi mediul de degradare, a generat pe de altă parte pierderea unor drepturi. Iar revenirea drepturilor de proprietate comună câştigate de-a lungul timpului, prin grele bătălii de clasă (dreptul la o pensie de stat, dreptul la bunăstare, la sistemul naţional de asistenţă medicală), către domeniul privat, a reprezentat una dintre cele mai greşite politici de deposedare, făcute în numele respectării stricte a conceptelor neoliberale.

Caracterul specific al capitalismului mai este dat atât de practicile prădalnice şi frauduloase, cât şi de cele „canibalistice”. Dar este, aşa cum observa Roza Luxemburg, „deseori dificil să determini, în haosul de violenţă şi de lupte acerbe pentru putere, legile aspre ale proceselor

Acumularea prin deposedare economice”. Acumularea prin deposedare se poate desfăşura într-o varietate de forme şi există aspecte în egală măsură probabile şi întâmplătoare despre al său *modus operandi*.

Aşadar cum anume acumularea prin deposedare ajută rezolvarea problemei supraacumulării? Supraacumularea, repet, este o situaţie în care surplusul de capital (poate însoţit şi de surplus de forţă de muncă) rămâne nefolosit, fără perspective de a genera profituri.

Termenul cu care operăm este, aici, surplusul de capital. Ceea ce face acumularea prin deposedare este să asigure apariţia unei serii de bunuri de consum (incluzând forţa de muncă), la preţuri foarte scăzute şi uneori, chiar în mod gratuit. Capitalul supraacumulat poate confisca aceste bunuri şi le poate da imediat o utilizare profitabilă, în cazul acumulării primitive, aşa cum a descris-o Marx, aceasta implică acapararea de terenuri, îngrădirea lor şi alungarea foştilor proprietari, ce devin astfel proletariat

lipsit de pământ, apoi înscrierea terenului astfel dobândit în curentul acumulării de capital. Privatizarea (locuinţelor sociale, a telecomunicaţiilor, a transporturilor, a sistemului de alimentare cu apă etc, în Marea Britanie, de pildă) a deschis, în ultimii ani, vaste perspective de desfăşurare a capitalului supraacumulat. Colapsul fostei Uniuni Sovietice, precum şi deschiderea politică şi mai ales economică a Chinei au determinat masiva eliberare a unor bunuri până acum nedisponibile în cadrul fluxului acumulării de capital. Ce s-ar fi întâmplat însă cu capitalul supraacumulat în decursul ultimilor 30 de ani, dacă aceste noi zone de acumulare nu s-ar fi deschis? Probabil că atunci capitalismul ar fi trecut din nou printr-o criză cronică de supraacumulare, similară celei din 1973, iar proiectele neoliberale de privatizare cvasigenerală ar fi căpătat sens, ca fiind singura modalitate de a rezolva problema.

O altă soluţie ar fi fost introducerea în sistem a materialelor brute ieftine (precum petrolul). Costurile de producţie ar fi fost reduse şi profiturile, prin urmare, ar fi crescut. După cum faimosul „rechin al presei", australianul Rupert Murdoch, sublinia, soluţia la actualele probleme economice este scăderea preţului petrolului de la 30 de dolari, sau chiar mai mult, barilul, la doar 20 de dolari! Şi atunci să ne mai mirăm de ce publicaţiile lui Murdoch s-au dovedit nişte suporteri atât de înflăcăraţi ai războiului din Irak? 9

Crizele financiare au provocat întotdeauna transferul de proprietate şi putere către aceia care şi-au menţinut propriile bunuri intacte şi care sunt în situaţia de a crea credite, iar criza asiatică nu face excepţie de la regulă... nu încape îndoială că aici, corporaţiile occidentale şi cele japoneze au fost marii învingători... Combinaţia dintre devalorizarea masivă, liberalizarea financiară impusă de FMI şi recuperarea facilitată de aceeaşi instituţie au precipitat chiar cel mai mare transfer de bunuri din timp

de pace, de la proprietarii autohtoni la cei străini, din ultimii cincizeci de ani, pe plan mondial, şi au surclasat net transferurile similare survenite în America Latină, în anii ’80 sau în Mexic, în 1994, în ambele beneficiarul principal fiind Statele Unite. Asemenea situaţii anulează expresia atribuită lui Andrew Mellon, „în cadrul unei depresiuni economice, bunurile se reîntorc la proprietarii de drept”. 10

Crizele regionale şi devalorizările strict localizate se vădesc a fi mijloace primordiale prin intermediul cărora capitalismul îşi creează în mod continuu propriul „cadru exterior”, cu care se hrăneşte, spre

Acelaşi scop poate fi atins şi prin devalorizarea bunurilor de capital şi a forţei de muncă deja existente. Bunurile devalorizate pot fi cumpărate la preţuri derizorii şi reintroduse ulterior, în mod profitabil, în circulaţie, prin capitalul supraacumulat. Dar acest proces necesită o devalorizare anterioară, care înseamnă automat declanşarea unei crize.

Crize de acest gen pot fi orchestrate, conduse şi controlate spre a raţionaliza sistemul. Fenomenul este deseori întâlnit în strategia programelor de austeritate administrate de stat, care face astfel uz de pârghiile cheie ale sistemelor de rate şi credite. Crizele limitate pot fi impuse de către forţe externe asupra unui anumit sector, asupra unui anumit teritoriu, sau chiar asupra întregului complex al activităţii capitaliste. Este lucrul la care sistemul financiar internaţional (condus de FMI), sprijini de state puternice (precum SUA), se pricepe de minune. Astfel, se generează periodic stocuri de bunuri devalorizate şi în multe cazuri total lipsite de valoare, în unele părţi ale lumii, cărora li se poate da o utilizare profitabilă prin surplusurile de capital fără posibilităţi de desfăşurare, din alte părţi. Wade şi Veneroso au sesizat esenţa acestui proces când au scris despre criza asiatică din anii 1997 – 1998:

Acumularea prin deposedare a putea supravieţui.

Crizele financiare din Asia de Est şi de Sud-Est, din 1997 – 1998 au fost un exemplu clasic, în acest sens.11 Analogia cu crearea unei armate industriale de rezervă prin lăsarea oamenilor fără slujbe este exactă. Bunurile valoroase sunt scoase din circulaţie şi devalorizate. Ele rămân neutilizate până când un surplus de capital le cuprinde, dând astfel viaţă unei noi acumulări de capital.

Pericolul este că asemenea crize ar putea scăpa de sub control şi deveni generalizate, sau că acel „cadru exterior" al capitalismului, de care vorbeam ceva mai devreme, ar putea declanşa o revoltă împotriva sistemului ce l-a creat. Una dintre primele funcţii ale intervenţionismului statal şi instituţiilor internaţionale este să orchestreze devalorizările în moduri care permit desfăşurarea acumulării prin deposedare fără a declanşa însă un colaps total. Iată, aşadar, esenţa programelor de ajustare structurală administrate de FMI. Pentru principalele puteri capitaliste, cum ar fi de pildă Statele Unite, aceasta înseamnă dirijarea unor astfel de procese în propriul lor avantaj. Ceea ce nu-i împiedică însă pe americani să-şi aroge rolul de suveran ghidat doar de sentimente de nobleţe, organizând veritabile „expediţii de desant economic" (cum s-a întâmplat în Mexic, în 1994), spre a menţine acumularea globală de capital pe linia de plutire. Dar există aici, ca şi în cazul oricărui joc de noroc, pericolul de a pierde: panica bruscă şi evidentă a Departamentului american de Finanţe şi a FMI în decembrie 1998 (după ce Rusia, căreia nu-i mai rămăsese nimic de pierdut, s-a declarat, pur şi simplu, falită şi când se părea că economia sud-coreeană, după câteva luni de frământări intense, era în pragul colapsului, putând provoca o reacţie în lanţ) ilustrează cât de aproape de marginea prăpastiei pot duce asemenea forme de calcul.12

Amestecul de coerciţie şi consens în cadrul unor astfel de activităţi de afaceri variază considerabil, dar acum observăm mai clar cum hegemonia se clădeşte prin intermediul mecanismelor financiare în aşa fel încât

beneficiarul să fie chiar hegemonul, în vreme ce acesta conduce restul ţărilor către ceea ce se doreşte a fi „calea de aur a dezvoltării capitaliste”... Cordonul ombilical care uneşte acumularea prin deposedare şi reproducţia dezvoltată este astfel creat de capitalul financiar şi de instituţiile de credit, sprijinite, ca de fiecare dată, de puterea statală.

Lumea tuturor posibilităţilor

Atunci cum vom putea întrezări legile draconice în cadrul nenumăratelor posibilităţi pe care le incumbă acumularea prin deposedare?

Ştim, desigur, că până la un anumit nivel, acest fenomen se petrece tot timpul şi că poate lua multe forme, atât legale, cât şi ilegale. Să luăm de pildă un procedeu întâlnit pe piaţa imobiliară americană şi cunoscut sub numele de „răsucire”. O casă degradată este cumpărată la un preţ derizoriu, i se aduc câteva îmbunătăţiri şi cosmetizări de faţadă, apoi este vândută la un preţ exorbitant, prin intermediul unui pachet ipotecar aranjat de vânzător, către o familie de condiţie modestă care este convinsă că a pus mâna pe casa visurilor ei! Dacă familia respectivă se va confrunta cu dificultăţi de plată sau va fi nevoită să facă serioase cheltuieli pentru întreţinerea locuinţei (care cu siguranţă vor apărea), atunci casa va fi revândută. Acest proces nu este chiar ilegal (aviz eventualilor cumpărători!), dar efectul este unul devastator asupra familiilor cu venituri mici, deposedându-le de puţinele economii pe care reuşiseră să le facă. Aceasta este acumularea prin deposedare. Există nenumărate activităţi (atât legale cât şi ilegale) de acest gen care afectează controlul bunurilor de către o clasă, în favoarea alteia.

Dar cum, când şi de ce acumularea prin deposedare iese din conul de umbră în care stă de obicei, spre a deveni forma dominantă de acumulare, vizavi de reproducţia dezvoltată? într-o oarecare măsură, această „ieşire la rampă” are legătură cu modul şi timpul de formare a

crizelor în cadrul reproducţiei dezvoltate. Dar poate, totodată, să reflecte încercările întreprinse de către antreprenori şi de către statele în curs de dezvoltare spre a se „alinia” sistemului şi a obţine beneficii directe din acumularea de capital.

Orice formaţiune socială sau teritoriu care este adus sau se integrează el însuşi în logica proprie dezvoltării capitaliste trebuie să treacă printr-o serie de schimbări structurale, instituţionale şi legale de anvergură, schimbări pe care Marx le încadrează, în clasificarea sa, la categoria acumulării primitive. Colapsul fostei Uniuni Sovietice a pus exact această problemă. Rezultatul a fost un episod sălbatic de acumulare primitivă, pus însă sub auspiciile

Acumularea prin deposedare

„Terapiei de şoc”, pe care o recomandaseră cu căldură tocmai marile puteri capitaliste şi instituţiile financiare internaţionale... Tulburările sociale şi pagubele suferite de populaţie au fost imense, iar distribuirea bunurilor care a rezultat prin privatizare şi reforme de piaţă a fost asimetrică şi nu a condus către acel gen de activitate de investiţii care apare odată cu reproducţia dezvoltată. Chiar mai recent, trecerea spre un capitalism dirijat de stat, în China, a determinat formarea unor valuri succesive de acumulare primitivă. Politica economică de succes de până atunci a fost forţată să eşueze, iar înfloritoarele corporaţii din regiunea Shanghai (care au oferit componente şi piese pentru industriile majore ale zonei metropolitane) s-au văzut obligate fie să se închidă, fie să se privatizeze, ducând astfel la o prăbuşire a bunăstării sociale şi a fondurilor de pensii şi creând o uriaşă masă de şomeri şi săraci. Efectul obţinut a fost transformarea companiilor chinezeşti rămase mult mai puternice şi mai competitive pe piaţa mondială, dar pentru aceasta, a trebuit să se plătească un tribut greu: devalorizarea şi distrugerea unui întreg mediu de afaceri, viabil şi înfloritor. Şi, pe când profiturile acţiunii rămâneau

firave, rezultatele vizibile erau provocarea de pagube sociale imense şi chiar răbufniri, uneori violente, ale nemulţumirii claselor sărace din zonele dezavantajate de acest proces.13

Acumularea prin deposedare poate fi interpretată aici ca fiind preţul ce trebuie plătit pentru realizarea unei ofensive de succes în dezvoltarea capitalistă cu ajutorul solid al puterii statale. Aplicarea acestei metode poate fi ghidată din interior (ca în cazul Chinei), sau impuse din exterior (ca în cazul dezvoltării neocoloniale în zonele din sud-estul Asiei sau al abordării reformelor structurale pe care administraţia Bush le propune acum, spre a însoţi ajutoarele acordate naţiunilor sărace). În cele mai multe dintre cazuri, se poate vorbi de o combinaţie între motivaţii interne şi presiuni externe, care stă în spatele acestor transformări. Mexic, de pildă, a abandonat sistemul de protecţie socială – şi aşa slab – al ţăranilor şi populaţiilor indigene, în anii ’80, parţial sub presiunea vecinului de la nord, spre a adopta practici neoliberale de privatizare, în schimbul asistenţei financiare şi a posibilităţii de acces pe piaţa americană, prin intermediul acordurilor NAFTA. Şi chiar şi atunci când motivaţiile par să fie predominant interne, condiţiile externe contează foarte mult.

Punerea bazelor Organizaţiei Mondiale a Comerţului uşurează acum eforturile Chinei de a pătrunde în sistemul capitalist mondial, într-o măsură mult mai mare decât s-ar fi petrecut lucrurile în anii ’30, când autarhia din cadrul imperiilor „închise” domina economia capitalistă, sau chiar şi în anii ’60, când aşa-numitul „sistem Bretton-Woods”, adoptat de marile puteri capitaliste ţinea fluxurile de capital sub un control strict. Condiţiile de după 1973 au fost mult mai favorabile pentru orice ţară sau complex regional care dorea să se integreze în sistemul capitalist mondial – şi acest fapt a reprezentat tocmai reversul a ceea ce presiunile americane de deschidere a pieţelor ar fi urmărit să determine. De aici, rapida ascensiune a unor

teritorii precum Singapore, Taiwan şi Coreea de Sud, şi alte câteva ţări şi regiuni proaspăt industrializate. Posibilităţile ce se deschideau astfel în faţa economiilor acestor „tigri asiatici” au atras însă valuri de dezindustrializare în multe dintre statele capitaliste dezvoltate (şi nu numai în acestea, după cum am văzut în capitolul 3), făcând totodată ca şi ţările proaspăt industrializate să fie mai vulnerabile la mişcările de capital speculativ, la competiţia spaţio-temporală şi la următoarele valuri de acumulare prin deposedare, aşa cum s-a văzut în timpul crizei din 1997 – 1998. Astfel a fost construită şi exprimată volatilitatea capitalismului internaţional.

Devalorizările implicate în cursul crizelor distrug deseori bună-starea socială, afectează instituţiile sociale, în general. Acest lucru se întâmplă în mod tipic când sistemul de credite exercită o presiune accentuată asupra debitorilor, când lichidităţile dispar, iar firmele şi întreprinderile sunt aduse în stare de faliment. Nu există nicio modalitate pentru ca proprietarii să-şi menţină bunurile şi ei sunt nevoiţi să renunţe la ele în schimbul unui preţ derizoriu, oferindu-le capitaliştilor care dispun de suficienţi bani lichizi pentru a le acapara.

Dar circumstanţele variază destul de mult. Deplasările ce au avut loc în Statele Unite, în regiunea Dust Bowl, în anii ’30 şi migraţia în masă a acelor muncitori agricoli cunoscuţi sub numele peiorativ de „okies” către California (atât de dramatic descrisă de Steinbeck, în „Fructele mâniei”) au reprezentat un violent precursor al lungului proces de dezrădăcinare a familiilor de fermeri americani, prin aşa-Acumularea prin deposedare numitul „agn>business”. Prima pârghie a acestei tranziţii a fost întotdeauna sistemul de credit, dar poate cel mai interesant aspect al ei este modul în care instituţiile statale s-au prefăcut îngrijorate de soarta familiilor de fermieri, arătându-se gata de a le ajuta, dar de fapt jucând un rol subversiv, pentru facilitarea tranziţiei pe care pretindeau că ar vrea să o înfrâneze.

Acumularea prin deposedare s-a făcut tot mai puternic simţită după 1973, această expansiune reprezentând un soi de compensaţie pentru problemele cronice ale supraacumulării apărute în cadrul reproducţiei dezvoltate. Motorul principal al expasiunii a fost punerea la punct, mai ales la comanda Statelor Unite, a unui sistem financiar internaţional care putea, în anumite momente, să pedepsească, prin intermediul unor „atacuri de devalorizare şi acumulare prin deposedare”, fie mai cu blândeţe, fie mai aspru, anumite sectoare industiale sau chiar teritorii întregi. Dar deschiderea a noi teritorii către dezvoltarea capitalistă şi către economia de piaţă, specific capitalistă a avut de asemenea un rol important, aşa cum acumularea primitivă a făcut în acele ţări (precum Coreea de Sud, Taiwan şi în prezent, mult mai spectaculos, în China) care au căutat să se integreze în capitalismul mondial ca jucători activi. Pentru ca toate aceste fenomene să se petreacă, a fost nevoie nu doar de un comerţ mai liber şi de o „finanţializare” accentuată, ci în primul rând de o manieră radical diferită de abordare a felului în care puterea statală, întotdeauna un jucător de prim rang în sfera acumulării prin deposedare, trebuie să se desfăşoare. Apariţia teoriei neoliberale şi a politicilor de privatizare asociate ei a reflectat pe deplin ceea ce au însemnat aceste schimbări în economia mondială.

Privatizarea: tăişul ascuţit al acumulării prin deposedare

Neoliberalismul, ca doctrină de economie politică, a apărut în jurul anului 1930. Opus radical comunismului, socialismului şi altor forme ce propovăduiau intervenţia activă a statului şi în alte sfere de activitate decât cele strict necesare pentru asigurarea securităţii instituţiilor de piaţă, activităţii antreprenoriale şi a proprietăţii pril46

vate, neoliberalismul a debutat ca un conglomerat de idei economice ignorate şi chiar izolate de economiştii epocii, prinzând formă în anii ’40, prin contribuţia unor analişti precum von Hayek, Ludvig von Mises, Milton

Friedman şi, cel puţin pentru o perioadă, Karl Popper. Ar fi fost necesară, prevedea, corect, von Hayek, trecerea unei generaţii pentru ca ideile vehiculate de neoliberali să devină curentul principal, în cadrul economiei mondiale. Adunând fonduri de la corporaţiile care nutreau simpatii faţă de ea şi fondând institute de cercetări interdisciplinare, mişcarea neoliberală a generat în mod constant un curent tot mai puternic de analize, scrieri, polemici şi luări de poziţie în plan politic, în anii ’60 şi ’70. Dar această mişcare nu era încă luată în seamă, ba chiar era dezauată de către personalităţile din sferele politico-economice. Abia după grava criză de supra-acumulare din anii ’70 a devenit evident că neoliberalismul trebuie considerat o alternativă viabilă la renumitul „model keynesian” şi la alte tipuri de politici economice, care acordau statului un rol primordial. Iar Margaret Thatcher a fost aceea care, căutând o soluţie la gravele probleme economice din timpul guvernării sale, a descoperit mişcarea neoliberală şi a recurs la studiile interdisciplinare ale acesteia, pentru a găsi căi de acţiune, după venirea la putere, în 1979.14 împreună cu Roland Reagan, „doamna de fier” a politicii europene a transformat radical orientarea activităţii statale, determinând statul să devină un sprijinitor puternic al acumulării de capital. FMI şi Banca Mondială şi-au schimbat politica peste noapte şi în decursul a doar câţiva ani, doctrina neoliberală a întreprins un marş rapid şi victorios spre dominarea gândirii politice, în marile state capitaliste, în primul rând în sfera anglo-americană, dar şi în restul Europei şi al lumii. Iar dacă privatizarea şi liberalizarea pieţii au reprezentat formula magică a mişcării neoliberale, rezultatul a fost apariţia unui nou val de „îngrădire a bunurilor comune”, mişcare ce s-a transformat într-un obiectiv de prim ordin al politicii de stat.

Bunurile şi proprietăţile deţinute de stat sau aflate în folosinţă comună au fost introduse pe piaţă, în aşa fel încât

capitalul supraacumulat să poată investi în ele, să le dezvolte şi să facă speculaţii pe seama lor. Noi orizonturi de activitate profitabilă au fost astfel deschise şi aceasta a determinat rezolvarea, cel puţin pentru o perioadă, a

Acumularea prin deposedare problemei supraacumulării. Oricum, o dată pusă în mişcare, mişcarea a creat incredibile presiuni pentru a găsi noi şi noi câmpuri de manifestare, atât în interiorul ţărilor respective, cât şi peste hotare, oriunde existau posibilităţi de privatizare.

În cazul lui Thatcher, importantul stoc de locuinţe sociale s-a numărat printre primele bunuri ce au fost privatizate. La prima vedere, aceasta a apărut ca un cadou făcut claselor sărace, care puteau de acum să cumpere, la un preţ relativ scăzut, locuinţele pe care până în momentul respectiv le putuseră doar închiria, şi care preluau controlul asupra unor bunuri valoroase, mărindu-şi astfel averea şi bunăstarea.

Dar o dată ce transferul a fost realizat, speculaţiile imobiliare au înflorit imediat, în primul rând în zonele rezidenţiale din centrul marilor oraşe; prin promisiuni, aranjamente dubioase şi chiar ameninţări, populaţiile sărace au fost obligate să se mute din locuinţele abia primite, în cartierele mărginaşe ale metropolelor; în locul lor, în fostele locuinţe sociale, renovate de către samsarii imobiliari venind oameni de condiţie socială superioară, care aveau bani să-şi permită o casă mai scumpă. În scurt timp, muncitorii cu venituri modeste nu au mai fost capabili să-şi cumpere case, iar nesiguranţa zilei de muncă a generat un profund val de nemulţumiri. În Marea Britanie, privati-zările masive care au urmat (în reţeaua de alimentare cu apă, teleco-municaţii, electricitate, energie, transporturi etc), vinderea cvasitotalităţii companiilor publice către concerne private şi transformarea multor instituţii publice (precum universităţile), după modelul antre-prenorial, au produs o schimbare radicală în modelul dominant al relaţiilor sociale şi totodată o redistribuire a bunurilor, fenomenul favorizând mai degrabă clasele avute

decât pe cele sărace.

Acelaşi standard al redistribuirii bunurilor poate fi întâlnit pretutindeni unde s-au produs privatizări. Banca Mondială a promovat în Africa de Sud, după prăbuşirea regimului de apartheid, o politică economică specială, menită să demonstreze că o eficienţă sporită nu poate fi atinsă decât prin privatizarea şi liberalizarea pieţei. Instituţia a încurajat, de pildă privatizarea regiilor de alimentare cu apă şi „recuperarea totală a costurilor" prin intermediul utilităţilor deţinute de municipalitate. Consumatorii au fost obligaţi să plătească pentru apa pe care o consumau, în loc să o primească gratis, din partea statului, ca până atunci. Obţinând profituri mai mari, utilităţile ar fi putut, suna teoria Băncii Mondiale, să-şi extindă serviciile în mod continuu, pentru mai buna deservire a consumatorilor, urmând ca, pe viitor, în măsură ce se introduceau tehnologii moderne, mai fiabile, facturile la apă să scadă. Dar, incapabili să-şi plătească datoriile către regiile de apă, tot mai mulţi utilizatori au renunţat la serviciile lor, astfel încât efectul a fost tocmai invers celui scontat: companiile de alimentare cu apă s-au văzut nevoite să crească preţurile, sărăcindu-i şi mai mult pe consumatori. Cum aceştia au fost nevoiţi să caute alte surse de apă, rezultatul a fost dezastruos, anume o epidemie de holeră în urma căreia mulţi oameni au murit. Obiectivul propus (apă curentă pentru toţi) nu a putut fi realizat, date fiind cauzele expuse mai sus.

Studiile amănunţite efectuate în Africa de Sud de către McDonald şi alţii demonstrează astfel că şi „costul recuperării investiţiilor în serviciile municipale au impus un efort financiar zdrobitor asupra familiilor cu venituri mici, contribuind la numeroase debranşări de la sistemul de alimentare cu apă dar şi la evacuări forţate, afectând milioane de familii sărace, ce s-au văzut astfel în îmbosibilitatea de a mai avea un trai cel puţin decent". 15

O logică similară, venită tot din partea „experţilor" de la Banca Mondială, a generat în Argentina un val masiv

de privatizare (tot în ceea ce priveşte alimentarea cu apă, telecomunicaţiile, electricitatea, transporturile), care a rezultat într-un uriaş curent de capital supraacumulat şi o explozie a preţurilor bunurilor de larg consum, urmate de colaps, de o sărăcire totală a populaţiei (se apreciază că mai bine de jumătate dintre argentinieni au fost aduşi astfel în sapă de lemn), pe măsură ce investiţiile capitaliste se retrăgeau din această ţară ce devenise neguvernabilă. Să luăm însă şi alt exemplu, cel ai drepturilor asupra pământului, în Mexic. Constituţia dată în 1917, în urma revoluţiei mexicane, stipula protejarea drepturilor legale ale populaţiei indigene şi încorpora aceste drepturi în sistemul *ejido*, ce permitea ca pământurile să fie deţinute în proprietate şi folosinţă comună. În 1991, guvernul Salinas a votat o lege reformistă, care permitea şi chiar încuraja privatizarea acestor pământuri. De vreme ce sistemul *ejido* asigurase baza unei siguranţe colective printre comunităţile de indigeni, guvernul trebuia să-şi asume, pe viitor, responsabilitatea

Acumularea prin deposedare de a asigura în continuare această siguranţă, lucru de care nu s-a îngrijit. De altfel, legea nu era decât una dintre măsurile reformiste adoptate de guvernul Salinas, măsuri care, lipsite de o protecţie socială adecvată, aveau să aibă efecte dramatice predictibile asupra bunăstării şi veniturilor populaţiei.16 S-a declanşat astfel o rezistenţă acerbă faţă de reformarea sistemului *ejido*, şi cele mai radicale grupări de ţărani sărăciţi prin „bunăvoinţa” guvernului au sfârşit prin a se alătura rebeliunii zapatiste izbucnite în statul Chiapas, în chiar prima zi a anului 1994, adică atunci când acordul NAFTA urma să intre în vigoare. Creşterea ulterioară, de asemenea previzibilă, a nivelului de importuri a mai dat o lovitură păturilor sărace, căci produsele (grâul şi porumbul, în primul rând), importate la preţuri foarte mici din Statele Unite, unde agrobusinessul atinsese un înalt nivel tehnologic şi productiv, au dus la scăderea preţurilor de vânzare a acestor produse,

provocând o pauperizare şi mai accentuată a producătorilor agricoli mexicani. Ameninţaţi să moară de foame, mulţi fermieri au fost nevoiţi să-şi vândă pământurile şi să îngroaşe rândul şomerilor, din oraşele supraaglomerate ale ţării. Efecte asemănătoare asupra populaţiei rurale au fost întâlnite pretutindeni. Importurile ieftine de vegetale din California şi orez din Louisiana, efectuate la comanda Organizaţiei Mondiale a Comerţului, ruinează în prezent comunităţile rurale din Japonia şi Taiwan, de pildă. Concurenţa externă, favorizată de aceeaşi instituţie, a dat peste cap viaţa în mediul rural până şi în India. Efectul, precizează Roy, este devastator: „Economia rurală a Indiei, care asigura traiul a 700 milioane de persoane, a fost pur şi simplu strangulată. Fermierii ce produc prea mult sunt în pericol, cei ce produc prea puţin sunt de asemenea ameninţaţi, iar muncitorii agricoli lipsiţi de pământ rămân fără slujbe, pe măsură ce marii proprietari şi fermieri nu-i mai pot plăti şi se văd siliţi să renunţe la serviciile lor. Toţi aceşti oameni, de ordinul milioanelor, iau apoi drumul oraşelor, în căutare de muncă”. 17 În China se estimează că cel puţin jumătate de miliard de oameni vor trebui să fie absorbiţi în procesul de urbanizare, în viitorii zece ani, dacă se doreşte ca nemulţumirile şi revoltele în zonele rurale să fie evitate. Cu ce se vor ocupa aceşti oameni în oraşe rămâne încă incert, deşi, aşa cum am văzut, vastele planuri de dezvoltare a infrastructurii fizice acum în curs de desfăşurare în China vor reuşi să pună capăt, cel puţin într-o oarecare măsură, nemulţumirii populaţiei.

Esenţialul privatizării înseamnă, concluzionează Roy, „transferul valorilor publice productive de la stat către companiile private.

Valorile productive includ resursele naturale: pământul, pădurile, apa, aerul. Dar acestea sunt bunuri posedate de stat pe baza încrederii pe care populaţia a investit-o în el, ca organ reprezentativ al unei comunităţi, a unei naţiuni. Să smulgi aceste valori şi să le înstrăinezi,

vânzându-le ca pe nişte mărfuri oarecare companiilor private înseamnă, la urma urmei, un proces de deposedare barbară, la un nivel cum nu s-a mai cunoscut în istorie”. 18

Că rebeliunea zapatistă din Chiapas, în Mexic, s-a produs ca o încercare disperată de a proteja drepturile populaţiei indigene este un fapt cert. Că factorul cheie care a declanşat criza a fost implementarea unei privatizări generalizate şi a liberului schimb, prin acordurile NAFTA, de asemenea nu poate fi pus la îndoială.

Izbucniri violente, de acest gen, ridică problema spinoasă a rezistenţei în faţa acumulării prin deposedare.

Conflicte implicând acumularea prin deposedare

Acumularea primitivă, aşa cum o descrie Marx, atrage după sine o întreagă gamă de conflicte episodice, dar foarte violente. Naşterea capitalismului nu a fost o afacere paşnică. A fost scrisă în istoria lumii, cum frumos spune gânditorul german, „cu litere de foc şi sânge”. Christopher Hill, în cartea sa *The World Turned Upside Down*, oferă o descriere detaliată a modului în care aceste conflicte s-au desfăşurat în secolul al XVII-lea, în Marea Britanie, pe măsură ce forţele capitalismului incipient şi proprietarii de pământ au fost nevoiţi să se confrunte, în mod repetat, cu mişcări populare îndreptate împotriva capitalismului şi privatizării, mişcări ce au dus la apariţia unor forme radical diferite de organizaţii sociale.19 Acumularea prin deposedare, în perioada contemporană, a provocat de asemenea conflicte politice şi sociale şi vaste focare de rezistenţă. Multe dintre acestea formează acum nucleul mişcărilor, aparent dezorganizate, dar extrem de răspândite, ce se

Acumularea prin deposedare manifestă împotriva globalizării. Fermentul opiniilor antiglobalizare din cadrul acestor mişcări pare să izvorască din aceleaşi idealuri generate în alte momente tensionate ale istoriei (perioada 1640 – 1680, marcată de război civil şi Restauraţie, în Marea Britanie, sau „revoluţiile glorioase” din Franţa anilor 1830 – 1848, ce au dus, în cele din urmă, la

proclamarea Republicii Franceze). Emfaza cu care au fost susţinute, revendicările privind drepturile şi proprietăţile comune indică o continuitate între mişcările revoluţionare de atunci şi cele antiglobalizare de astăzi.

Aceste conflicte pun, totuşi, serioase dificultăţi de interpretare şi analiză. Nu poţi face omletă fără să spargi ouăle, spune un vechi proverb, iar naşterea capitalismului a atras după sine acerbe şi adeseori episoade violente de „distrugere creativă”. În vreme ce violenţa de clasă dădea naştere unor situaţii critice, partea pozitivă a fenomenului a fost distrugerea relaţiilor feudale, eliberarea energiilor creative, deschiderea societăţii către noile curente de schimbare organizatorică şi tehnologică şi înlocuirea vechii lumi, bazate pe superstiţie şi ignoranţă, cu una a iluminării prin ştiinţă şi având potenţialul de a-i elibera pe oameni de chingile stricte ale materialismului. Din acest punct de vedere, poate fi spus că acumularea primitivă a reprezentat un stadiu necesar, deşi hidos, prin care societatea umană a trebuit să treacă spre a ajunge la un stat unde atât capitalismul, cât şi o alternativă de socialism să fie posibile. Marx (opunându-se anarhiştilor de genul lui Reclus sau Kropotkin, precum şi adepţilor tipului de socialism propovăduit de William Morris) nu a pus mare preţ pe formele sociale distruse de acumularea primitivă şi nici nu a susţinut perpetuarea unui *statu-quo* sau revenirea la relaţiile sociale şi formele productive precapitaliste. El a implementat ideea că există un factor de progres vizavi de dezvoltarea capitalistă şi acest lucru a fost valabil până şi pentru imperialismul britanic în India (o poziţie ce nu s-a bucurat însă deloc de aprecieri, în cadrul mişcării antiimperialiste declanşate la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, aşa cum de altfel primirea glacială a lucrării lui Bill Warren despre imperialism ca pionier al capitalismului a demonstrat).20

Chestiunea are o importanţă esenţială în orice evaluare politică asupra practicilor imperialiste contemporane. Pe când nivelul de exploatare a forţei de

muncă în ţările în curs de dezvoltare este fără îndoială ridicat şi pot fi identificate numeroase exemple de practici abuzive, studiul, privit din perspectivă etnografică, al transformărilor sociale induse de investiţiile externe directe, dezvoltarea industrială şi sistemul de producţie offshore în multe părţi ale lumii ne dezvăluie o istorie mult mai complexă. În unele privinţe, poziţia femeilor, care asigură grosul forţei de muncă, s-a schimbat radical, chiar s-a îmbunătăţit. Confruntaţi cu dilema de a accepta slujbe în industrie sau de a se reîntoarce în sărăcia satelor de unde proveneau, mulţi muncitori şi-au exprimat puternica opţiune pentru prima variantă. Pe de altă parte, suficienţi membri ai clasei muncitoare au reuşit să atingă un standard de viaţă decent, net superior condiţiilor mizere din viaţa lor de până atunci, din mediul rural. Este aşadar de discutat dacă problema principală în Indonezia, de pildă, a reprezentat-o impactul rapidei industrializări asupra standardelor de viaţă, între 1980 şi 1990, sau devalorizarea şi dezindu-strializarea survenite în timpul crizei financiare din 1997 – 1998, care a distrus mult din ceea ce industrializarea reuşise să făurească. Care dintre aceste probleme a fost, aşadar, mai serioasă: importul şi inserţia de acumulare de capital prin intermediul reproducţiei dezvoltate în economia indoneziana sau totala fărâmiţare a acestor activităţi din cauza acumulării prin depo-sedare? Deşi pare logic că ultima problemă reprezintă o consecinţă firească a celei dintâi, şi că adevărata tragedie este constituită din atragerea (deseori forţată) a populaţiei rurale, către proletariat, doar pentru a deveni o forţă de muncă inutilă, eu consider de asemenea plauzibil ca acest al doilea episod să fi avut mai multe consecinţe negative asupra aspiraţiilor, speranţelor într-un viitor mai bun şi posibilităţilor de realizare ale populaţiei sărăcite decât primul. Concluzia firească e că acumularea primitivă care deschide calea reproducţiei dezvoltate reprezintă un lucru benefic, în vreme ce acumularea prin deposedare, ce întrerupe şi chiar distruge drumul deja

creat, are profunde conotaţii negative.

Recunoaşterea faptului că acumularea primitivă poate fi un precursor necesar pentru mai multe schimbări în bine ridică o altă problemă majoră, cea a politicilor de deposedare într-un regim socialist. În cadrul tradiţiei marxiste şi comuniste, revoluţionare, s-a

Acumularea prin deposedare vehiculat ideea necesităţii de a organiza un proces economic echivalent cu acumularea primitivă, pentru implementarea programelor de modernizare în acele ţări care nu trecuseră prin stadiile incipiente ale dezvoltării capitaliste. Acest lucru a însemnat uneori manifestări violente la fel de groaznice, cum a fost cazul colectivizării forţate a agriculturii în fosta Uniune Sovietică (eliminarea aşa-zişilor „kulaci"), ca şi în China şi în Europa de Est. Asemenea politici cu greu ar putea fi caracterizate ca fiind de succes, iar ele au generat rezistenţă din partea anumitor grupări, rezistenţă zdrobită însă cu brutalitate.

Această abordare şi-a creat propriile dificultăţi, oriunde sistemul a fost implementat. Greutăţile pe care sandiniştii din Nicaragua le-au întâmpinat, în negocierile lor cu indienii Mesquito, în încercarea lor de a organiza după modelul socialist regiunea, au creat un cal troian prin intermediul căruia CIA a putut infiltra cu succes luptătorii Contras, spre a zdrobi mişcarea revoluţionară.

Aşadar, în vreme ce lupta împotriva acumulării primitive poate semăna germenii unor mişcări insurgente, inclusiv din partea ţărănimii, scopul politicii socialiste nu a fost de a proteja vechea ordine, ci de a ataca direct relaţiile sociale şi formele de putere statală ce încercau să transforme această ordine, ajungându-se astfel la o configuraţie total diferită a relaţiilor de clasă şi a puterii de stat. Formula aceasta a reprezentat crezul de căpătâi al multor mişcări revoluţionare care au înflorit în ţările sărace, la scurtă vreme după sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Ele au luptat împotriva imperialismului capitalist, dar au făcut asta în numele unui alt tip de

modernizare, decât pentru apărarea tradiţiei. În lupta lor, revoluţionarii s-au văzut deseori puşi pe poziţii divergente tocmai cu cei pe care susţineau că-i protejează, spre a revitaliza sistemul tradiţional de producţie, tiparele culturale şi relaţiile sociale.

Mişcările insurgente împotriva acumulării prin deposedare nu trebuie însă neapărat alăturate dezvoltării prin intermediul sistemului socialist a unei societăţi. Succesele realizate iniţial de alternativa socialistă (realizările Cubei, în primii ani ai erei Castro, în domeniul asistenţei medicale, al educaţiei şi al agriculturii, de pildă), pe de o parte, şi climatul represiv existent, pe scară largă, în statele de dincolo de Cortina de Fier, pe de alta, le-au creat dificultăţi celor cu vederi de stânga în a pretinde o poziţie de conducere paşnică mai curând decât una de dominare prin coerciţie, în relaţia cu acele mişcări.

Mişcările insurgente împotriva acumulării prin deposedare au mers, în general, pe o cale politică diferită, în unele situaţii devenind chiar ostile politicii socialiste. Uneori, acest lucru s-a datorat diferenţelor ideologice, dar în altele, responsabile au fost motive pragmatice, organizatorice, derivate din însăşi natura luptei lor, pentru cauza celor mulţi. Diversitatea acestor mişcări protestatare este extraordinară şi ne-ar fi poate chiar greu să ne imaginăm că există o legătură între ele. Lupta populaţiilor Ogoni împotriva degradării pământurilor lor de către marile companii petroliere, precum Shell Oii; rezistenţa îndelungată faţă de proiectele Băncii Mondiale, privind construirea unor baraje uriaşe, în India şi America Latină; mişcările ţărăneşti împotriva biopirateriei; protestele împotriva hranei modificate genetic şi pentru prezervarea produselor naturale şi a sistemului de producţie tradiţional; lupta pentru menţinerea accesului populaţiilor indigene la rezervele forestiere, în timpul limitării activităţii companiilor de prelucrare a lemnului; conflictele politice împotriva privati-zării; mişcarea de obţinere a unor drepturi pentru muncitori sau femei, în

ţările în curs de dezvoltare; campaniile pentru protecţia biodiversităţii şi pentru a preveni distrugerea mediului; mişcările ţărăneşti pentru a avea acces la terenurile agricole; protestele împotriva construirii de autostrăzi şi aeroporturi; miile de manifestaţii împotriva programelor de austeritate impuse de FMI – iată doar câteva dintre nenumăratele forme pe care mişcările de protest le-au cunoscut, în întreaga lume, după 1980.21 Aceste mişcări şi revolte au fost frecvent oprimate cu o violenţă feroce, în mare măsură de către puterea statală, acţionând în numele „ordinii şi stabilităţii”. Statele clientelare, sprijinite militar sau în unele cazuri având forţe speciale antrenate de către statele majore ale marilor puteri (Statele Unite, în primul rând, dar şi Marea Britanie şi Franţa, în mai mică măsură), au preluat controlul în cadrul unui sistem bazat pe represiune şi lichidarea fără milă a oricărei mişcări ce se opunea acumulării prin deposedare.

La această complexă frescă socială trebuie adăugată extraordinara proliferare a organizaţiilor non-guvernamentale internaţionale, în mod deosebit după 1970, majoritatea dedicate unui anumit scop

Acumularea prin deposedare

(protecţia mediului, statutul femeii în societate, lupta pentru drepturi civile, pentru drepturile muncitorilor, pentru eliminarea sărăciei etc).

În vreme ce unele dintre aceste organizaţii descindeau din tradiţia religioasă şi umanistă a Occidentului, altele au fost fondate în numele eradicării sărăciei, dar de către indivizi interesaţi mai curând de speculaţiile financiare şi de dezvoltarea pieţei... Este greu de făcut o imagine completă asupra dezvoltării luate de organizaţiile respective, precum şi asupra diversităţii obiectivelor lor, declarate sau nedeclarate. Un activist de calibrul lui Roy a spus-o răspicat: „Ceea ce se întâmplă astăzi în lume este prea colosal pentru ca raţiunea umană să poată înţelege pe de-a-ntregul. Dar se întâmplă lucruri teribile, îngrozitoare... Să încerci să măsori dimensiunile

acestor fenomene, să vrei să le defineşti, să doreşti să li te împotriveşti, este imposibil. Singura cale în care lupta poate fi dusă este de a angaja anumite războaie, în anumite moduri”. 22

Dar mişcările de care vorbeam nu au întotdeauna o finalitate clară.

Ele deseori exprimă contradicţii interne, ca în cazul divergenţelor iscate între populaţiile indigene ce-şi reclamau drepturile legitime asupra unor teritorii revendicate şi de organizaţiile ecologiste, ca fiind vitale pentru menţinerea echilibrului ecologic şi prevenirea distrugerii lanţului trofic.

Şi, în parte şi datorită condiţiilor distincte care au generat astfel de mişcări, orientarea lor politică şi modul de organizare diferă net de acelea având ca factor determinant reproducţia dezvoltată. Rebeliunea zapatistă, de pildă, nu a căutat să pună mâna pe puterea statală sau să declanşeze o revoluţie politică, ci a încercat să determine puterea existentă să se implice mai mult în găsirea de alternative pentru comunităţile sărace şi să le ajute să se dezvolte. Din punct de vedere organizatoric, rebeliunea a căutat să evite avangardismul şi a refuzat categoric să ia forma unui partid politic. În locul acestei variante, s-a preferat continuarea emiterii unor revendicări de pe poziţiile unei mişcări sociale de amploare, în care culturile indigene să deţină un rol vital. Prin urmare, am putea spune că această mişcare zapatistă a reprezentat un fel de „revoluţie pasivă”, în cadrul logicii teritoriale a puterii deţinute de aparatul de stat din Mexic.23

Efectul total al acestor mişcări a fost de a schimba din temelii structura organizaţiilor politice, diferenţiindu-le de partidele politice tradiţionale, sau de sindicatele clasice, pentru a le transforma în entităţi mai puternice din punct de vedere social, cu bază de reprezentare mult mai largă, dar cu implicare politică directă mai redusă. Şi, deşi se poate spune că această mişcare şi-a pierdut rolul militant, orientat aproape exclusiv către sfera politică, ea a

devenit mult mai profundă, mai relevantă şi mai implicată în activitatea cotidiană. Ea şi-a extras seva din această implicare, dar procedând astfel, deseori s-a confruntat cu dificultăţi în a se delimita de factorii locali, particulari, spre a înţelege macro-politicile impuse de acumularea prin deposedare.

Pericolul este să privim toate aceste conflicte împotriva deposedării ca fiind prin definiţie „pozitive" sau să le plasăm sub un slogan general, de tipul celui lansat de Hardt şi Negri, cu „mulţimile care se vor ridica în mod miraculos spre a moşteni Pământul".24 Aici, consider eu, rezidă adevărata dificultate politică. Deoarece dacă Marx are dreptate doar pe jumătate, spunând că există elemente progresive în acumularea primitivă, spre a face omletă, trebuie să spargi totuşi câteva ouă, aşadar şi în cazul nostru este necesar să acceptăm riscurile pe care acest tip de acumulare le implică. Iar aceste riscuri, cu care se confruntă mişcarea antiglobalizare sau organizaţiile ce caută al-ternative globalizării, ameninţă să distrugă o mişcare care se arăta atât de promiţătoare în lupta anticapitalistă şi antiimperialista. Şi iată cum argmentez această afirmaţie.

Domeniul dual al luptei anticapitaliste şi antiimperialiste

Viziunea clasică pe care marxiştii şi socialiştii o au este aceea că proletariatul, definit ca totalitatea muncitorilor plătiţi pentru eforturile lor, dar văduviţi de dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producţie, a reprezentat elementul cheie al schimbărilor istorice, în ultimele secole. Principala contradicţie opunea capitaliştilor pe muncitori, ambele categorii văzute în cadrul şi în jurul procesului de producţie. „Armele" iniţiale ale clasei muncitoare au fost uniunile comerciale şi partidele politice al căror scop era să cucerească puterea politică, fie pentru a obţine o mai mare echitate socială, fie pentru a elimina definitiv dominaţia capitaliştilor. Accentul a căzut, de aceea, Acumularea prin deposedare pe relaţiile

dintre clase, pe lupta dintre clase, în cadrul procesului de acumulare de capital, înţeleasă ca reproducţie extinsă. Toate celelalte forme de luptă au fost privite ca subsidiare, secundare sau chiar ignorate, ca fiind marginale şi nerelevante. Au existat, desigur, multe nuanţe şi variaţii pe această temă, dar nucleul oricărei teorii l-a reprezentat ideea că proletariatul este unicul agent al transformărilor istorice. Luptele duse în numele acestui principiu au dat roade, în secolul XX, în majoritatea ţărilor capitaliste dezvoltate. Deşi aici nu s-au petrecut transformări revoluţionare de proporţii, creşterea puterii organizaţiilor muncitoreşti şi a partidelor politice reprezentative pentru proletariat a adus cu sine îmbunătăţiri remarcabile ale nivelului de trai, alături de instituţionalizarea unei game largi de măsuri vizând protecţia socială. Statele cu tradiţie social-democrată care au apărut, în mod special în vestul Europei şi în Scandinavia, pot fi privite, în ciuda inerentelor probleme şi dificultăţi ce le-au stat în cale, ca modele de dezvoltare progresivă. Dar faptul că ele au ajuns aici se datorează în mare parte determinării şi hotărârii de care au dat dovadă organizaţiile proletare din ţările respective, în cadrul procesului de reproducţie extinsă. Cred că este important să înţelegem semnificaţia acestei afirmaţii.

Şi totuşi, chiar dacă determinarea, dorinţa de a duce ceva la bun sfârşit, a fost productivă, ea s-a făcut prin neglijarea multor aspecte importante, economico-sociale. Încercările de a integra mişcarea socială urbană în programul politic al partidelor de stânga au eşuat, excepţie făcând, desigur, ţările cu regimuri comuniste. Mişcările sociale, precum feminismul şi ecologismul, au rămas în afara vederilor stângii tradiţionale. A existat, în cadrul acestei mişcări de stânga, o tendinţă de a ignora conexiunile dintre lupta internă pentru bunăstare socială şi schimbările externe (rezultatul fiind acela că, în ţările capitaliste dezvoltate, o mare parte din mişcarea muncitorească a sfârşit prin a deveni un soi de

„aristocraţie proletară”, recurgând până şi la măsuri imperialiste, spre a-şi păstra privilegiile intacte!). Bătăliile duse împotriva acumulării prin deposedare au fost considerate irelevante. Această determinare, specifică majorităţii mişcărilor de inspiraţie marxistă şi comunistă, de a pune accentul doar pe lupta proletariatului, neglijând celălalt aspect al problemei, a reprezentat o greşeală fatală. Deoarece ambele forme de luptă sunt legate organic în cadrul geografiei istorice a capitalismului, atunci stânga nu numai că îşi secătuieşte singură forţa, dar ajunge să-şi mutileze, pur şi simplu, puterile analitice şi programatice, prin ignorarea totală a unei părţi din dualitatea sa.

În îndelungata dinamică a luptei de clasă, de după criza din 1973, mişcările muncitoreşti de pretutindeni au fost nevoite să adopte o poziţie defensivă. Deşi au fost inegalităţi flagrante în modul în care aceste mişcări s-au desfăşurat (depinzând de puterea lor de rezistenţă), efectul a fost, în general, de diminuare a capacităţii lor de a influenţa traiectoria dezvoltării capitaliste globale. Rapida creştere a producţiei în estul şi sud-estul Asiei s-a petrecut într-o lume unde, cu singura excepţie a Coreei de Sud, mişcările sindicale independente (opuse corporaţiilor) fie nu existau, fie erau persecutate şi unde comunismul şi socialismul, ca mişcări politice, erau reprimate cu brutalitate (baia de sânge din Indonezia, din 1965, când Suharto a răsturnat de la putere regimul lui Sukarno şi aproape un milion de oameni au fost ucişi, este cel mai edificator exemplu). În alte părţi, de-a lungul Americii Latine, ca şi în Europa sau în America de Nord, ascensiunea capitalului financiar, comerţul mai liber şi disciplinarea statelor în a menţine fluxuri de pieţe de capital liberalizate, fără să se ţină seama de graniţe, a făcut ca formele tradiţionale ale organizării muncitoreşti să fie mai puţin potrivite şi, în consecinţă, a diminuat succesul mişcărilor sindicale. Mişcările revoluţionare, chiar şi cele reformiste (de genul celor survenite în Chile,

sub guvernarea Allende), au fost reprimate violent de către puterea militară.

Dar dificultatea profundă în a susţine reproducţia dezvoltată a generat, de asemenea, discuţii şi mai aprinse asupra politicilor de acumulare prin deposedare. Formele organizaţiilor întemeiate pentru a combate primul termen al acestei relaţii (reproducţia dezvoltată), nu au funcţionat cum trebuie atunci când a fost vorba să se confrunte cu ultimul termen (acumularea prin deposedare). Generalizând, am putea spune fără teama de a greşi că formele organizaţiilor politice ale stângii, înfiinţate între 1945 – 1973, când reproducţia dezvoltată cunoştea o puternică ascensiune, au devenit desuete în lumea de după momentul 1973, când acumularea prin deposedare a devenit

Acumularea prin deposedare contradicţia fundamentală a organizării imperialiste a acumulării de capital.

Rezultatul l-a constituit naşterea unui tip cu totul diferit de politică de rezistenţă, având o altă viziune asupra socialismului şi comunismului. Diferenţa a fost recunoscută clar, încă de la început, de către analiştii politici. Iată, prin urmare, ce scria Samir Amin, referindu-se la conflictele purtate în ceea ce el numea „zonele periferice ale capitalismului”:

dezvoltarea inegală, iminentă în cursul expansiunii capitaliste, a plasat pe agenda istoriei un alt tip de revoluţie, aceea a oamenilor (deci nu neapărat a claselor!) de la periferie. Această revoluţie este anticapitalistă în sensul că se împotriveşte dezvoltării capitaliste, aşa cum apare ea la ora actuală, pentru că este intolerabilă pentru oamenii respectivi, ajunşi la pragul cel mai de jos al sărăciei. Dar nu înseamnă că asemenea revoluţii anticapitaliste ar fi socialiste…

Prin natura circumstanţelor în care au apărut, ele au o natură complexă. Expresie a contradicţiilor, noi şi specifice, care nu puteau fi imaginate de perspectiva

clasică a tranziţiei socialiste, aşa cum şi-o imagina Marx, mişcările.de acest gen oferă regimurilor post-capitaliste adevăratul lor conţinut, reprezentându-le ca pe un edificiu popular, naţional, în cadrul căruia tendinţele socialiste, capitaliste şi etatiste se combină şi intră în conflict.

Din păcate, îşi continuă Amin dizertaţia, multe mişcări contemporane se folosesc de revoltele populare spontane izbucnite împotriva condiţiilor inacceptabile pe care capitalismul periferic le creează; până la urmă, aceste mişcări eşuează, nefiind capabile să îndeplinească cerinţele impuse de o astfel de revoluţie, în care modernizarea şi acordarea de drepturi maselor largi ale populaţiei se împletesc; drept rezultat dimensiunea lor fundamentală, vehicularea mitului comunist, de făurire a unei societăţi unde toţi să aibă drepturi şi îndatoriri egale, continuă să se exprime într-un limbaj în care preocupările metafizice se reflectă exclusiv în viziune socială.25

Deşi nu cred că acumularea prin deposedare este un fenomen ce apare doar la periferie, este totuşi neîndoielnic faptul că unele dintre cele mai abjecte şi mai inumane manifestări ale sale se petrec în regiunile vulnerabile şi sărace, în cadrul dezvoltării geografice inegale.

Conflictele în privinţa deposedării au loc, totuşi, la diferite nivele.

Multe sunt locale, altele regionale, nu puţine devin globale, astfel încât controlul asupra aparatului de stat – obiectivul primar al mişcărilor socialiste şi comuniste tradiţionale, apare ca fiind tot mai puţin relevant. Când această schimbare de optică este combinată şi cu sentimentul de dezamăgire provocat de ce a reuşit să facă dezvoltarea de tip socialist, atunci tendinţa de a căuta o politică alternativă la capitalism cât şi la socialism pare să fie tot mai puternică. Ţintele şi obiectivele unor asemenea lupte sunt, remarcă Amin, difuze, în mare măsură funcţie a formelor incomplete şi imprevizibile luate de acumularea prin deposedare. Distrugerea mediului într-un loc, privatizarea serviciilor în altul, expulzarea de pe un teren

aici, biopira-teria acolo – fiecare dintre aceste aspecte îşi creează propria dinamică.

Tendinţa este, aşadar, de a căuta forme organizatorice ad hoc, mai flexibile, ce pot fi construite în interiorul societăţii civile, spre a putea răspunde acestor conflicte. Întreaga gamă a luptelor anticapitaliste, antiimperialiste şi antiglobalizare a fost consecvent reconfigurată şi o dinamică politică total diferită a intrat în acţiune.

În opinia multor analişti, aceste noi mişcări, cu însuşirile lor speciale, pot fi denumite „postmoderne". De altfel, în acest mod a şi fost categorisită deseori rebeliunea zapatistă. Deşi descrierea unor asemenea mişcări este, indubitabil, corectă, apelativul „postmodern" mi se pare nepotrivit. Poate părea ilar să stârneşti discuţii pornind de la un singur termen, dar conotaţiile acestui cuvânt sunt totuşi extrem de importante. Şi am să explic de ce. De la bun început trebuie spus că există o anumită dificultate de interpretare a acestui termen, dificultate datorată inerentei periodicizări şi istoricismului inevitabil ataşat prefixului „post". Au existat, cum deja am arătat, nenumărate episoade de acumulare primitivă şi de acumulare prin deposedare, în cadrul geografiei istorice a capitalismului. Studiul lui Eric Wolf, *Războaiele ţărăneşti ale secolului XX*, analizează o dimensiune

Acumularea prin deposedare specifică a acestor conflicte, dintr-o perspectivă comparată, demonstrând că ele nu au însă nimic de-a face cu ideea de postmodernitate.

Prin urmare, apare întrucâtva surprinzător să descoperim că June Nash, a cărei descriere a schimbărilor survenite în regiunea Chiapas oferă o evidenţă documentară exemplară, este de acord cu denumirea de „postmodern" atunci când se referă la rebeliunea zapatistă, când ar fi mult mai elocvent să privim această mişcare revoluţionară ca o rezultantă a îndelungatelor lupte purtate de populaţia rurală şi de indigeni împotriva încălcărilor drepturilor lor de către imperialismul capitalist

şi a continuei ameninţări cu deposedarea de bunurile ce aparţinuseră mereu acestor populaţii, ameninţare venită din partea statului. În cazul mişcării zapatiste este semnificativ, spun eu, că luptele au izbucnit în regiunile forestiere unde indigenii strămutaţi au alcătuit o alianţă, împreună cu populaţia *mestizos*, bazată pe sărăcirea, în egală măsură, a ambelor comunităţi şi pe sistematica lor excludere de la exploatarea rezervelor naturale locale (în primul rând petrolul şi lemnul). Descrierea ulterioară a mişcării, ca aparţinând exclusiv „populaţiei indigene", pare să fi luat în considerare mai curând mult trâmbiţata necesitate de a se respecta Constituţia mexicană, ce specifica acordarea de drepturi indigenilor, decât cauzele care au dus la această revoltă.26

Dar în acelaşi mod în care negarea „legăturii organice" dintre acumularea prin deposedare şi reproducţia dezvoltată a lipsit de puteri şi a limitat viziunea politică a stângii tradiţionale, şi recurgerea la conceptul de „conflict postmodern" a avut un impact similar asupra noilor mişcări pornite împotriva acumulării prin deposedare.

Ostilitatea existentă între cele două curente de gândire şi stiluri de organizare este deja mai mult decât evidentă astăzi, în cadrul mişcării antiglobalizare. O întreagă aripă a acestei mişcări priveşte lupta pentru controlul aparatului de stat ca fiind nu doar irelevantă, dar şi deloc necesară, o diversiune creatoare de iluzii. Răspunsul rezidă, spun reprezentanţii acestei aripi, în localizarea problemei principale.27 De asemenea, ei au tendinţa de a nega mişcarea sindicală, pe care o privesc ca fiind o formă de organizare închistată, reacţionară şi opresivă, care trebuie înlocuită de o mişcare socială postmodernă, mai cursivă şi mai deschisă. Astfel, nu-i de mirare că mişcările sindicale din, să spunem, Indonezia sau Thailanda, pe cale de a se naşte, şi care luptă împotriva exact aceloraşi forţe neoliberale de opresiune ca şi zapatiştii, deşi în circumstanţe diferite şi de pe alte baze

socio-culturale, s-au văzut excluse. Pe de altă parte, mulţi socialişti tradiţionalişti privesc noua mişcare ca pe o acţiune naivă şi autodistructivă, şi spun că nu este nimic de învăţat din ea. Diver-genţele de acest gen produc sciziuni, cum s-a întâmplat şi în cadrul dezbaterilor celui mai recent Forum Social Mondial, desfăşurat la Porto Alegre. Ascensiunea Partidului Muncitoresc Brazilian, care are desigur o bază „proletară" şi caută să se menţină la putere prin folosirea doctrinelor şi măsurilor tradiţionale ale stângii, face dezbaterea mai aprinsă şi mai stringentă.

Dar divergenţele apărute în cadrul acestor mişcări nu pot fi ascunse la nesfârşit sub nebulosul concept al „multitudinii de opinii".

Ele trebuie privite atât din puncte de vedere politic, cât şi din punct de vedere analitic. Din această ultimă perspectivă, formulările Rozei Luxemburg ne sunt încă de mare folos. Într-adevăr, aşa cum a sesizat revoluţionara germană, acumularea de capital are un caracter dual.

Dar cele două aspecte ale reproducţiei dezvoltate şi acumulării prin deposedare sunt organic legate şi interconectate dialectic. Prin urmare, să fim de acord că luptele purtate pe planul reproducţiei dezvoltate (asupra cărora stânga tradiţionalistă pune accentul cu atâta emfază) trebuie privite în legătură dialectică cu cele duse împotriva acumulării prin deposedare, asupra cărora mişcările antiglobalizare îşi canalizează atenţia. Dacă perioada contemporană a asistat la o modificare a modului de abordare a problemei, de la acumularea prin reproducere dezvoltată la cea prin deposedare, şi dacă această din urmă metodă stă la baza practicilor imperialiste, este logic să ne gândim că mişcările antiglobalizare vor privi acumularea prin deposedare ca „inamicul public numărul 1", împotriva căruia trebuie să lupte. Dar acţionând astfel, ele au datoria de a nu ignora relaţia dialectică cu lupta dusă pe tărâmul reproducţiei dezvoltate.

Acest fapt repune însă pe tapet ideea că nu toate

luptele împotriva deposedării sunt duse în numele progresului. Gândiţi-vă numai la mişcările paramilitare, la „miliţiile” apărute în Statele Unite, sau la sentimentele xenofobe ale enclavelor etnice, care nu văd deloc cu

Acumularea prin deposedare ochi buni imigraţia şi care îi privesc pe imigranţi ca pe nişte indivizi ce atentează la drepturile lor, vechi de secole, asupra teritoriului şi bunurilor. Pericolul ascuns constă în aceea că o politică de „nostalgie” după ce a fost pierdut va înlocui încercarea de a găsi căi de îmbunătăţire a situaţiei populaţiilor sărăcite şi oprimate; că politicile de excludere, duse de localnici, vor domina nevoia de construire a unei alternative la globalizare, pe o varietate de scale geografice; că reîntoarcerea la vechile modele de relaţii sociale şi sisteme de producţie va fi văzută ca o soluţie, într-o lume în permanentă schimbare. Se pare că rezolvarea tuturor acestor probleme nu va fi deloc o sarcină uşoară.

Şi totuşi, pare relativ uşor să găsim anumite posibilităţi de reconciliere. Să luăm, de pildă, argumentele lui Roy împotriva masivelor investiţii în construirea de baraje pe valea Narmada, din India. Roy este de acord cu aprovizionarea populaţiei rurale, foarte sărace, de aici, cu energie ieftină. Ea nu este o antimodernistă. Dar argumentele ei împotriva construirii acestor baraje ni se par logice şi corecte: (a) curentul electric este relativ scump, vizavi de alte forme de energie, de vreme ce profiturile obţinute dintr-o agricultură ce foloseşte – cu ajutorul electricităţii – irigaţiile intensive, par să fie minime; (b) efectele asupra mediului se dovedesc devastatoare (în condiţiile în care proiectanţii acestui gigantic proiect nici nu s-au obosit să le calculeze!); (c) profiturile ce vor fi obţinute din imensele investiţii băneşti efectuate se vor scurge în buzunarele unei elite restrânse de consultanţi, ingineri, companii de construcţii, producători de turbine etc (mulţi dintre ei fiind străini, printre ei numărându-se şi atât de criticatul concern american Enron), iar aceste investiţii ar fi putut fi folosite,

în folosul populaţiei Indiei, mult mai eficient, pe alte căi; (d) toate riscurile decurgând din nefinalizarea proiectului sunt suportate de statul indian, în condiţiile în care companiilor constructoare li se garantează o rată de returnare şi (e) zeci de mii de oameni au fost strămutaţi din aşezările lor, cei mai mulţi dintre ei fiind deja *paria* ai societăţii, fără să primească niciun fel de despăgubiri sau beneficii. Ei nu au fost nici măcar consultaţi sau avertizaţi asupra proiectului şi s-au trezit cu casele inundate atunci când guvernul a luat hotărârea de a închide barajul, în timpul sezonului musonic! Deşi acesta este doar un conflict specific, într-un loc bine delimitat, conflict ce trebuie dus prin modalităţi specifice, devine îndeajuns de edificator caracterul său general, de clasă, ca aparţinând procesului „barbar" de deposedare.28 Faptul că peste 30 de milioane de oameni au fost strămutaţi, din cauza proiectelor de baraje energetice doar în India ultimelor decenii, ne dă o imagine a amplorii şi brutalităţii acestui proces. Astfel că reconcilierea, de care vorbeam ceva mai devreme, depinde în mod crucial de recunoaşterea rolului politic fundamental al acumulării prin deposedare, ca element de bază al luptei de clasă.

Opinia mea este că mişcările politice, dacă doresc să aibă un impact pe termen lung şi de amploare, trebuie să se ridice deasupra nostalgiilor pentru ceea ce au pierdut şi, în egală măsură, să fie gata a recunoaşte aspectele pozitive ale transferului de bunuri ce poate fi obţinut prin forme limitate de deposedare (ca, de pildă, prin reforme agrare sau noi structuri ale factorilor decizionali, în primul rând în domeniul exploatărilor forestiere). Trebuie, de asemenea, făcută o diferenţiere între aspectele progresive şi cele regresive ale acumulării prin deposedare şi căutată o cale de ghidare a primelor spre o mişcare politică mai amplă, cu o valoare sporită faţă de mişcările locale, care deseori refuză să renunţe la particularităţile lor. Totuşi, chiar şi procedând astfel, e necesară găsirea de căi pentru înţelegerea semnificaţiei elementelor comune, ce pot

identifica, individualiza, o anumită comunitate (elemente cum ar fi clasă socială, sex, localizare, cultură).

Astfel, trebuie studiate particularităţile istorice şi tradiţiile ce decurg din modul în care factorii individualizanţi au apărut ca răspuns la introducerea relaţiilor capitaliste, iar aceste elemente comune trebuie privite ca entităţi sociale cu calităţi şi aspiraţii distincte şi deseori contradictorii. Altfel, există pericolul de a recrea lacunele descrierii marxiste a acumulării primitive şi nu vom reuşi să vedem nici potenţialul creativ ce rezidă în ceea ce unii analişti numesc „relaţii sociale şi sisteme de producţie non-capitaliste” şi „tradiţionale”, refuzând să se aplece asupra acestor termeni. E necesar, aşadar, să găsim modalităţi, atât teoretice cât şi concrete, de a depăşi conceptul amorf de „multitudine” fără a cădea în capcana unor mentalităţi de genul „comunitatea mea, ţara mea, grupul meu social bun său rău”.

Acumularea prin deposedare

Dincolo de toate, conexiunea dintre conflictele din cadrul reproducţiei dezvoltate şi împotriva acumulării prin deposedare trebuie cultivată asiduu. Din fericire, în acest domeniu, existenţa unui veritabil „cordon ombilical” între formele de luptă reprezentate prin acordurile instituţionale şi financiare sprijinite de puterea de stat (inclusă m şi simbolizată de Fondul Monetar Internaţional şi Organizaţia Mondială a Comerţului) a fost clar recunoscută. Asemenea acorduri şi aranjamente au devenit principala ţintă a mişcărilor de protest, în ultimii ani. Identificarea fără eroare a „miezului problemei” ar trebui să facă posibilă punerea în practică, în exterior, a unor politici de distrugere creativă de o mai largă amploare, îndreptate împotriva regimului dominant al imperialismului neoliberal, extins asupra întregii lumi de către puterile capitaliste hegemonice.

Imperialismul văzut ca acumulare prin deposedare

Când Joseph Chamberlain arunca Marea Britanie în catastrofalul război cu burii, prin anexarea teritoriului

Witwatersrand, la începutul secolului XX, era evident pentru toţi că adevăratul motiv al agresiunii consta în acapararea imenselor resurse de aur şi diamant ale regiunii.

Aşa cum am remarcat ceva mai devreme, convertirea lui Chamberlain la logica imperialistă a puterii s-a produs din cauza inabilităţii sale de a găsi soluţii pe plan intern gravelor probleme de supraacumulare cu care era confruntată Marea Britanie la acea oră. Această inabilitate se datora, în mare măsură, structurii claselor sociale, care bloca orice desfăşurare pe scară largă a surplusurilor de capital în reforme sociale sau investiţii în infrastructură, pe tărâm britanic. Campania dusă de administraţia Bush, pentru o intervenţie militară în Orientul Mijlociu este motivată în primul rând de dorinţa de a asigura americanilor controlul deplin asupra resurselor de petrol ale zonei. Necesitatea extinderii acestui control a fost relevată încă de acum câteva decenii, când preşedintele Carter a enunţat primul doctrina potrivit căreia Statele Unite trebuie să fie pregătite oricând să facă uz de forţă pentru a asigura un flux neîntrerupt de petrol din zona Golfului, în economia mondială.

De când a început recesiunea economiei mondiale, corelată cu sporirea preţului petrolului, scăderea generală a acestuia din urmă poate fi văzută ca o tactică de lucru, în încercarea de a contacara efectele problemei cronice a supraacumulării, apărute în ultimele trei decenii. La fel cum s-a întâmplat şi în Marea Britanie, la cumpăna secolelor XIX-XX, la fel şi acum, mai ales în ultimii ani, blocarea reformelor interne şi a investiţiilor în infrastructură, de către configuraţia specifică dată de interesele divergente ale claselor sociale, au jucat un rol crucial în schimbarea politicii Statelor Unite, către un imperialism tot mai pronunţat. Este tentant, aşadar, să privim invazia americană în Irak ca pe echivalentul implicării britanice în războaiele cu burii, ambele conflicte putând fi înţelese ca un adevărat „cântec de lebădă” al

hegemoniei celor două mari puteri, pe cale de a ceda rolul dominant altor state sau grupări de state.

Dar intervenţiile militare reprezintă doar vârful aisbergului imperialist. Statul îşi foloseşte puterea hegemonică, în mod tipic, pentru a asigura şi promova acele acorduri instituţionale externe cu ajutorul cărora asimetria relaţiilor comerciale poate lucra exclusiv în beneficiul lui. Prin intermediul unor astfel de mijloace, statul hegemonic impune un soi de „tribut" celorlalte ţări ale lumii. Aşa se face că liberul schimb şi pieţele de capital deschise au devenit principalele modalităţi de a avantaja marile corporaţii monopoliste existente în ţările capitaliste dezvoltate, care deja domină comerţul, producţia, serviciile şi finanţele, în cadrul lumii capitaliste. Iar factorul primordial pentru acumularea prin deposedare a fost, aşadar, deschiderea forţată a pieţelor de capital, pe toate meridianele globului, prin presiunile internaţionale exercitate de Fondul Monetar Internaţional şi Organizaţia Mondială a Comerţului, sprijinite de puterea formidabilă a Statelor Unite (şi într-o mai mică măsură de statele din Europa Occidentală). Rezultatul a fost că acelor ţări care refuzau să accepte „protecţia" SUA li se refuza accesul la vasta piaţă de desfacere americană.

Dar niciunul dintre aceste aspecte nu ar fi căpătat importanţa pe care o are în prezent dacă nu ar fi generat problema cronică a supraacumulării de capital prin reproducţie extinsă, însoţită şi de refuzul politicienilor de a încerca rezolvarea acestei probleme pe calea reformelor interne. Ca răspuns la acest fenomen, asistăm la o

Acumularea prin deposedare creştere în importanţă a acumulării prin deposedare, simbolizată prin ascensiunea pe care au cunoscut-o, pe plan internaţional, politicile neoliberale şi de privatizare. Totodată, din când în când intervin accese de devalorizare „prădalnică" a bunurilor şi valorilor, într-o parte sau alta a lumii. Iar aceste aspecte par să reprezinte esenţa practicilor imperialiste contemporane. Burghezia americană a redescoperit, am

putea spune, ceea ce descoperise cea britanică, în ultimele trei decade ale secolului al XIX-lea, respectiv că, aşa cum spune Arendt, „păcatul original al jafului”, care făcuse posibilă acumularea de capital originară, „trebuia, la nevoie, repetat, ca nu cumva motorul acumulării să se oprească brusc”.29 Dacă este aşa, atunci „noul imperialism” pare nimic altceva decât o variantă revăzută şi adăugită a celui de tip vechi, deşi într-un spaţiu şi un timp diferite. Dacă această caracterizare reprezintă o conceptualizare veridică sau nu, rămâne de văzut…

Încuviinţarea constrângerii

Imperialismul de sorginte capitalistă se naşte din relaţia dialectică stabilită între logicile de putere capitalistă şi teritorială. Cele două tipuri de logică sunt distincte şi în niciun caz reductibile una la cealaltă, dar ele se află într-o strânsă interdependenţă. Fiecare dintre ele ar putea fi interpretată ca şi componentă a celeilalte. Dar rezultatele pot varia substanţial, în spaţiu şi timp. Fiecare tip de logică generează contradicţii care trebuie să fie limitate de logica opusă. De exemplu, continua acumulare de capital produce crize periodice în cadrul logicii teritoriale din cauza necesităţii de a crea o acumulare paralelă de putere politico-militară. Când controlul politic se schimbă în cadrul logicii teritoriale, fluxurile de capital trebuie de asemenea să sufere o schimbare, spre a se acomoda noii situaţii. Statele îşi gestionează problemele economice, sociale şi politice potrivit propriilor reguli şi tradiţii şi produc astfel stiluri distincte de guvernare. Astfel, se creează o bază pentru dezvoltarea geografică inegală, pentru conflictele geopolitice şi pentru diferitele forme de politici imperialiste. Aşa se face că imperialismul nu poate fi înţeles fără a-l confrunta cu teoria statului capitalist, în toată diversitatea sa. Diferitele ţări produc diferite tipuri de imperialism, aşa cum a fost cazul imperialismului britanic, al celui francez, olandez, belgian, etc., între 1870 şi 1945. Imperialismul, ca şi imperiile, apare în diferite forme. Deşi imperialismul poate sta,

pornind de la varietatea conflictelor politice din cadrul încuviinţarea constrângerii logicii teritoriale a puterii, sub semnul unui număr uriaş de posibilităţi de afirmare, cred totuşi că putem stabili un cadru solid de interpretare pentru formele capitaliste distincte pe care el le îmbracă, invocând în primul rând dubla dialectică a logicii de putere capitaliste, respectiv teritoriale, şi în al doilea rând relaţiile interne şi externe ale statelor capitaliste.

Din această optică, să abordăm recenta schimbare în politica Statelor Unite, care a trecut de la imperialismul de tip neoliberal la cel de sorginte neoconservatoare. Economia capitalistă mondială a susţinut o reconfigurare radicală, ca reacţie la criza de supraacu-mulare din 1973 – 1975. Fluxurile financiare au devenit principalul motiv al articulării logicii capitaliste a puterii. Dar odată această veritabilă „cutie a Pandorei", reprezentată de capitalul financiar, deschisă, presiunea pentru adoptarea unor transformări de substanţă în aparatul statal a crescut, de asemenea. Pas cu pas, multe state, şi în primul rând Statele Unite şi Marea Britanie, au ales să adopte politica neoliberală. Altele au căutat să urmeze exemplul marilor puteri capitaliste sau au fost forţate să procedeze astfel prin politica de ajustări structurale, impusă de FMI. Statul neoliberal a căutat, în mod tipic, să limiteze bunurile comune, să le privatizeze şi să construiască un cadru pentru dezvoltarea liberului schimb şi a pieţelor de capital. Acest stat este obligat să menţină disciplina clasei muncitoare şi să asigure un „climat de afaceri favorabil". Dacă o ţară anume eşuează sau chiar refuză în a proceda astfel, este imediat considerată ca fiind „falimentară" sau „opresivă". Rezultatul a fost apariţia unor forme tipice de imperialism neoliberal. Acumularea prin deposedare a ieşit din conul de umbră în care se menţinuse, înainte de 1970, spre a deveni o caracteristică majoră în cadrul logicii capitaliste. Procedând astfel, a îndeplinit două scopuri. Pe de o parte, punerea în circulaţie a unor bunuri cu cost scăzut a asigurat vaste pieţe de desfacere, pentru

absorbirea surplusului de capital. Pe de alta, a asigurat mijloacele de a obliga populaţiile şi teritoriile cele mai sărace să poarte povara grea a devalorizării. Dacă volatilitatea şi nenumăratele crize de credite şi lichidităţi aveau să devină caracteristici ale economiei mondiale, imperialismul era chemat să le gestioneze, prin instituţii precum FMI, spre a proteja principalele centre de acumulare de capital împotriva devalorizării. Şi tocmai într-o asemenea sarcină s-a angajat complexul Wall Street – Trezoreria SUA – FMI, în alianţă cu autorităţile europene şi japoneze, de mai mult de două decenii.

Dar trecerea către finanţializare a avut multe costuri interne, cum ar fi dezindu-strializarea, faze de inflaţie rapidă urmate de nefuncţionarea sistemului de creditare şi un şomaj structural cronicizat. Statele Unite şi-au pierdut supremaţia în domeniul productiv, cu excepţia unor domenii precum apărarea, sectorul energetic şi agricultura. Deschiderea unor pieţe globale atât pentru bunuri cât şi pentru capital a creat oportunităţi pentru ca alte state să se integreze în economia mondială, la început doar absorbind surplusurile de capital ale marilor puteri capitaliste, apoi devenind ele însele producătoare de astfel de surplusuri. Astfel, ele au devenit competitori demn de luat în seamă, pe piaţa mondială. Ceea ce putem numi „subimperi-alism” s-a dezvoltat nu doar în Europa, ci şi în Asia de Est şi de Sud-Est, pe măsură ce fiecare centru de acumulare de capital, aflându-se în ascensiune, îşi căuta propriile fixări spaţio-temporale pentru surplusurile de capital, prin definirea sferelor teritoriale de influenţă.

Dar aceste sfere de influenţă au fost mai degrabă suprapuse şi îngemănate, decât exclusiviste, reflectând. facilitatea şi fluiditatea mobilităţii capitalului în spaţiu şi reţeaua de interdependenţă spaţială, care a început să ignore într-o măsură tot mai mare graniţele statelor.

Beneficiile acestui sistem au fost culese de o grupare restrânsă de directori de corporaţii, bancheri şi rentieri. Şi astfel a apărut o nouă clasă de capitalişti „transnaţionali”,

care vedeau în Wall Street, dar şi în alte centre, cum ar fi Londra sau Frankfurt, locuri sigure pentru plasamentele de capital. Pe când puterea economică părea concentrată în principal în interiorul Statelor Unite, alte concentrări teritoriale, de putere financiară de astă dată, puteau să apară şi chiar au apărut. Capitalul concentrat pe pieţele europene şi nipone şi-a putut tăia partea leului, cum a fost capabil să procedeze, de altfel, aproape orice afacerist sau rentier care se poziţionase corect în matricea instituţiilor capitaliste. Crizele provocate de datorii pot măcina economiile Braziliei sau Mexicului, crizele de lichidităţi pot distruge economiile Thailandei sau Indoneziei, dar rentierii şi încuviinţarea constrângerii corporatiştii din toate aceste ţări nu numai că-şi vor păstra intact capitalul, dar vor reuşi chiar să-şi îmbunătăţească poziţia socială!

Cu alte cuvinte, clasele privilegiate îşi pot închide prăvăliile în ghetourile din Bombay, São Paulo sau Kuweit, în timp ce se bucură de roadele investiţiilor făcute la bursa din Wall Street... Dar faptul că Wall Street a fost inundată cu bani nu înseamnă că americanii stăpânesc acei bani. Problema bursei new-yorkeze a fost de a găsi utilizări profitabile pentru toate surplusurile de bani pe care îi gestiona, fără să mai conteze că banii respectivi erau deţinuţi de capitaliştii americani sau de cei străini.

Această dispersare geografică a puterii clasei capitaliste nu s-a aplicat numai la rentieri şi la interesele financiare; capitalul productiv a folosit şi avantajele oferite de volatilitatea spaţială şi de schimbarea logicilor teritoriale. Marile concerne internaţionale de electronice, încălţăminte şi îmbrăcăminte au avut enorm de câştigat din această mobilitate geografică. Dar la fel au procedat şi alte grupuri sociale.

Afaceriştii chinezi din diaspora, de pildă, şi-au îmbunătăţit poziţia deoarece aveau nu doar mijloacele, ci şi o poziţie favorabilă în a extrage profit din mobilitate. Astfel, afaceriştii chinezi din Taiwan şi Coreea de Sud care preluaseră contracte de investiţii, s-au mutat în America

Latină sau Africa de Sud şi afacerile le-au mers excelent, în vreme ce angajaţii lor au suferit o pauperizare teribilă.1

Dar caracteristica specială a acestei lumi ar fi aceea că o clasă tot mai puternică de finanţişti, directori de corporaţii şi rentieri, vor căuta să-şi protejeze interesele şi să construiască o arhitectură instituţională graţie căreia să poată acapara bogăţia întregii planete exclusiv în folosul lor. Această clasă acordă foarte puţină atenţie apartenenţei geografice sau fidelităţii faţă de naţiunea din sânul căreia provin sau faţă de tradiţii.

Ea este multirasială, multietnică, multiculturală şi cosmopolită. Dacă exigenţele sale financiare şi goana după profit au necesitat închiderea de fabrici şi uzine şi diminuarea capacităţilor de producţie în propria ogradă, nu-i nicio problemă. Aşa se face că interesele finanţiştilor americani nu le-au creat acestora nici remuşcări şi nici bătăi de cap atunci când i-au determinat ca, pentru a-şi menţine intacte profiturile, să submineze hegemonia SUA în producţie, de pildă! Acest sistem a cunoscut o dezvoltare puternică în timpul administraţiei Clinton, când

Trezoreria, condusă de atotputernicii Rubin şi Summers, a pus la cale afaceri internaţionale de amploare, spre a-i avantaja pe rentierii de pe Wall Street, deşi o asemenea abordare a însemnat asumarea unor riscuri imense. Apogeul acestei modalităţi bizare de acţiune l-a reprezentat „disciplinarea” competitorilor din Asia de Est şi de Sud-Est, între anii 1997 – 1998, într-o manieră care să permită centrelor financiare din Japonia şi Europa, dar în primul rând celor din Statele Unite să-şi însuşească bunurile produse de harnicii asiatici aproape pe gratis şi prin urmare să-şi mărească propriile lor profituri, cu preţul unei devalorizări masive şi a degradării considerabile a nivelului de trai în ţările „pedepsite” astfel. Acesta este însă doar unul dintre exemplele de crize financiare sau provocate de înglodarea în datorii, care au afectat ţările în curs de dezvoltare după 1980.

Imperialismul neoliberal, prin implicarea lui pe plan

extern, a prezentat tendinţa de a genera nesiguranţă în interior. Multe elemente din clasa de mijloc au găsit în apărarea teritoriului, naţiunii şi tradiţiilor, modalitatea de a se apăra împotriva capitalismului neo-liberal, prădalnic. Rasismul şi naţionalismul care odinioară menţinuseră ideea de stat naţional şi cea de imperiu unite, au reapărut acum, dezvoltate însă într-o formă limitată, la nivelul micii burghezii şi al clasei muncitoare, ca o formă de luptă împotriva cosmopolismului capitalului financiar. De vreme ce blamarea imigranţilor pentru problemele cu care se confruntau aceste clase sociale a reprezentat o diversiune convenabilă intereselor elitei financiare, nu-i de mirare că politicile exclusiviste bazate pe apartenenţa la o anumită rasă, etnie şi religie, s-au dezvoltat, în mod deosebit în Europa, unde mişcările neofasciste au început să dobândească un important suport popular. Elitele financiare şi corporatiste, întrunite la Davos, în 1996, s-au arătat îngrijorate de răbufnirile violente împotriva globalizării, din sânul ţărilor puternic industrializate, care pot avea „un impact distructiv asupra activităţii economice şi a stabilităţii sociale în multe ţări”. Sentimentul dominant, acela de „neajutorare şi anxietate”, a dus la „ascensiunea unui nou tip de politician populist”, o atare situaţie putând „genera foarte uşor revolte”.2

Însă exact în perioada respectivă, mişcarea antiglobalizare începuse să se dezvolte, atacând puterea capitalului financiar şi instituţiile încuviinţarea constrângerii sale principale (FMI şi Banca Mondială), reclamând obţinerea drepturilor şi bunurilor comune şi cerând un spaţiu în cadrul căruia diferenţele naţionale, regionale şi locale, să se poată manifesta. Iar în condiţiile în care statul îi sprijinea atât de evident pe magnaţii financiari, acţionând ca un agent de bază al politicilor de acumulare prin deposedare, această mişcare a căutat să-şi asigure suportul instituţiilor societăţii civile, spre a transforma logicile teritoriale ale puterii la o varietate de nivele, de la cele locale la cele globale (ca în cazul mişcări

de protecţie a mediului). Răspândirea pe o scară tot mai largă a fraudelor, jafurilor şi violenţei a generat, prin urmare, multe ri-poste brutale. Dar efectul de domino nu s-a oprit aici: politeţea de faţadă ce ar fi trebuit să însoţească funcţionarea corectă a mecanismelor pieţei a început să fie tot mai puţin respectată în relaţiile economico-sociale, şi, drept urmare, mişcările de protest ce au zguduit lumea au sfârşit prin a fi înăbuşite cu cruzime de către puterea statală.

Mişcări armate de mică amploare au izbucnit de-a lungul planetei, multe dintre ele fiind sprijinite financiar şi militar, în mod paradoxal, tocmai de către Statele Unite...

Renunţând la formele tradiţionale ale luptei de clasă, precum ar fi mişcarea sindicală sau partidele politice şi chiar la dorinţa de a accede la puterea statală (văzută acum ca fiind iremediabil compromisă), aceste mişcări opoziţioniste au căutat să-şi creeze forme auto-nome de organizare socială, punând chiar bazele unor logici teritoriale de putere (cum au făcut zapatiştii), fundamentate pentru a-i apăra de capitalismul prădalnic. O serie întreagă de organizaţii non-guvernamentale (unele dintre ele sponsorizate însă de guverne!) au căutat să controleze aceste mişcări sociale şi să le canalizeze pe anumite căi, unele revoluţionare, altele însă urmărind acomodarea la regimurile de putere neo-liberale. Dar rezultatul a fost un melanj de mişcări sociale locale, dispersate şi inegale, străduindu-se fie să înfrunte, fie să frâneze practicile imperialiste orchestrate de capitalul financiar şi de statele cu guvernare neoliberală.

Volatilitatea inerentă neoliberalismului a sfârşit, în cele din urmă, prin a bântui chiar inima Statelor Unite. Colapsul economic care s-a făcut simţit în primul rând în industria componentelor high-tech, cu începere din 1999, s-a extins şi la alte ramuri economice, şi a dezvăluit că tot ceea ce trecuse drept capital financiar a fost de fapt capital fictiv nerecuperabil, având ca suport practici de acontare scandaloase şi bunuri total lipsite de valoare.

Chiar şi înainte de evenimentele din 9 septembrie 2001, era clar că imperialismul neoliberal se măcina din interior, că nici măcar bunurile şi valorile bursei de pe Wall Street nu puteau fi protejate şi că zilele neoliberalismului şi ale formei sale specifice de imperialism erau numărate. Întrebările care se puneau, în aceste condiţii, erau ce tip de relaţii între logicile capitaliste şi teritoriale ale puterii aveau să apară şi ce tip de imperialism vor genera ele.

Alegerea întâmplătoare a lui George W. Bush, un creştin fundamentalist, în funcţia de preşedinte al Statelor Unite, a adus la putere un grup de gânditori neoconservatori. Aceştia, bine organizaţi în numeroase instituţii de studii interdisciplinare, ca şi neoliberalii de dinaintea lor, căutau de mult să-şi impună programul în cadrul guvernării. Şi era un vorba despre un program total diferit de cel neo-liberal. Obiectivul său primar este stabilirea şi respectul pentru ordine, atât pe plan intern, cât şi pe scena internaţională. Aceasta implica o conducere puternică, hotărâtă, la vârf şi o loialitate temeinică la bază, alături de construirea unei ierarhii a puterii în egală măsură sigură şi clară. Pentru mişcarea neoconservatoare, aderenţa la principiile morale este de asemenea crucială. În acestea, ea îşi identifică, am putea spune, coloana vertebrală şi baza electorală, obţinând astfel sprijinul creştinilor fundamentalişti, ale căror credinţe sunt cu totul aparte. După sângeroasele atentate din septembrie, de pildă, Jerry Falwell şi Pat Robertson (doi lideri marcanţi ai mişcării fundametaliste creştine) şi-au exprimat părerea că aceste evenimente reprezintă un semn al mâniei divine, faţă de permisivitatea arătată de societate pentru avort şi homosexualitate. Mai târziu, într-una dintre cele mai urmărite emisiuni de televiziune din America, Falwell declara, nici mai mult, nici mai puţin, că profetul Mahomed a fost primul terorist, în vreme ce alţi vorbitori îşi manifestau sprijinul deschis pentru mişcarea sionistă şi pentru politica brutală a premierul israelian Sharon, împotriva palestienilor din teritoriile ocupate, pornind de

la premisa că toate aceste acţiuni vor conduce, în final, la Armaged-don, sau la a doua venire a lui Iisus Christos! O asemenea credinţă încuviinţarea constrângerii bigotă este însă foarte răspândită în America (fostul preşedinte Ronald Reagan era un adept al ei). Este dificil pentru un european să înţeleagă că mai bine de o treime din populaţia SUA susţine cu tărie asemenea credinţe (incluzând şi creaţionismul, prin negarea teoriei evoluţioniste!), care implică acceptarea ororilor războiului (în mod deosebit cel dus în Orientul Mijlociu), ca un preludiu la împlinirea voinţei divine în privinţa Pământului. Să ne mai mirăm că majoritatea militarilor americani sunt recrutaţi din Sud, acolo unde aceste credinţe sunt şi astăzi împământenite?...

În vreme ce neoconservatorii ştiu prea bine că nu se pot menţine la putere vehiculând o asemenea platformă politică, influenţa dreptei creştine nu poate fi totuşi subestimată. Eşecul de a impune constrângeri Israelului, după valul de violenţe declanşate de premierul Sharon împotriva palestinienilor (acţiune interpretată de fundamentalişti ca un pas pozitiv, pe drumul spre Armageddon), reprezintă un fapt edificator. Iar conflictul cu lumea arabă a oferit un excelent prilej pentru ca asemenea atitudini să se strecoare în retorica unei cruciade creştine îndreptate împotriva Jihadului propovăduit de islamişti, convertind astfel teoriile lui Huntington, despre iminenţa unei ciocniri a civilizaţiilor, într-un fapt geopolitic.3

Intenţiile neoconservatorilor în privinţa politicii externe au fost expuse în *Proiectul pentru Noul Secol American*, apărut în 1997.4 Titlul vorbeşte de la sine, aşa cum o făcuse şi lucrarea lui Luce, în 1941, despre un control temporal, mai degrabă decât de unul teritorial.

El repetă deliberat, prin urmare, toate scăpările pe care Smith le-a evidenţiat în prezentarea lui Luce.5 Proiectul este „dedicat câtorva precepte fundamentaliste: dominaţia americană este bună şi pentru Statele Unite, şi pentru restul lumii; că o asemenea dominaţie necesită

putere militară, energie diplomatică şi asumarea unor principii morale; că prea puţini lideri moderni par născuţi pentru a domina lumea”.

Principiile acestea au fost expuse şi în declaraţia lui Bush, la come-morarea evenimentelor din 11 septembrie (citate în capitolul 1 al cărţii). Deşi recunoscute ca valori americane distincte, aceste principii sunt prezentate ca universale, cu termeni precum libertate, democraţie sau respect faţă de proprietatea privată, faţă de drepturile omului şi faţă de lege, reunite într-un soi de cod de conduită pentru întreaga lume. Proiectul caută de asemenea să „găsească sprijin pentru o viguroasă politică americană de principii şi de implicare în afacerile internaţionale”. Aceasta înseamnă exportarea, şi dacă e nevoie impunerea unor coduri de conduită similare pentru toate celelalte ţări ale lumii. Nucleul grupului care a elaborat acest „Proiect” îl reprezintă militari sau foşti militari, ce au făcut parte din Departamentul Apărării în timpul administraţiilor Reagan şi Bush Senior. Ei sunt reprezentanţi de marcă ai aşa-numitului „complex militar-industrial”, împotriva căruia Eisenhower avertizase, cu decenii în urmă, dar care a devenit extrem de puternic în anii cât la Casa Albă s-a aflat Ronald Reagan. Cei mai mulţi dintre ei au susţinut cauza noului preşedinte, George Bush Jr. Iar dacă în guvernul lui Clinton, poziţiile cheie se găseau în Departamentul de Finanţe şi în Trezorerie (unde Rubin şi Summers făceau jocurile), noua administraţie de la Washington s-a bazat pe sprijinul experţilor militari – Cheney, Rumsfeld, Wolfowitz şi Colin Powell – în a redesena harta geopolitică a lumii, şi s-a bazat pe creştini fundamentalişti – prin numirea lui Ashcroft procuror general – pentru a impune ordine în interiorul Americii.

Administraţia Bush este, aşadar, dominată de neoconservatori, profund îndatoraţi complexului militar-industrial (şi altor sectoare majore ale economiei americane, printre care cel energetic sau agricultura) şi sprijinită, în judecăţile sale morale, de creştinii

fundametalişti. Scopul lor a fost acela de a consolida puterea unei minorităţi prin intermediul unui program politic ce funcţiona pe baza logicii teritoriale a puterii. Făcând aceasta, ei au înţeles perfect conexiunea dintre ordinea internă şi cea externă. Intuitiv, au acceptat opinia lui Arendt, potrivit căreia menţinerea unui imperiu în exterior atrage după sine tiranie internă, dar au pus altfel problema: o activitate militară în exterior necesită o disciplină cazonă acasă...

Irakul a reprezentat de multă vreme o preocupare principală pentru neoconservatori, dar dificultatea era că atragerea sprijinului popular pentru o intervenţie militară aici era aproape imposibil de obţinut fără un eveniment catastrofal, „comparabil cu Pearl Harbor", cum ei înşişi recunoşteau. Atentatele din septembrie au oferit adepţilor războiului o şansă extraordinară şi accesul de patriotism şi solidaritate socială a fost folosit pentru edificarea unui naţionalism american încuviinţarea constrângerii care putea pune bazele unei forme diferite de comportament imperialist şi de control intern. Cei mai mulţi liberali, chiar şi cei care criticaseră până atunci practicile imperialiste americane, au sprijinit Administraţia în declanşarea războiului împotriva terorismului şi au fost pregătiţi să sacrifice unele drepturi civile, spre a servi cauza securităţii naţionale. Acuzaţia de a fi lipsit de patriotism a fost folosită atunci pentru a suprima accentele critice sau orice idee neconformă cu această abordare. Presa şi partidele politice s-au încadrat acestui curent. Iar aceasta a permis conducerii americane să elaboreze o legislaţie atât de represivă încât îngrozea pe oricine ar fi dorit să i se opună – cea mai importantă lege fiind „Patriot and Homeland Security Acts" (ce conţinea prevederi legale pentru menţinerea securităţii interne). Au fost instituite îngrădiri draconice ale drepturilor civile.

Prizonierii au fost ţinuţi ilegal în închisoarea de la Guantánamo, au avut loc numeroase descinderi şi reţineri de suspecţi, într-un mod ce i-ar fi putut face invidioşi pe

cei din Gestapo sau pe oamenii lui Lavrenti Beria. Mulţi dintre cei arestaţi au fost ţinuţi luni întregi fără să aibă acces la un avocat din oficiu şi fără să li se aducă la cunoştinţă pentru ce au fost reţinuţi. Părea că romanele absurde ale lui Kafka prindeau viaţă tocmai pe fertilul sol al democraţiei americane...

Poliţia putea să reţină, în mod arbitrar, pe orice om suspectat măcar de „terorism", şi în această categorie aveau să fie incluşi, în curând, chiar şi militanţii antiglobalizare, care până la 11 septembrie nici nu avuseseră habar cine e Osama Bin Laden... Tehnicile de supraveghere au devenit draconice (FBI-ul putea avea acces la înregistrările privind împrumuturile de cărţi din bibliotecile publice, era informat asupra vânzărilor de cărţi, conexiunilor de Internet, cunoştea aproape totul despre studenţii facultăţilor de stat sau particulare, indiferent că erau străini sau americani, se informa până şi în privinţa cluburilor de scufundări sportive!). De asemenea, Administraţia a profitat de ocazie pentru a suprima toate fondurile de ajutorare a săracilor (în numele sacrificiului pentru cauza naţională). A fost impus chiar un program ce viza scutirea de taxe, care i-a favorizat copios pe marii bogătaşi (în numele stimulării economiei) şi s-a propus chiar eliminarea taxelor pe dividende, cu deşartă speranţă că aceasta va susţine bunurile de valori aflate în circulaţie la bursa de pe Wall Street. Dar asemenea politici, însoţite de flagrante încălcări ale Cartei Drepturilor şi a înseşi constituţionalităţii americane, nu ar fi putut fi susţinute, după cum avertizau şi se temeau Washington, Madison şi alţi politicieni americani de prestigiu, decât printr-o implicare de factură imperialistă, pe plan extern. Dată fiind ameninţarea teroristă, evidenţiată mai ales după evenimentele din septembrie 2001, şi climatul tensionat, de suprimare a oricărui „eretic" care s-ar fi opus liniei oficiale, chiar şi cei cu vederi liberale au acceptat ideea invadării Afghanistanului pentru alungarea talibanilor şi urmărirea, pe toate

meridianele globului, a activiştilor al Qaeda.

Pentru a profita de moment şi a-şi vedea împlinite ambiţiile, stilul paranoic al politicii americane se cerea pus la treabă. Neo-conservatorii insistaseră asupra pericolului reprezentat de acea „axă a Răului", ce cuprindea Irakul, Iranul, Coreea de Nord şi alte ţări, pentru ordinea şi stabilitatea mondială. În umbra acestei axe se întrezărea însă figura ameninţătoare a Chinei, ţară ale cărei intenţii erau greu de prevăzut şi care de mult reprezenta un competitor de temut, pe scena politico-economică a lumii, pentru Statele Unite.

Alianţa dintre neoconservatori şi complexul militar-industrial a exercitat presiuni asupra regimului Clinton, în anii '90, pentru a creşte cheltuielile militare şi a fi pregătit să lupte oricând pe două fronturi simultan – de pildă atât împotriva Irakului, cât şi a Coreei de Nord.

Pe lista priorităţilor, Irakul ocupa un loc fruntaş, pe de-o parte din cauza poziţiei geopolitice deosebite, pe de alta, a regimului dictatorial, care se dovedise imun la orice încercări de „disciplinare financiară", graţie rezervelor imense de petrol ale ţării. Un alt motiv important pentru care Irakul a fost ales ca ţintă l-a reprezentat însă riscul ca Saddam Hussein să-şi aroge calitatea de lider al mişcării panarabe şi, din această poziţie, să domine zona Orientului Mijlociu, luând astfel, dacă ne putem exprima astfel, „ostatecă", întreaga economie mondială. Trebuie amintit că o asemenea situaţie fusese prevăzută încă din timpul administraţiei Carter, care avertiza, în urmă cu mai bine de două decenii, că orice încercare de a folosi petrolul ca armă de şantaj, de către ţările arabe, nu va fi tolerată. Şi tocmai din această perspectivă, după 1980, implicarea militară americană în regiune a sporit considerabil. Primul război din Golf nu a produs încuviinţarea constrângerii o schimbare de regim la Bagdad, în parte pentru că nu a existat un mandat al ONU pentru o astfel de acţiune. Reglementările impuse Irakului au fost nesatisfăcătoare pentru ambele părţi. Irakienii s-au văzut supuşi unor

puternice sancţiuni economice, inspectorii pentru armament au fost trimişi în zonă, spre a căuta eventualul arsenal chimico-nuclear al lui Saddam şi apoi expulzaţi, kurzii au fost protejaţi, în cadrul unei regiuni autonome din nordul Irakului, de soldaţii americani şi britanici care au impus chiar şi o zonă de excludere aeriană, în care avioanele irakiene nu aveau voie să pătrundă, dar pe care acestea au încălcat-o sistematic. Clinton a numit Irakul „o ţară malefică" şi a militat pentru răsturnarea de la putere a dictatorului Saddam Hussein, dar a insistat ca acest lucru să se facă doar prin sancţiuni economice, nu şi prin deschiderea ostilităţilor militare, metodă care, susţineau neoconservatorii, nu avea cum să dea rezultate...

După 11 septembrie, neoconservatorii au avut ce-şi doreau: propriul lor „Pearl Harbor". Dificultatea, în justificarea unei acţiuni militare împotriva Irakului, era că practic nu existau conexiuni între această ţară şi al Qaeda sau terorismul mondial. Mai mult, Saddam însuşi îl considera pe Bin Laden un „neavenit" pe cale de a-i submina rolul autoasumat de lider al întregii lumi arabe. În cursul invaziei în Afghanistan, magnaţii industriei militare americane testaseră multe dintre noile armamente de luptă, făcând practic o repetiţie generală pentru asaltul împotriva Irakului sau a oricărei alte ţări care ar fi încercat să li se opună. În cursul acestui proces, SUA şi-a asigurat o prezenţa militară stabilă în Uzbekistan şi Kârgâstan, căutând astfel să se apropie de rezervele de petrol din zona Mării Caspice (rezerve a căror bogăţie rămâne încă un mister şi pentru care americanii vor fi nevoiţi să concureze cu China, stat ce caută cu obstinaţie să-şi asigure astfel uriaşele necesităţi de combustibil, pentru o economie în plin avânt). După şase luni, răstimp în care talibanii au fost zdrobiţi de maşinăria de război americană, Washingtonul şi-a îndreptat atenţia către Irak. În vara anului 2002, devenise clar că Statele Unite îşi asumaseră sarcina de a provoca schimbarea regimului lui Saddam, indiferent prin ce mijloace. Singura chestiune în suspensie

era cum anume vor justifica americanii o acţiune în forţă, faţă de opinia publică americană şi faţă de comunitatea internaţională. Începând cu acest moment, Administraţia Bush a recurs la toate metodele posibile, apelând la o retorică patriotardă şi vehiculând afirmaţii fără nicio bază reală ca pe nişte fapte indubitabile (de genul celor descrise în capitolul 1 al acestei lucrări). În paralel, SUA au căutat să construiască o coaliţie de ţări aliate, în cadrul căreia Marea Britanie, deja implicată în acţiunile militare de excludere aeriană din anumite zone ale Irakului, urma să aibă un rol major. La început, Administraţia Bush a negat orice posibilă implicare a ONU şi chiar a susţinut că n-are nevoie nici măcar de susţinerea Congresului american, în vederea declanşării unei acţiuni împotriva Irakului, darâncet-încet, pe măsură ce era supusă unor tot mai intense presiuni interne şi internaţionale, a trebuit să renunţe la această atitudine sfidătoare. Dar nimic nu a împiedicat guvernul american să cultive în continuare naţionalismul proaspăt redescoperit după atentatele sinucigaşe din 11 septembrie şi să exploateze acest sentiment, pentru a-şi asigura sprijinul intern, în eventualitatea unei invazii în Irak. Acest proiect, tipic imperialist, a fost folosit şi pentru a impune un control mai strict pe plan intern, motivaţia fiind uşor de găsit: permanenta teamă de atacurile teroriştilor, fie că aceştia foloseau cuţitul, bomba sau viruşii unor boli letale. Din nefericire, aşa cum tot Arendt observa, cu deosebită acurateţe, alăturarea naţionalismului şi imperalismului nu poate fi realizată fără recurgerea la rasism, şi nu-i de mirare că mentalitatea pe care opinia publică americană o are în privinţa arabilor, cât şi însăşi politica oficială a guvernului de la Washington, vizavi de imigranţii din ţările arabe, au dus la o creştere cel puţin îngrijorătoare a valului de rasism în „ţara libertăţii”, care poate provoca Americii daune imense în viitor, atât pe plan intern cât şi pe plan internaţional.

În timp ce situaţia cunoaşte o evoluţie tot mai rapidă,

însoţită de obişnuitele „oglinzi” şi „perdele de fum” ale declaraţiilor oficiale, trebuie totuşi să distingem cu precizie încotro bat proiectele imperia-liste ale neoconservatorilor. Voi întreprinde, de aceea, în cele ce urmează, un rezumat al acestei orientări şi o evaluare a forţelor îndreptate împotriva ei.

Neoconservatorii urmăresc reconstrucţia Irakului repetând strategia folosită în cazul Germaniei şi Japoniei, după cel de-al doilea încuviinţarea constrângerii

ÎŞI

război mondial. Irakul va fi liberalizat, din punct de vedere politico-economic, pentru o dezvoltare capitalistă deschisă, scopul acestor acţiuni fiind crearea aici a unei societăţi de consum după standardele occidentale, ca model pentru celelalte ţări din Orientul Mijlociu.

Infrastructurile sociale, instituţionale şi politice vor fi puse sub administraţie americană, dar treptat se va face loc unei administraţii politice irakiene, clientelare însă Washingtonului (preferabil, la fel de slabă ca şi partidul liberal japonez). Irakul va rămâne demilitarizat, dar se va afla sub protecţia forţelor americane, care vor staţiona în continuare în zona Golfului.6 Petrolul irakian va fi folosit pentru a finanţa reconstrucţia ţării, dar mai ales pentru a acoperi costurile intervenţiei militare americane şi, se speră, va fi vândut pe piaţa externă (mai curând pe dolari, decât pe euro), la un preţ suficient de scăzut spre a stimula revigorarea economiei globale.

Dar ambiţiile imperialiste ale neoconservatorilor nu se limitează doar la atât. Ei au început deja să vorbească despre o eventuală intervenţie în Iran (care, după ocuparea Irakului, va fi complet înconjurat de forţele SUA) şi au lansat acuzaţii voalate la adresa Siriei, ameninţând-o că „ar putea suporta consecinţe din cauza politicii sale”. Asemenea remarci au devenit atât de evidente pentru intenţiile americane, încât secretarul de stat pentru Afacerile Externe al Marii Britanii s-a simţit nevoit să reafirme refuzul absolut al ţării lui de a participa la vreo

acţiune militară îndreptată atât împotriva Iranului, cât şi împotriva Siriei. Dar poziţia neoconservatorilor, expusă în numeroase rânduri de către ministrul apărării, Donald Rumsfeld, este că America nu are nevoie de Marea Britanie spre a-şi atinge obiectivele impuse şi că va porni chiar o acţiune de pedepsire unilaterală, dacă va fi cazul! Presiunile asupra Siriei şi Iranului sunt în creştere, şi în paralel Statele Unite supraveghează cu atenţie climatul politic din Arabia Saudită, spre a nu permite preluarea puterii de către fundamentaliştii musulmani (obiectul principal vizat de Bin Laden), care s-au opus cu vehemenţă acţiunilor americane în regiune. Între timp, Statele Unite şi-au intensificat prezenţa militară în regiune şi au căutat să experimenteze în Irak o terifiantă operaţiune militară, cunoscută sub denumirea de „şoc şi groază”, care va avea capacitatea de a distruge simultan miile de rachete cu rază lungă de acţiune pe care nord-coreenii le ţin îndreptate spre Seul. O dată declanşată, această formidabila „armada” americană va putea distruge întregul arsenal nuclear coreean, anihilând total orice rezistenţă armată din partea acestei ţări, în mai puţin de douăsprezece ore…

Evaluând toate aceste aspecte, putem avea o privire de ansamblu, din punct de vedere geopolitic. Prin ocuparea Irakului, introducerea unor reforme în Arabia Saudită şi „domolirea” Siriei şi Iranului, în faţa forţelor americane, net superioare, Administraţia de la Washington ar reuşi să-şi creeze o punte de importanţă strategică spre Eurasia (aşa cum am arătat în capitolul 2), regiune care este în prezent centrul mondial al producţiei de petrol (şi care va continua să furnizeze combustibil pentru cel puţin încă 50 de ani), asigurând nu doar funcţionarea economiei mondiale, ci şi, poate, sprijin financiar pentru orice ţară care ar dori să se opună dominaţiei americane. Acapararea petrolului eurasiatic de către americani le va asigura acestora, şi pe viitor, hege-monia mondială. Dacă Statele Unite îşi vor putea consolida alianţele cu ţările est-europene, cum ar fi Polonia sau Bulgaria şi (foarte prob-

lematic) cu Turcia, dominând Irakul şi pacificând Orientul Mijlociu, atunci americanii vor avea posibilitatea de a demarca, printr-o breşă, spaţiul eurasiatic, între Europa Occidentală, Rusia şi China. Doar în aceste condiţii, Statele Unite vor deţine o poziţie militară şi geostra-tegică îndeajuns de puternică spre a le permite să domine lumea din punct de vedere militar şi, prin controlul asupra celor mai mari resurse de petrol, şi economic. Faptul apare ca fiind de extremă importanţă mai ales când îl raportăm la concurenţa pe care o pot face americanilor Uniunea Europeană şi mai ales China, a cărei tendinţă de asumare a rolului de hegemon militar şi economic în Asia pare să reprezinte o serioasă ameninţare pentru neoconservatorii din SUA. Iar neoconservatorii nu vor precupeţi niciun efort, şi nu vor face economie de mijloace în a-şi asigura totala dominaţie asupra planetei.7 în această lume guvernată de „pax americana", ei speră ca toate segmentele economice şi sociale vor înflori sub umbrela sistemului capitalist al liberului schimb, al pieţelor deschise. În viziunea neoconservatoare, restul lumii (sau cel puţin toate clasele deţinătoare de proprietăţi) va trebui să le fie recunoscător americanilor pentru asigurarea climatului de dezvoltare economică, sub egida libertăţii pieţii, pe toate meridianele globului.

Încuviinţarea constrângerii

1 K.S

Dar se pune întrebarea esenţială: oare acest proiect are şanse de izbândă? Există, nu încape îndoială, personalităţi din cadrul Administraţiei Bush, ca şi militari de rang înalt din armata americană, care nu doar că nu se arată convinşi de fezabilitatea proiectului, dar chiar i se opun în mod activ. Deocamdată, balanţa internă a puterii, în interiorul Administraţiei, înclină de partea neoconservatorilor, dar cine garantează că platanele ei vor rămâne nemişcate şi pe viitor?...

De o importanţă covârşitoare, în acest sens, se va dovedi succesul sau eşecul acţiunii militare din Irak. O

intervenţie de lungă durată, urmată de ocuparea ţării va avea serioase repercusiuni asupra credibilităţii Administraţiei de la Washington, care declară că vrea să ducă o bătălie pentru eliberarea ţării de sub tirania lui Saddam Hussein şi va sfârşi prin a impune irakienilor un regim de ocupaţie, total nepopular.

Totodată, forţele externe care se ridică împotriva imperialismului neoconservator sunt formidabile. Şi cu cât acest proiect se conturează mai bine, cu atât el generează o apropiere mai clară între Germania, Franţa, Rusia, China şi alte ţări, care nu se încadrează neapărat în categoria marilor puteri mondiale. Un bloc eurasiatic relativ unificat poate reprezenta, aşa cum Kissinger avertiza, în urmă cu câteva decenii, o ameninţare serioasă pentru interesele americane şi nu se ştie cine va ieşi triumfător, până la urmă, din acest conflict. În plus, dacă Statele Unite vor continua să exercite presiuni asupra Iranului şi Siriei, ţări aflate odinioară în sfera de influenţă britanică, atunci Marea Britanie va înceta, cu siguranţă, să mai acorde sprijin necondiţionat americanilor, căci englezii nu vor dori să servească intereselor imperialiste ale Washingtonului. Şi atunci, mai mult ca sigur, guvernele din unele ţări europene, precum Italia sau Spania, care au sprijinit necondiţionat politica americană, chiar împotriva voinţei popoarelor lor, vor fi alungate de la putere, facilitând transformarea Europei într-un bloc politic unitar, opus planurilor SUA, cu mai multă hotărâre decât în prezent. Pe de altă parte, opoziţia globală din cadrul Organizaţiei Naţiunilor Unite, faţă de proiectele şi acţiunile americane, va deveni tot mai puternică, iar SUA tot mai izolată.

Prin politica dusă, neoconservatorii au ştirbit aura de lider moral al Americii, şi prin urmare, capacitatea acestei ţări de a întruni un consens mondial este deja grav diminuată. Până şi influenţa sa culturală este pe cale să scadă. Statele Unite vor fi nevoite, aşadar, să încerce să cumpere consensul în cadrul ONU, cu ajutorul uriaşelor resurse financiare pe care le deţin. Dar eşecul cu care s-a

soldat încercarea de a „mitui” Turcia, ţară membră a NATO, chiar şi în condiţiile situaţiei economice grave cu care turcii se confruntau, şi riscul declanşării unor acţiuni de răzbunare, îndreptate împotriva intereselor americane, au dovedit Administraţiei de la Casa Albă că problema este mult mai complexă. La ora actuală, în lume mai există doar foarte puţină înţelegere faţă de planurile americane, cel mai important sprijin fiind, în continuare, cel manifestat de Marea Britanie, dar asta în condiţiile în care încrederea populaţiei britanice în guvernul Blair se diminuează constant. Date fiind aceste condiţii, Statele Unite sunt pe cale să renunţe la hegemonia obţinută prin consens, în favoarea unei dominaţii impuse prin constrângere. SUA aspiră de mult să fie, aşa după cum se exprima Colin Powell, „şeful găştii de cartier”, ale cărui ordine să nu fie discutate de nimeni, dar afirmaţia omului de stat american, că o asemenea situaţie este acceptabilă, pentru că „boss-ul” acţionează întotdeauna aşa cum trebuie, deja şi-a pierdut credibilitatea. Creşterea valului de proteste populare, de-a lungul şi de-a latul globului, acţiune al cărei apogeu a fost atins de uriaşele manifestări antirăzboinice din 15 februarie 2003, reprezintă un semnal de care americanii sunt obligaţi să ţină seama.

Există, printre neoconservatorii americani, credinţa fermă că, o dată ce ei vor fi stabilit ordinea de-a lungul şi de-a latul planetei şi vor demonstra beneficiile unei astfel de acţiuni, opoziţia faţă de militarismul lor, atât la nivel popular, cât şi printre guvernele străine va înceta să-şi mai facă simţită prezenţa. Viziunea trebuie privită ca fiind de domeniul utopicului, dar chiar şi o îndeplinire parţială a acţiunii respective depinde în mod crucial de natura beneficiilor create şi mai ales de modul în care ele vor fi distribuite. Neoconservatorismul se suprapune peste neoliberalism, în credinţa că pieţele libere de bunuri şi capital conţin tot ce este necesar spre a răspândi libertatea şi bunăstarea pe întreg Pământul. Până în momentul când s-a demonstrat că o asemenea convingere

este falsă, neoconservatorii au „reuşit” să transforme conflictele de slabă intensitate, duse sub încuviinţarea constrângerii

1 <xs regimul neoliberal, pe cuprinsul planetei, într-o confruntare dramatică, singura modalitate, în opinia lor, de a rezolva problemele, o dată pentru totdeauna. Ei vor continua să practice o economie politică bazată pe acumularea prin deposedare (iar acaparatrea resurselor irakiene de petrol reprezintă un punct fundamental de pornire, în cadrul acestei politici) şi nu vor întreprinde nimic spre a stăvili inechităţile sociale tot mai pregnante, pe care formele contemporane de capitalism le produc. Căci, de vreme ce politica fiscală proprie este tot ce contează pentru ei, neoconservatorii vor face ce le stă în putinţă spre a sprijini adâncirea acestor inegalităţi, pornind de la premisa că răsplătind iniţiativa şi talentul celor ce-şi permit să plătească taxe, vor reuşi să îmbunătăţească nivelul de trai al tuturor categoriilor sociale. De aici, ne putem aştepta mai curând la o creştere a intensităţii luptelor împotriva deposedării şi de asemenea la o aţâţare a scânteilor care alimentează astăzi mişcările antiglobalizare, chiar şi pe calea alegerilor democratice, cum s-a întâmplat în cazul venirii la putere a lui Lula, în Brazilia, ce caută să limiteze sfera de acţiune în cadrul căreia neoliberalismul poate opera. Pe deasupra, nimic nu pare să oprească alunecarea spre naţionalism şi spre politicile exclusiviste, ca mijloace de apărare împotriva agresiunii neoliberale. Cu înseşi Statele Unite orientate tot mai mult spre rasism, văzut ca o punte între naţionalism şi imperialism, acest tip de dezintegrare va fi, în viitor, foarte dificil de ţinut sub control.

Dincolo de toate acestea, se ridică însă întrebarea crucială: cum vor fi privite proiectele imperialiste neoconservatoare de către lumea islamică? în această privinţă, putem spune că neoconservatorii se aventurează pe nisipuri mişcătoare. Şi spunând asta, mă gândesc în primul rând la faptul că orice apropiere de lumea arabă va

trebui să fie fundamentată pe o soluţie acceptabilă a conflictului arabo-israelian, vizavi de care Administraţia Bush păstrează o tăcere desăvârşită, atunci când nu recurge la promisiuni vagi, sub presiunea unor forţe externe (în special Marea Britanie). Motivul pentru această mimare a indiferenţei şi pentru refuzul de a încerca măcar o stăvilire a politicii brutale a lui Sharon în Israel rezidă în alianţa, deloc „kuşer”, cu comunităţile sioniste, alianţă sprijinită, din motive eshatologice, asupra cărora am stăruit deja, de către fundamentaliştii creştini. Eşecul de a ajunge la un acord cu palestinienii, fără desfăşurarea puterii imperiale în regiune va reprezenta un permanent „ghimpe” în coasta Statelor Unite şi va continua să genereze atacuri împotriva intereselor americane, oriunde în lume. Această nepăsare faţă de soarta poporului palestinian va fi, aşadar, o permanentă sursă de opoziţie atât împotriva Israelului, cât şi împotriva SUA şi poate va aprinde flacăra unor puternice răzmeriţe, în sânul lumii musulmane. În al doilea rând, ideea că Irakul poate servi ca un proiect demonstrativ, spre a-i dezbăra pe musulmani de mentalitatea fundamentalistă şi modalităţile de acţiune total nedemocratice, se bazează pe ipoteza (ce frizează absurdul!) că Irakul ar putea fi transformat, peste noapte, într-un stat capitalist, democratic şi prosper, desigur, sub tutela Americii. Dintr-un anumit punct de vedere, alegerea Irakului nu este însă lipsită de sens, dacă ne gândim că această ţară nu are doar resurse uriaşe de petrol, dar şi un număr mare de savanţi şi tehnicieni talentaţi şi harnici; că a avut, înainte ca Saddam şi americanii să le distrugă, o bază agrară şi meşteşugărească extrem de bine pusă la punct. Surplusul de capital ar putea, în aceste circumstanţe, găsi cu uşurinţă debuşeuri în reconstruirea tuturor infrastructurilor distruse, dar având în vedere că regulile neoliberale guvernează încă fluxurile financiare şi comerţul, şi dată fiind actuala stare de supraacumulare, este dificil să ne închipuim că Irakul ar putea deveni, în doar câţiva ani, echivalentul, pe tărâm arab, al Coreei de

Sud. Şi chiar dacă ar începe să o facă, nu este sigur că demonstraţia îşi va face pe deplin efectul, ţinând cont că pe acelaşi drum de dezvoltare capitalistă porniseră şi alte state arabe, precum Egiptul şi Pakistanul, spre a se confrunta cu un eşec de proporţii, în ciuda sprijinului acordat de Statele Unite. Singura posibilitate în care ar exista speranţe pentru o dezvoltare economică durabilă a Irakului, sub ocupaţie, ar reprezenta-o revigorarea economiei mondiale, la un nivel chiar mai ridicat decât cel existent în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial.

Aceste consideraţii ne fac să fim mai critici în privinţa condiţiilor economice care prevalează, la ora actuală, în lume şi asupra nivelului până la care procesele trasate anterior se îndreaptă către o logică capitalistă a puterii ce este fie solidară, fie se mulează pe acea logică teritorială specifică, pe care imperialismul neoconservator încearcă încuviinţarea constrângerii să o impună. Deşi este greu de spus ce se va întâmpla până la urmă, apare clar profunda inconsistenţă, dacă nu cumva chiar o contradicţie între cele două logici. Şi dacă este aşa, atunci atât logica teritorială, cât şi cea capitalistă vor trebui fie să cedeze, fie să facă faţă unor consecinţe catastrofale. Care sunt, prin urmare, principalele semne ale acestei sciziuni între cele două tipuri de logică?

Primul dintre ele ar fi însuşi costul războiului. El nu va putea fi mai mic de 200 de miliarde de dolari, cu posibilitatea ca, pe măsură ce conflictul se prelungeşte, suma să crească. Sincer vorbind, există un surplus de capital îndeajuns de mare spre a-l suporta, dar acest surplus va solicita o rată de rambursare, care va însemna, pe de o parte, profituri substanţiale pentru Apărare şi firmele ce se vor implica în reconstrucţia Irakului, dar pe de alta plata de dobânzi pentru creditele guvernamentale. Bombele aruncate asupra Irakului nu reprezintă, orice s-ar spune, o investiţie productivă şi nu vor readuce niciun fel de valoare în circulaţia capitalului şi în procesul de

acumulare, desigur, asta dacă nu luăm în considerare scăderea preţului petrolului, la 20 de dolari per baril, ca parte a ratei de rambursare pentru cheltuielile militare. Desigur, petrolul irakian ar putea reprezenta o răsplată potrivită pentru efortul de război american, dar acest lucru va împiedica folosirea sa pentru dezvoltarea internă a ţării, după război, împiedicând astfel Irakul să-şi mai joace rolul în acest proiect demonstrativ, referitor la „binefacerile" dezvoltării capitaliste.

Vor fi necesari, după toate probabilităţile, câţiva ani pentru a aduce producţia de petrol a Irakului la un nivel suficient de ridicat pentru a permite atât acoperirea cheltuielilor militare americane, cât şi dezvoltarea economiei irakiene. Şi în orice caz, să ţinem seama de faptul că Irakul are deja de plătit datorii de 200 de miliarde de dolari (64 de miliarde doar către Rusia), ca să nu mai vorbim de compen-saţiile derivate din invazia Kuweitului, în deceniul trecut, care se cifrează şi ele la peste 100 de miliarde de dolari. Dacă, sub tutela americană, Irakul nu va fi capabil să-şi onoreze aceste datorii, atunci se va declanşa mânia celorlalte ţări, în primul rând a Rusiei.

Pentru SUA nu există, cu alte cuvinte, multe soluţii, decât implicarea totală în acest război, chiar cu riscul înglodării în datorii.

Efectele generale ale unui deficit bugetar în permanentă creştere, în

Statele Unite, nu ar fi benigne, nici în cele mai bune circumstanţe.

Iar în condiţiile actuale, de stagnare economică, de declin al valorii bunurilor, al scăderii încasărilor din taxe, un astfel de deficit, cheltuit în scopuri militare, va împinge economia americană şi mai jos, pe panta recesiunii, în loc să o ajute să se revigoreze. Cheltuielile militare sunt câteodată concepute (de către Roza Luxemburg, de pildă), ca un stimul pentru economie (uneori fenomenul este numit „keynesianism militar"), dar ele pot acţiona, în acest

sens, doar pe termen scurt (în intervalul de timp necesar pentru a înlocui echipamentul şi materialul folosite). Şi în conjunctura actuală, orice stimul pe termen scurt venit din această direcţie este total acoperit de scăderea încrederii consumatorilor şi de climatul de teamă (folosită în mod direct de către Administraţie pentru propriile sale scopuri) care împiedică oamenii să mai călătorească sau să se implice în alte activităţi ce implică riscuri. Până şi companiile aeriene sunt fie falimentare, fie aproape de faliment, iar firmele de turism se află într-o situaţie economică foarte grea. Pierderea locurilor de muncă şi diminuarea protecţiei sociale (cum ar fi asigurările de sănătate şi chiar fondurile de pensii) se reverberează asupra întregii economii americane.

Economia metropolei New York, de pildă, se află acum într-o situaţie mai precară decât cea din anii 1973 – 1975, iar deficitul bugetar ameninţă să o împingă în starea de faliment tehnic în doar câţiva ani.

Problema este exacerbată de către tot mai şubreda poziţie internaţională a economiei americane. Capitaliştilor străini, economia americană trebuie să le returneze peste o treime din datoria externă a ţării şi 18% din cea a corporaţiilor americane (de două ori mai mult decât în anii ’80), iar SUA are nevoie astăzi de o infuzie de capital străin de peste 2 miliarde de dolari zilnic, pentru a încerca să acopere uriaşul deficit bugetar, în continuă creştere.8 Aşa cum am precizat mai devreme, aceste fenomene fac ca economia americană să fie extrem de vulnerabilă la scurgerea de capital, ale cărei prime semne sunt deja vizibile în prăbuşirea valorii dolarului, pe pieţele mondiale.

Roata norocului pare să se întoarcă în favoarea puterilor capitalului financiar, care sunt chemate să susţină economia americană. Logica capitalistă, fără o acţiune statală efectivă, de care Administraţia Bush nu pare a fi capabilă, ameninţă să diminueze puterea economică a încuviinţarea constrângerii

Americii, în loc să o consolideze, cum s-a întâmplat în

timpul boom-ului economic din anii ’90. În acelaşi mod, capitalul speculativ se îndreaptă spre Thailanda, Indonezia şi Argentina, pentru a alimenta dezvoltări economice care brusc se transformă în scurgeri de capital şi catastrofe economice, astfel încât se poate spune că scurgerea de capital speculativ către Wall Street, în anii ’90, a ajuns să aibă astăzi un nedorit revers… Circumstanţele sunt, într-o oarecare măsură, diferite, pentru că dolarul a reprezentat întotdeauna limanul salvator al capitalului mondial şi puterea dată de dreptul seniorajului se află încă în mâinile SUA. Dar evoluţia situaţiei depinde tot mai mult de încrederea în guvernul american şi cum este unanim recunoscut, la ora actuală, faptul că Administraţia de la Washington se lasă dominată de coaliţia neoconservatorilor, a complexului militar-industrial şi, mai îngrijorător, de creştinii fundamentalişti, nu e de mirare că logica capitalului vede în schimbarea de regim în Statele Unite o necesitate stringentă pentru propria ei supravieţuire. Aceasta va însemna însă stoparea, chiar forţată, a versiunii neoconservatoare a imperialismului.

Dacă un asemenea fapt nu se va întâmpla, uriaşul curent impus de orientarea tot mai pronunţată spre o permanentă economie de război poate duce la o formă de sinucidere economică pentru Statele Unite.

Recurgerea la militarism va apărea atunci ca o ultimă, disperată soluţie pentru ca America să-şi păstreze dominaţia mondială, indiferent de preţul care va trebui plătit.

Dar aici intervine un alt aspect al daunelor potenţiale pe care proiectul imperialist al neoconservatorilor le poate provoca. Afirma-rea unilaterală a puterii SUA înregistrează un eşec în a recunoaşte înaltul nivel atins de integrarea interteritorială ce există la ora actuală în cadrul organizării capitaliste a circulaţiei şi acumulării de capital.

Ameninţarea, de către americani, cu un boicot asupra produselor fabricate în Franţa şi Germania nu-şi găseşte rostul, dacă ţinem seama de faptul că aportul extern de

bunuri, în orice economie funcţionabilă, este de o treime, până la o jumătate, din totalul respectivei economii.

Dar naţionalismul în ascensiune, promovat atât de adepţii războiului, cât şi de mişcările ce se opun neoliberalismului, poate impune constrângeri asupra fluxurilor internaţionale de capital şi a dinamicilor acumulării. Retragerea în configuraţii regionale a circulaţiei de capital şi a acumulării, ale cărei semne deja se fac simţite în economia mondială, poate fi exacerbată de orice răbufnire naţionalistă ori rasistă, asta spre a nu mai aduce în discuţie modul în care prinde teren ideea unui „conflict între civilizaţii”. Dar retragerea în cadrul unor blocuri de putere regionale, exercitând practici exclusiviste în vreme ce se angajează în competiţia cu alte blocuri, reia, dacă analizăm atent datele problemei, exact configuraţia care a generat criza mondială a capitalismului, în anii ’30 şi ’40. Cu alte cuvinte, Lenin, profetul comunist atât de hulit astăzi, a avut dreptate... Şi probabil că nimeni nu ar vrea să retrăiască tenebroşii ani ai Marii Crize, ceea ce face şi mai tulburător curentul ce duce, încet, dar deja evident, către o asemenea catastrofă.

Continuarea politicilor neoliberale pe plan economic, aşa cum deja am arătat, atrage după sine o continuare, dacă nu cumva chiar o escaladare a acumulării prin orice mijloace, inclusiv prin deposedare.

Ca un corolar al celor prezentate aici, am putea spune că în viitorul nu tocmai îndepărtat, vom asista, pe cât se pare, la o creştere puternică a rezistenţei mondiale faţă de asemenea practici prădalnice, opoziţie la care singurul răspuns va fi reprimarea mişcărilor populare de către puterea statală. Aceasta implică continuarea conflictului de slabă intensitate care a caracterizat economia mondială în ultimele două decenii, sau chiar mai mult, fapt ce necesită găsirea unui mod de „îmblânzire” a problemei supraacumulării globale. Unica posibilitate de a realiza acest lucru, am declarat eu, este programul de proporţii pantagruelice (şi care, la o analiză atentă, se

vădeşte a fi, în esenţă, o autentică formă primitivă de acumulare de capital) desfăşurat în China, care va declanşa o rată extraordinată a creşterii economice şi a dezvoltării infrastructurilor publice, capabilă să absoarbă o mare parte a surplusului de capital din întreaga lume. Singura condiţie este însă ca acest proces să nu ducă la izbucnirea unei contrarevoluţii, în uriaşa ţară asiatică. Dar, dacă programul va reuşi, colectarea surplusului de capital în China va fi o calamitate pentru economia americană, care în mod curent asigură infuziile de capital spre a sprijini propriul consum neproductiv, atât în sectorul militar, cât şi în cel privat. Rezultatul va fi echivalentul unei „ajustări structurale" în economia SUA, care va genera în această ţară un grad de austeritate încuviinţarea constrângerii cum nu s-a mai simţit de la Marea Criză a anilor '30. Într-o asemenea situaţie, Statele Unite vor fi cu siguranţă tentate să-şi utilizeze controlul pe care îl au asupra petrolului, spre a opri China din cursa ei fulminantă, declanşând astfel un conflict geopolitic cel puţin la nivelul Asiei Centrale, dacă nu cumva unul cu implicaţii globale.

Singura posibilitate, fie ea şi temporară, de rezolvare a problemei, prin respectarea regulilor modului de producţie capitalist, ar reprezenta-o introducerea unui nou „new deal" în manieră roosevel-tiană, dar care, de astă dată, să nu se extindă doar la economia Statelor Unite, ci să aibă o extindere globală. Aceasta ar însemna eliberarea logicii circulaţiei de capital şi a acumulării de „lanţurile" neoliberale, reformularea puterii statale, în aşa fel încât să-i permită acesteia mai multe capacităţi intervenţioniste şi de redistribuire, stoparea puterii speculative a capitalului financiar şi descentralizarea sau măcar un control democratic asupra atotputernicelor trusturi oligopoliste sau monopoliste (în mod special influenţa malefică a complexului militar-industrial), care dictează practic totul la ora actuală, de la termenii comerţului internaţional până la ce vedem, citim sau auzim din mass

media. Efectul va fi întoarcerea la un imperialism de tip „new deal", mult mai benefic, şi, eventual ajungerea la un soi de coaliţie a marilor puteri, coaliţie asupra căreia Kautsky avertizase cu mult timp în urmă.

Ultraimperialismul de acest gen, favorizat astăzi în Europa, are totuşi, propriile conotaţii şi consecinţe negative. Dacă ar fi să-l credem pe Robert Cooper, unul dintre consilierii lui Blair, ultraimperialismul va favoriza reapariţia divergenţelor specifice secolului XIX, între statele civilizate, cele barbare şi cele sălbatice, de astă dată sub înfăţişarea unor state post-moderne, moderne şi respectiv premo-deme, cu cele post-modeme ca „gardieni" ai introducerii comportamentului civilizat, meniţi a introduce, prin mijloace directe sau indirecte, alinierea la normele universale (citeşte „occidentale" şi „burgheze") şi la practicile umaniste (citeşte „capitaliste"), de-a lungul şi de-a latul globului. Ţările post-moderne, majoritatea dintre ele europene, nu se identifică, din această perspectivă, cu „vechea Europă", dar, în tot cazul, depăşesc Statele Unite, care au unele dificultăţi în a urma modelul modernist. Dificultatea constă într-o abordare, din partea americanilor, similară cu cea care a permis liberalilor din secolul al XIX-lea, precum John Stuart Mill, să justifice menţinerea Indiei sub tutela britanică şi pretinderea de tribut de la coloniile Coroanei, în vreme ce proclama principiile guvernământului reprezentativ în ţările „civilizate", precum Marea Britanie... în absenţa unei puternice revigorări a acumulării susţinute prin reproducţie extinsă, această versiune europeană a imperialismului liberal se poate afunda şi mai adânc în marasmul politicilor de acumulare prin deposedare pe tot cuprinsul lumii, spre a nu permite motorului acumulării să se oprească. O asemenea formă alternaivă de imperi-alism colectiv va fi greu de acceptat de către păturile largi ale populaţiei, care s-au opus constant acumulării prin deposedare şi celorlalte forme prădalnice ale capitalismului asociate ei. Aserţiunea liberalilor, potrivit

căruia dacă o personalitate de talia lui Cooper propune o astfel de stratagemă, ea trebuie luată în calcul, pare prea familiară autorilor din perioada postcolonială pentru a-i acorda mult credit.9

Există însă, şi soluţii mai radicale, dar construirea unui nou „new deal", sub conducerea Europei Occidentale şi Statelor Unite, atât pe plan intern cât şi pe plan internaţional, care să se opună forţelor de clasă, deocamdată atotputernice şi intereselor speciale întrunite împotriva lui, reprezintă cu siguranţă o cauză pentru care merită luptat, în conjunctura actuală. Iar ipoteza că un asemenea „new deal", prin urmărirea adecvată a unei fixări spaţio-temporale pe termen lung, poate ţine în frâu problema supraacumulării, cel puţin pentru câţiva ani şi chiar diminua nevoia de acumulare prin deposedare, trebuie să încurajeze forţele democratice şi progresive să se alinieze în spatele său şi să îl transforme în realitate. Căci noul „new deal" promite să genereze o traiectorie imperială mult mai puţin violentă şi mai binevoitoare decât brutalul imperialism militarist pus în practică astăzi de către mişcarea neoconservatoare din Statele Unite.

Adevăratul câmp de bătălie unde conflictul se va desfăşura îl reprezintă, desigur, America însăşi. Pare însă un teren al speranţelor zădărnicite, de vreme ce drastica îngrădire a libertăţilor civile şi recunoaşterea pe scară largă a faptului că imperialismul extern va fi instaurat cu preţul menţinerii unui regim de tiranie pe plan intern creează bazele unei puternice politici de rezistenţă, cel puţin din partea celor care cred cu adevărat în Carta Drepturilor şi a căror viziune asupra încuviinţarea constrângerii constituţionalităţii diferă net de cea a majorităţii neoconservatoare ce domină astăzi Curtea Supremă a SUA. Aceşti oameni sunt poate la fel de numeroşi ca şi fundamentaliştii creştini care exercită o influenţă aşa de sinistră asupra guvernării. Şi există voci, chiar în cadrul majorităţii creştine, în special printre liderii acesteia (care au adoptat o poziţie antirăzboinică), ce

susţin că izolarea creştinilor fundamentalişti şi afirmarea unei toleranţe religioase şi a coexistenţei paşnice cu celelalte popoare ar trebui să fie principalele imperative morale. Există o tendinţă tot mai pronunţată ca mişcările antiimperaliste şi anti-războinice să se exprime liber, dar climatul de naţionalism, patriotism şi reducerea la tăcere a dizidenţilor, în special în media, înseamnă că lupta împotriva versiunii neoconservatoare a imperialismului, ca şi împotriva continuării neoliberalismului pe plan economic, se află abia la început. Puterea claselor sociale ce se aliniază spre a susţine neo-liberalismul este formidabilă, dar cu cât formula de guvernare neo-conservatoare devine mai problematică, pe plan intern şi internaţional, cu atât mai mult îşi va face simţită prezenţa o tendinţă de scindare, în rândul claselor elitiste. Acestea se vor trezi minate de disensiuni interne, asupra drumului pe care logica teritorială a puterii îl are de urmat.

Dificultăţile cu care se confruntă astăzi modelul neoliberal şi ameninţările ce planează asupra Statelor Unite pot determina necesitatea de a construi o logică alternativă a puterii teritoriale. Dacă acest lucru se va întâmpla sau nu depinde în mod hotărâtor de balanţa forţelor din interiorul SUA. Şi chiar dacă ele nu vor juca un rol determinant, vor avea totuşi un cuvânt de spus în viitorul individual şi colectiv. În această privinţă, restul lumii nu poate decât să privească, să aştepte şi să spere.

Dar un singur lucru poate fi spus, cu certitudine. Antiamericanismul, răspândit astăzi tot mai mult în lume nu poate şi nu va fi vreodată de folos cuiva. Iar acei oameni din Statele Unite care se străduiesc să făurească o alternativă pentru politica internă, şi cu efect asupra angajamentelor externe ale Americii, merită toată simpatia şi sprijinul forţelor progresiste de pretutindeni. Într-un mod similar celui în care dialectica internă şi cea externă au o importanţă capitală în construirea imperialismului neoconservator, de partea cealaltă, ca un revers al medaliei, schimbarea acestor dialectici poate juca un rol

fundamental în politica antiimperialista.

Lucrări similare

S. Amin, *Imperialism and Unequal Development*, (New York: Monthly Review Press, 1977).

J. Atis, „A Classicist's Legacy: New Empire Builders, *New York Times*, Week în Review, Sunday, 4 May 2003, pp. 1 and 4.

W. Bello, *Deglobalization*: *Ideas for a New World Economy* (London: Zed Books, 2002).

M. Boot, *The Savage Wars of Peace*: *Small Wars and the rise of American Power* (New York: Basic Books, 2002).

K. Boulding şi T. Mukerjee (editori), *Economic Imperialism*: *A Book of Readings* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972).

J. Cavanaugh, J. Mander, şi alţii, *Alternatives to Globalization* (San Francisco: Bennett-Koehler, 2002).

J. Comaroff şi J. Comaroff (editori), *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism* (Durham, NC: Duke University Press, 2001).

R. Falk, *Predatory Globalization*: *A Critique* (Cambridge: Polity Press, 1999).

N. Ferguson, Empire: *The rise and Demise of the British* World *Order and the Lessons of Global Power* (New York: Basicbooks, 2003).

W. Finnegan, „The Economics of Empire: Notes on the Washington Consensus, „, *Harper's Magazine*, vol. 306, no. 1836 (May, 2003), pp. 41 – 54.

S. George şi F. Sabelli, *Faith and Credit* (Harmondsworth: Pen-guin, 1995).

S. Hersh, „Annais of National Security: How the Pentagon Outwit-ted the C.I.A.", *The New Yorker* (12 May 2003), pp. 44 – 51.

P. Hirst şi G. Thompson, *Globalization in Question*: *The Interna*-196

tional Economy and the Possibility of Global Governance, (Cambridge: Polity Press, ediţia 1999, revizuită).

E. Hobsbawm, *The Age of Empire*, 1875 – 1914 (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987).

J.A. Hobson, *Imperialism* (Ann Arbor: University of Michigan Press, ed. with a new introduction by P. Siegelman, 1965 edn.).

D. Judd, *Radical Joe*: *A Life of Joseph Chamberlain* (London: Hamish Hamilton, 1977).

R. Kagan, *Of Paradise and Power*: *America and Europe in the New World Order* (New York: Knopf, 2003).

V. Kiernan, *America*: *The New Imperialism* (London: Zed Books, 1978).

N. Klein, *No Logo* (New York: Picador, 2000).

D. Korton, *When Corporations Rule the World* (Bloomfield, CT: Kummarian Press, 2001).

C, Kupchan, *The End of the American Era în US Foreign Policy and the Geopolitics of the 21st Century* (New York: Knopf, 2002).

B. Lewis, *What Went Wrong*: *Western Impact and Middle East Response* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

H. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (New York: Norton, ed. by A.J. Pearce, 1962 edn.).

H. Magdoff, *The Age of Imperialism*: *The Economics of U.S. For-eign Policy* (New York: Monthly Review Press, 1969).

K. E. Meyer, *Tile Dust of Empire*: *The Race for Mastery in the Aslan Heartland* (New York: Public Affairs, 2003).

M. Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*: *Women in the International Division of Labor* (London: Zed Books, ediţia 1999).

W. Nordhaus, „Iraq: The Economic Consequences of War”, *The New York Review of Books*, vol xiix, no. 19 (5 December 2002), pp 9 – 12.

R. Owen şi B. Sutcliffe (editori), *Studies in the Theory of Imperialism* (London: Longman, 1972).

Oxfam International, *Rigged Rules and Double*

Standards (London: Oxfam International, 2002).
H. Radice, *International Firms and Modern Imperialism* (Hardmondsworth: Penguin, 1975).
Lucrări similare
S. Sassen, *Globalization and Its Discontents* (New York: New Press, 1998).
A. Schlesinger, *The Cycles of American History* (Boston: Houghton Mifflin, 1980).
V. Shiva, *Biopiracy*: *The Plunder of Nature and Knowledge* (Boston: South End Press, 1997).
V. Shiva, *Protect or Plunder*? *Understanding Intellectual Prop-erty Rights* (London: Zed Books, 2001).
K. Singh, *The Globalization of Finance*: *A Citizen's Guide*. (London: Zed Books, 1999).
G. Soros, *George Soros on Globalization* (New York: Public Af-fairs, 2002).
R. Steven, *Japan's New Imperialism* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1990).
J. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: Norton, 2002).
A. Thornton, *Doctrines of Imperialism* (New York: Wiley, 1965).
A.K. Weinberg, *Manifest Destiny* (Baltimore: John Hopkins UNiversity Press, 1935).
D. Yergin, *The Prize*: *The Epic Quest for Oil, Money and Power* (New York: Simon & Schuster, 1991).
Bibliografie
Comentarii de presă
Airman, D., „China: Partner, Rival or Both”, New York Times, 2 Mar. 2003, Money and Business section, pp. 1 and 11.
Banerjee, N. „Energy Companies Weigh their Possible Future în Irak”, *New York Times*, 26 Oct. 2002, p. C3.
Bush, G.W., „Securing Freedom's Triumph”, *New York Times*, 11 Sept. 2002, p. A33.
Cooper, R., „The New Liberal Imperialism”, *Observer, 1* Apr. 2002.

Crampton, T… A Strong China May Give Boost to its Neighbors", *Internaţi onal Herald Tribune.*, Economic Outlook, 23 Ian. 2003, pp. 16 – 17.

de Acute, C, „Keeping a Wary Eye on the Housing Boom", *International Herald Tribune*, 23 Ian. 2003, p. 11.

Eckholm, E… Where Workers, Too, Rust, Bitterness Boils Over", *New York Times*, 20 Mar. 2002, p. A4.

Editorial, *Buenos Aires Herald*, 31 Dec. 2002, p. 4.

Fisk, R., „The Case Against War: A Conflict Driven by the Self-Interest of America", *Independent*, 15 Feb. 2003, p. 20.

— „This Looming War isn't about Chemical Warheads or

Human Rights: It's about Oil", *Independent*, 18 Ian. 2003, p. 18.

Friedman, T., „A War for Oil?", *New York Times*, 5 Ian. 2003, Week în Review section, p. 11.

Hitlerman, J., „Halabja: America Didn't Seem to Mind Poison Gas", *International Herald Tribune*, 17 Ian. 2003, p. 8.

Ignatieff, M., „The Burden", *New York Times*, 5 Ian. 2003, Sunday Magazine, pp. 22 – 54, repr. as „Empire Lite", în *Prospect* (Feb. 2003), 36 – 43.

— „How to Keep Afghanistan from Falling Apart: The Case for a Committed American Imperialism", *New York Times*, 26 July 2002, Sunday Magazine, pp. 26 – 58.

Kahn, J., „China Gambles on Big Projects tot its Stability", *New York Times*, 13 Jan. 2003, pp. Al and A8.

— „Made in China, Bought în China", *New York Times*, 5 Jan.

2003, Business section, pp. 1 and 10.

Kirkpatrick, D., „Mr Murdoch's War", *New York Times*, 7 Apr.

2003, p. EI.

Krueger, A., „Economic Scene", *New York Times*, 3 Apr. 2003, p.

C2.

Madrick, J., „The Iraqi Time Bomb”, *New York Times*, 6 Apr. 2003, Sunday Magazine, p. 48.

Rosenthal, E., „Workers' Plight Brings New Militancy to China”, *New York Times*, 10 Mar. 2003, p. A8.

Tyler, P., „Threats and Responses. New Analysis: A Deepening Fissure”, *New York Times*, 6 Mar. 2003, p. 1.

Cărţi şi articole de presă

Amin, S” „Imperialism and Globalization”, *Monthly Review* (June 2001), 1-10.

— „Social Movements at the Periphery”, în P. Wignaraja (ed.), *New Social Movements in the South*: *Empowering the People* (London: Zed Books, 1993), 76 – 100.

Anderson, J., „American Hegemony after September 11: Allies, Rivals and Contradictions unpublished manuscript, Centre for International Borders Research, Queen's University, Belfast, 2002.

Anderson, P., „Internaţionalism: A Breviary”, *New Life Review*, 14 (Mar. 2002), 20.

Arendt, H., Imperialism (New York: Harcourt Brace Janovich, 1968 edn.).

Armstrong, D., „Dick Cheney's Song of America: Drafting a Plan for Global Dominance”, *Harper's Magazine*, 305 (Oct. 2002), 76 – 83.

Armstrong, P., A. Glyn, and J. Harrison, *Capitalism since* World *War* II *The Making and Break Up of the Great Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).

Arrighi, G., *The Long Twentieth Century*: *Money, Power, and the Origins of our Times* (London: Verso, 1994).

Bibliografie

— And B. Silver, *Chaos and Guvernance in the Modern World*

Sistem (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

Baran, P., and P. Sweezy, *Monopoly Capital*: *An Essay on the American Economic and Social Order* (New York:

Monthly Review Press, 1966).

Berman, M... Justice/Just Us: Rap and Social Justice în America", în A. Merrifield and E. Swyngedouw (eds.), *The Urbanization of Injustice* (New York: New York University Press, 1997), 161 – 79.

Bhagwati, J., „The Capital Myth: The Difference between Trade în Widgets and Dollars", *Foreign Affairs*, 77/3 (1998), 7 – 12.

Bleaney, M., *Underconsumption Theories* (London: Methuen, 1976).

Blum, W., *Rogue State*: *A Guide to the World's Only Superpower* (London: Zet Books, 2002).

Bowden, B., „Reinventing Imperialism in the Wake of September 11", *Alternatives*: *Turkish Journal of International Relations*, 1/2 (Sum-mer 2002); online at <http://alternatives. journal. fatih.edu.tr/ Bowden.htm>.

Brenner, R., *The. Boom and the Bubble*: *The U.S. in the* World *Economy* (London: Verso, 2002).

Brewer, A., *Marxist Theories of Imperialism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980).

Burkett, P., and M. Hart-Landsberg, „Crisis and Recovery în East Asia: The Limits of Capitalist Development", *Historical Materialism*, 8 (2001), 3 – 48.

Cain, P., *Hobson and Imperialism*: *Radicalism, New Liberalism and Finance*, 1887 – 1938 (Oxford University Press, 2003).

Carchedi, G., Imperialism, Dollarization and the Euro, în Leo Panitch and Colin Leys (eds.), *Socialist Register 2002* (London: Merlin Press, 2001), 153 – 74.

Chamberlain, E., *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993).

Chomsky, N" *9 – 11* (New York: Seven Stories Press, 2001).

Doyle, M.W., *Empires* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1986).

Freeman, C, *High Tech and High Heels in the Global*

Economy (Durham, NC: Duke University Press, 2000).
Gills, B. (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001).
Gowan, P., *The Global Gamble*: *Washington's Faustian Bid for World Dominance* (London: Verso, 1999).
— L. Panitch, and M. Shaw, „The State, Globalization and the
New Imperialism: A Round Table Discution", *Historical Materialism*, 9 (2001), 3 – 38.
Guilbaut, S., *How New York Stole the idea of Modern Art*, trans. A.
Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, 1985 edn.).
Hardt, M., and A. Negri, *Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000).
Hart, G., *Disabling Globalization*: *Places of Power în Post-Apart-heid South Africa* (Berkeley: University of California Press, 2002).
Harvey, D., *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
— *The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982; repr.
London: Verso Press, 1999).
— *Paris, the Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003).
— *Spaces of Capital*: *Towards a Critical Geography* (New
York: Routledge, 2001).
— *Spaces of Hope* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000).
— *The Urban Experience* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1989).
Hegel, G.W., *The Philosophy of Right*, trans. T. Knox (New York: Oxford University Press, 1967 edn.).
Henderson, J., „Uneven Crises: Instituţional Foundations of East Aslan Economic Turmoil", *Economy and Society*, 28/3 (1999), 327 – 68.

Hill, C, *The World Turned Upside Down* (Harmondsworth: Pen-guin, 1984).

Hines, C, *Localization*: *A Global Manifesto* (London: Earthscan, 2000).

Historical Materialism, 8 (2001), special issue: „Focus on East Asia after the Crisis”.

Hofstadter, R., *The Paranoid Style în American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996 edn.).

Huntington, S., *The Clash of Civilization and the Remaking of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1997).

Isard, W., *Location and the Space Economy* (Cambridhe, Mass: MIT Press, 1956).

Bibliografie

Johnson, C, *Blowback*: *The Costs and Consequences of* American *Empire* (New York: Henry Holt, 2000).

Julien, C.-A., J. Bruhat, C. Bourgin, M. Crouzet, and P. Renouvin, *Les Politiques d'expansion imperialiste* (Paris: Presses Universitaires de France, 1949).

Kennedy, P., *The rise and Fall of the Great Powers*: *Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Fontana Press, 1990).

Klare, M., *Resource Wars*: *The New Landscape of Global Conflict* (New York: Henry Holt, 2001).

Krugman, P., *Development, Geography and. Economic Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).

Lee, C.K., *Gender and the South China Miracle*: *Two Worlds of Factory Women* (Berkeley: University of California Press, 1998).

Lefebre, H., *The Survival of Capitalism*: *Reproduction of the Relations of Productions*, trans. F. Bryant (New York: St Martin's Press, 1976).

Lenin, V.l., „Imperialism: The Highest Stage of Capitalism”, în *Selected Works*, vol i (Moscow, Progress Publishers, 1963).

Li, S.-M., and W.-S. Tang, *China's Regions, Polity and*

Economy: A Study of Spaţial Transformation on the Post-Reform Era (Hong Kong: Chinese University Press, 2000).

Lösch, A., *The Economics of Locations*, trans William H. Woglom with the assistance of Wolfgang F. Stolper (New Haven: Yale University Press, 1954).

Luxemburg, R., *The Accumulation of Capital*, trans. A.

Schwarzschild (New York: Monthly Review Press, 1968 edn.).

McDonald, D., and J. Pape, *Cost Recovery and the Crisis of Service Delivery în South Africa* (London: Zed Books, 2002).

Markusen, A., *Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1985).

— *Regions: The Economics and Politics of Territory* (Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1987).

Marx, K, *Capital*, trans. B. Fowkes (New York: Viking, 1976).

— And F. Engels, *On Colonialism* (New York: International Pub-lishers, 1972).

Menta, U., *Liberalism and Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1999).

Mittelman, J., *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

Morton, A., „México, Neo-liberal Restructuring and the EZLN: A Neo-Gramscian Analysis”, în B. Gills (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001), 255 – 79.

Nash., J., *Mayan Visions: The Quest for Autonomy în an Age of Globalization* (New York: Routledge, 2001).

National Security Strategy of the United States of America at <www.whitehouse.gov/nsc/nss>.

Nye, J., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Super-Power Cannot Go It Alone* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Ong, A., *Spirits of Resistance and Capitalist*

Discipline: *Factory Women în Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 1987).

Panitch, L., „The New Imperial State”, *New Left Review*, 11/1 (2000), 5 – 20.

Payer, C, *The Debt Trap*: *The IMF and the Third World* (New York: Monthly Review Press, 1974).

Perelman, M” *The Invention of Capitalism*: *Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* (Durham, NC: Duke University Press, 2000).

Petras, J., and H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked*: *Imperialism in the 21st Century* (London: Zed Books, 2001).

Pilger, J., *The New Rulers of the World* (London: Verso, 2002).

Pollard, S., *Essays on the Industrial Revolution in Britain*, ed. Colin Holmes (Aldershot: Ashgate Variorum, 2000).

Rostow, W.W., *The Stages of Economic Growth*: *A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966 edn.).

Roy, A., *Power Politics* (Cambridge, Mass: South End Press, 2001).

Servan-Schreiber, J.J., *American Challenge* (New York: Scribner, 1968).

Smith, N” *American Empire*: *Roosevelt’s Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).

Soederberg, S., „The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and, Emerging Markets”, în Leo Panitch and Colin Leys (eds.), *Socialist Register 2002* (London: Merlin Press, 2001), 175 – 92.

Strânge, S., Mad Money: *When Markets Outgrow Governments* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1968).

Bibliografie

„U.S. Imperial Ambition and Iraq (editorial), *Monthly Review*, 54/ 7 (2002), 1-13.

Wade, R., and F. Veneroso, „The Aslan Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury – IMF Complex”, *New Left Review*, 228 (1998), 3 – 23.

Warren, B., *Imperialism*: *Pioneer of Capitalism* (London: Verso, 1981).

Went, R., „Globalization in the Perspective of Imperialism”, *Sci-ence and Society*, 66/4 (2202 – 3), 473 – 97.

Williams, W.A., *Empire as a Way of Life* (New York: Oxford University Press, 1980).

Wolf, E., *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: Harper Collins, 1969).

Yergin, D., J. Stanisław, and D, Tergin, *The Commanding Heights*: *The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the Modern World* (*New* York: Simon & Schuster, 1999).

Zhang, L., *Strangers in the City*: *Reconfigurations of Space, Power and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001).

Note

1. Totul despre petrol

1. M. Berman, „Justice/Just Us: Rap and Social Justice în America”, în A. Merrifield şi E. Swyngedouw (editori), *The Urbanization of Injustice* (New York: New York University Press, 1997), 148.

2. M. Ignatieff, „The Burden”, *New York Times*, 5 ianuarie 2003, Sun-day Magazine, pp. 22 – 54, reprodus ca „Empire Lite”, în *Prospect* (februarie 2003), 36 – 43. Vezi de asemenea şi „How to Keep Afghanistan from Falling Apart: The Case for a Committed American Imperialism”, *New York Times*, 26 iulie 2002, Sunday Magazine, pp 26 – 58.

3. Multe dintre aceste însemnări au fost adunate laolaltă în lucrarea lui B. Bowden, „Reinventig Imperialism in the Wake of Septem-ber 11”, *Alternatives*: *Turkish Journal of* International *Relations*, 1/2 (vara 2002). Lucrarea poate fi găsită, pe Internet, la adresa <http:/

/alternatives. journal. faith.edu.tr/Bowden.htm>.

4. G.W. Bush, „Securing Freedom's Triumph", *New York Times*, 11 septembrie 2002, p. A33. Documentul *The National Security Strat-egy of the United States of America* poate fi găsit pe Internet la adresa <www.whitehouse.gov/nsc/nss>. În lucrarea menţionată mai sus („The Burden"), Ignatieff îşi începe dizertaţia analizând discursul ţinut de preşedintele Bush la West Point.

5. M.W. Doyle, *Empires* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986) realizează un interesant studiu comparat al imperiilor. Pentru cazul SUA, vezi de asemenea W.A. Williams, *Empire as a Way of Life* (New York: Oxford University Press, 1980).

6. Problematica „noului imperialism" a fost abordată şi în L. Panitch, „The New Imperial State", *New Lefi Review*, 11/1 (2000), 5 – 20; vezi de asemenea P. Gowan, L. Panitch, şi M. Shaw, „The State, Global-ization and the New Imperialism: A Round Table Discussion", *His-torical Materialism*, 9 (2001), 3 – 38. Alte comentarii de interes sunt: J. Petras şi H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked*: *Imperialism in the 21st Century* (Londoni. Zed Books, 2001); R. Went, Globalization in the Perspective of Imperialism", *Science and Society*, 66/4 (2002 – 3), 473 – 97; S. Amin, „Imperialism and Globalization", *Monthly Review* (iunie 2001) 1-10; şi M. Hardt şi A. Negri, *Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000).

7. Citat de C. Johnson, *Blowback*: *The Cost and Con*sequences of *American Empire* (New York: Henry Holt, 2000), 18.

8. J. Hitlerman, „Halabja: America Didn't Seem to Mind Poison Gas", *International Herald Tribune*, 17 ianuarie 2003, p. 8.

9. Prezentat de R. Fish, „The Case Against War: A Conflict Driven by the Self-interest of America", *Independent*, 15 februarie 2003, p. 20.

10. Prezentat de R. Fish, „This Looming War isn't

about Chemical Warheads or Human Rights: It's About Oil", *Independent*, 18 ianuarie 2003, p. 18. Vezi de asemenea adresa de Internet <www.newamericancentury.org>.

11. H. Arendt, *Imperialism* (New York: Harcourt Brace Janovich, ediţia 1968), 22.

12. N. Banerjee, „Energy Companies Weigh their Possible Future în Iraq", *New York Times*, 26 octombrie 2002, p. C3.

13. M. Klare, *Resource Wars*: *The New Landscape of Global Conflict* (New York: Henry Holt, 2001) oferă o excelentă privire de ansamblu asupra importanţei geopolitice a petrolului.

14. The Editors, „US Imperial Ambition and Iraq", *Monthly Review*, 54/7 (2002), 1-13.

15. J. Nye, *The Paradox of American Power*: *Why the World*'s *Only Super-Power Cannot Go It Alone* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

16. T. Friedman, „A War for Oil?", *New York Times*, 5 ianuarie 2003, Week in a Review section, p. 11.

2. Cum creşte puterea Americii

1. G. Arrighi, *The Long Twentieth Century*: *Money, Power, and the Origins of our Times* (London: Verso, 1994), 33 – 4.

Note

2. Arendt, *Imperialism*, 23.

3. Arrighi, *The Long Twentieth Century*, 62.

4. P. Kennedy, *The rise and Fall of the Great Powers*: *Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Fontana Press, 1990).

5. G. Arrighi and B. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World Sistem* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), 26 – 8.

6. J. Mittelman, *The Globalization Syndrome*: *Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000), în special partea a ÎI – a; Mittleman este unul dintre numeroşii autori care au luat

tezele regionalizării în serios.

7. Johnson, *Blowback*; J. Pilger, *The New Rulers of the World* (London: Verso, 2002): W. Blum, *Rogue State*: *A Guide to the World*'s *Only Superpower* (London: Zed Books, 2002); şi, desigur, N.

Chomsky, *9 – 11* (New York: Seven Stories Press, 2001).

8. Arendt, *Imperialism*, 18.

9. Ibid. 32.

10. N. Smith: *American Empire*: *Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).

11. R. Hofstadter, *The Paranoid Style în American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, ediţia 1996).

12. Smith, *American Empire*, 20.

13. The Editors, „US Imperial Ambitions and Iraq", 3 – 13.

14. Aceasta este tema principală abordată în lucrarea lui W.A. Will-iams, *Empire as a Way of Life*.

15. W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*: *A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, ediţia 1966).

16. S. Guilbaut, *How New York Stole the idea of Modern Art*, traducere A. Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, ediţia 1985).

17. J.J. Servan-Schreiber, *American Challenge* (New York: Scribner, 1968).

18. P. Armstrong, A. Glyn şi J. Harrison, *Capitalism since* World *War* II *The Making and Break Up of the Great Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).

19. Semnificaţia „seniorajului" (dreptul stăpânului) este abordată de către G. Carchedi, în lucrarea sa „Imperialiasm, Dollarization and the Euro", în Leo Panitch şi Collin Leys (editori), *Socialist Regis-ter 2002* (London: Merlin Press, 2001), 153 – 74.

20. P. Gowan, *The Global Gamble*: *Washington's*

Faustian Bid for World Dominance (London: Verso, 1999).

21. Ibid., 49, în privinţa frecvenţei crizelor datorate înglodării în datorii.

22. P. Anderson, „Internaţionalism: A Breviary”, *New Left Review*, 14 (martie 2002), 20, notează că „o viziune apropiată de teza lui Kautsky a ajuns să fie elaborată, iar teoreticienii liberali, precum Robert Keohane, au remarcat deja conexiunea”.

23. P. Brenner, *The Boom and the Bubble*: *The US in the* World *Economy* (London: Verso, 2002), 3.

24. Arrighi şi Silver, *Chaos and Governance*, 31 – 3.

25. Gowan, *The Global Gamble*, 123.

26. S. Soederberg, „The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and <Emerging Markets>”, în Panitch şi Leys (editori), *Socialist Register* 2002, 175 – 92.

27. Arrighi şi Silver, *Chaos and Governance*, 288 – 9.

28. D. Armstrong, „Dick Cheney’s Song of America: Drafting a Plan for Global Dominance”, *Harper’s Magazine*, 305 (octombrie 2002), 76 – 83.

29. Mittelman, *The Globalization Syndrome*.

30. Citat în P. Tyler, „Threats and Responses. New Analysis: A Deep-ening Fissure”, *New York Times*, 6 martie 2003, p. 1.

3. Sclavia capitalului

1. H. Lefebre, *The Survival of Capitalism*: *Reproductions of Relations of Production*, traducere F. Bryant (New York: St Martin’s Press, 1976).

2. Cele mai multe dintre aceste eseuri din anii ’70 şi ’80 au fost republicate în lucrarea lui D. Harvey, *Spaces of Capital*: *Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001). Tema principală a discuţiei poate fi, de asemenea, găsită, în cartea lui Harvey, *The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982, retipărită la Londra: Verso Press, 1999).

3. Propria mea versiune asupra acestui argument teoretic este detaliată în *lucrarea The Limits to Capital*,

capitolele 6 şi 7.

4. Un fascinant caz, din această sferă, poate fi analizat în cartea lui L.

Zhang, *Strangers in the City*: *Reconfigurations of Space, Power*

Note *and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001).

5. Arrighi şi Silver, *Chaos and Governance*, 48 – 9.

6. Harvey, *Limits to Capital*; idem, *Spaces of Capital*; idem, *The Ur-ban Experience* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1989).

7. W. Isard, *Location and the Space Economy* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1956).

8. E. Chamberlain, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass.: Harvad University Pres, 1933); A. Losch, *The Eco-nomics of Location*, traducere William H. Woglom şi Wolfgang F.

Stolper (New Haven: Yale University Press, 1954).

9. P. Baran şi P. Sweezy, *Monopoly Capital*; *An Essay on the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Press, 1966).

10. Vezi Harvey, *Limits to Capital*; idem, *The Condition of Posme-dernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), partea III.

11. P. Krugman, *Development, Geography and Economic Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).

12. Mittelman, *The Globalization Syndrome*.

13. Harvey, *The Urban Experience*, capitolul 5.

14. S. Pollard, *Essays on the Industrial Revolution in Britain*, editor Colin Holmes ((Aldershot: Ashgate Variorum, 2000), 219 – 71.

15. A. Markusen, *Regions*: *The Economics and Politics of Teri to ry* (Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1987); idem, *Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985); şi S.-M. Li şi W.S. Tang, *China's Regions, Polity and Economy*: *A Study of Spaţial Transformation in the Post-Re-form* Era

(Hong Kong: Chinese University Press, 2000).

16. D. Harvey, *Paris, the Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003).

17. Brenner, *The Boom and the Bubble*.

18. C. de Acute, „Keeping a Wary Eye on the Housing Boom”, *Intern ational Herald Tribune*, 23 ianuarie 2003, p. 11.

19. Am dezbătut pe marginea tezei lui Marx privind „capitalul fictiv” în Harvey, *Limits of Capital*, capitolul 10. Vezi de asemenea S.

Strânge, *Mad Money*: *When Markets Outgrow Governments* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998).

20. Harvey, *Paris, the Capital of Modernity*.

21. C. Payer, *The Debt Trap*: *The IMF and the Third World* (New York: Monthly Review Press, 1974).

22. J. Kahn, „China Gambles on Big Projects for its Stability”, în *New York Times*, 13 ianuarie 2003, pp. Al şi A8; „Made in China, Bought în China”, *New York Times*, 5 ianuarie 2003, secţiunea Afaceri, pp.

1 şi 10; D. Altman, „China: Partner, Rival or Both”, *New York Times, 2* martie 2003, secţiunea Bani şi afaceri, pp. 1 şi 11; T.

Crampton, „A Strong China May Give Boots to its Neighbours”, *Internaţi onal Herald Tribune*, Economic Outlook, 23 ianuarie 2003, pp. 16 – 17.

23. G.W. Hegel, *The Philosophy of Right*, traducere T. Knox (New York: Oxford University Press, ediţia 1967).

24. V.I. Lenin, „Imperialism: The Highest Stage of Capitalism”, în *Selected Works*, vol. i (Moscow: Progress Publishers, 1963).

25. Această întreagă istorie a schimbării radicale de la soluţiile interne şi externe, la cele politico-economice, ca răspuns la dinamica luptei de clasă, în multe ţări capitaliste dezvoltate, este redată într-o colecţie de lucrări fascinantă, deşi puţin cunoscută, scrisă de C.-A. Mien, J. Brunat, C. Bourgin, M. Crouzet şi P. Renouvin, *Les*

Politiques d'expansion impérialiste (Paris: Presses Universitaires de France, 1949), în care cazurile lui Ferry, Chamberlain, Roosevelt, Crispi şi alte altora sunt examinate prin amănunte comparative.

26. P. Cain, *Hobson and Imperialism*: *Radicalism, New Liberalism and Finance*, 1887 – 1938 (Oxford: Oxford University Press, 2003).

27. Arendt, *Imperialism*, 32.

28. J. Henderson, „Uneven Crises: Instituţional Foundations of East Aslan Economic Turmoil", *Economy and Society*, 28/3 (1999), 327 – 68.

29. Gowan, *The Global Gamble*, 21.

30. Ibid., capitolul 4.

31. Editorial, *Buenos Aires Herald*, 31 decembrie 2002, p. 4.

32. J. Bhagwati, „The Capital Myth: The Difference between Trade în Widgets and Dollars", *Foreign Affairs, 11 ß* (1998), 7 – 12.

4. Acumularea prin deposedare

1. R. Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, traducere A.

Schwarzschild (New York: Monthly Review Press, ediţia 1968).

Note

2. Vezi şi M. Bleaney, *Underconsumption Theories* (London: Methuen, 1976); A. Brewer, *Marxist Theories of Imperialism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980).

3. K. Marx, *Capital*, traducere B. Fowkes (New York: Viking, 1976), vol i, capitolul 25.

4. Arendt, *Imperialism*, 15, 28.

5. M. Perelman, *The Invention of Capitalism*: *Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* (Durham, NC: Duke University Press, 2000). Pe această temă există, de asemenea, o dezbatere extinsă în *The Commoner* (<www.thecom-moner.org>) asupra noilor îngrădiri şi a posibilităţii ca acumularea primitivă să fie percepută ca un proces pur

istoric sau unul în continuă evoluţie. DeAngelis <Error! Hyperlink reference not valid. oferă o bună documentaţie.

6. Marx, *Capital,* voi i, punctul 8.

7. E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Harmondsworth: Penguin, 1968).

8. Analizele etnografice contemporane ale „proletarizării", multe dintre ele insistând asupra importanţei pe care o are apartenenţă la un anumit sex, se remarcă printr-o mare diversitate. Vezi şi A. Ong, *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline*: *Factory Women în Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 1987); C.

Freeman, *High Tech and High Heels in the Global Economy* (Durham, NC: Duke University Press, 2000); C.K. Lee, *Gender and the South China Miracle*: *Two Worlds of Factory Women* (Berkeley: University of California Press, 1998).

9. D. Kirkpatrick, „Mr Murdoch's War", *New York Times,* 7 aprilie 2003, p. EI.

10. R. Wade şi F. Veneroso, „The Aslan Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury – IMF Complex", *New Left Review,* 228 (1998), 3 – 23.

11. Ibid. Alte relatări despre această criză se pot găsi în Henderson „Uneven Crises", Johnson, *Blowback,* capitolul 9; şi în numărul special din *Historical Materialism,* 8 (2001), „Focus on East Asia after the Crisis", şi în special în P. Burkett şi M. Hart-Landsberg, „Crisis and Recovery în East Asia: The Limits of Capitalist Devel-opment", pp. 3 – 48.

12. Gowan, în *The Global Gamble,* oferă precizările necesare.

13. E. Eckholm, „Where Workers, Too Rust, Bitterness, Boils Over", *New York Times,* 20 martie 2002, p. A4; E. Rosenthal, „Workers Plight Brings New Militancy to China", *New York Times,* 10 martie 2003, p. A8.

14. D. Yergin, J. Stanisław şi D. Tergin, *The Commanding Heights*: *The Battle between Government*

and Market Place that is Remak-ing the Modern World, New York: Simon & Schuster, 1999).

15. D. McDonald şi J. Pape, *Cost Recovery and the Prizes of Service Delivery în South Africa* (London: Zed Books, 2002), 162.

16. J. Nash, *Mayan Visions*: *The Quest for Autonomy în an Ege of Globalization* (New York: Routledge, 2001), 81 – 4.

17. A. Roy, *Power Politics* (Cambridge, Mass.: South End Press, 2001), 16.

18. Ibid. 43.

19. C. Hill, 77? e *World Turn Upside Down* (Harmondsworth: Penguin, 1984).

20. Asupra opiniilor lui Marx referitoare la India, vezi colecţia K. Marx şi F. Engels, *On Colonialism* (New York: International Publishers, 1972); B. Warren, *Imperialism*: *Pioneer of Capitalism* (London: Verso, 1981).

21. B. Gills (editor) *Globalization and the Politics of Rezistance* (New York: Palgrave, 2001) este o excelentă lucrare ce reflectă diversitatea de opinii vizavi de acest subiect.

22. Roy, *Power Politics*, 1986.

23. Nash, *Mayan Visions*; A. Morton, „México, Neo-liberal Restructuring and the EZLN: A Neo-Gramscian Analysis”, şi în Gills (editor), *Globalization*, 255 – 79.

24. Hardt şi Negri, *Empire*.

25. S. Amin, „Social Movement at the Perifery”, în P. Wignaraja (editor), New Social Movements in the South: Empovering the People (London: Zed Books, 1993), 95. Această lucrare conţine câteva fragmente care reflectă în mod deosebit aceste teme.

26. E. Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: Harper-Collins, 1969); Nash. Mayan Visions; Morton, „México”.

27. O variantă aparte a acestei argumentaţii este dată în C. Hines, *Localization*: *A Global Manifesto* (London: Earthscan, 2000). Vezi şi Wignaraja (editor), *New Social*

Movements.

28. Roy; *Power Politics*.

29. Arendt, *Imperialism*, 28.

Note

5. Încuviinţarea constrângerii

1. G. Hart, *Disabling Globalization*: *Places of Power în Post-Apart-heid South Africa* (Berkeley: University of California Press, 2002).

2. Klauss Schwab şi Claude Smadja, citaţi în D. Harvey, *Spaces of Hope* (Edinburgh University Press, 2000), 70.

3. S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1997).

4. Adresa web este <www.newamericancentury.org>.

5. Vezi Smith, *American Empire*.

6. Această formulă este descrisă pe larg în lucrarea *Blowback*, a lui Johnson.

7. Armstrong, „Dick Chenney's Song of America”.

8. A. Krueger, „Economic Scene”, *New York Times*, 3 aprilie 2003, p.

C2; J. Madrick, „The Iraqi Time Bomb”, *New York Times*, 6 aprilie 2003, Sunday Magazine, p. 48.

9. R. Cooper, „The New Liberal Imperialism”, *Observer*, 7 aprilie 2002.

Critica conţinută în U. Menta, *Liberalism and Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1999), este pur şi simplu devastatoare atunci când o comparăm cu formulările lui Cooper. Vizavi de acest subiect am beneficiat, ca şi în alte cărţi, de analizele pertinente ale lui J. Anderson, „American Hegemony after September 11: Allies, Ri-vals and Contradictions”, manuscris nepublicat, Centrul de Cercetări Internaţionale, Queen's University, Belfast, 2002.

Index

Notă: *cele mai multe* referinţe fac trimitere la Statele Unite, atât direct cât şi indirect (de exemplu cele mai

multe pagini vizând America Latină se referă la relaţiile acestei zone cu SUA).

david Harvey

NOUL IMPERIALISM

Oamenii de pe toate meridianele globului sunt confuzi şi consternaţi. Este oare un semn de putere sau unul de slăbiciune faptul că Statele Unite au trecut brusc de la o politică a consensului la una a forţei, pe scena internaţională?

Care a fost miza războiului din Irak? Respectarea drepturilor omului, răsturnarea unui tiran sângeros sau adevărata cauză a fost petrolul irakian? Ce rol ar fi putut avea o economie în pragul recesiunii în împingerea Americii într-o aventură cu consecinţe grave pe termen lung şi cum se face că, în ţara tuturor libertăţilor, sunt astăzi la putere nu neoliberalii, ci mai curând neoconservatorii?

Care este relaţia dintre militarismul agresiv, pe plan extern, şi politica internă relativ „blândă" a administraţiei de la

Washington? în mare, acestea sunt întrebările pe care le ridică volumul de faţă, o lucrare originală şi mai ales necesară. Bine argumentată şi de o remarcabilă limpezime a stilului, care o face uşor de citit şi de înţeles chiar şi de către un cititor neavizat, cartea lui David Harvey, unul dintre cei mai importanţi teoreticieni sociali contemporani, construieşte un cadru conceptual spre a prezenta forţele fundamentale aflate în spatele acestor schimbări de moment ale viziunii politice americane. Constrângerile care au stat la baza proiectării puterii Statelor Unite asupra întregii lumi, sub forma unui „nou imperialism" sunt aici, pentru prima dată, pe deplin relevate.